

Seria:

LOGOSI - FJALA QË NUK HESHT

Kolonë botimesh kritike

Vështrime kritike - 5

Dr. Sarë Gjergji

ISAK AHMETI

POET DHE STUDIUES I LETËRSISË

Për botuesin
NAZMI RRAHMANI

Redaktor
ANTON N. BERISHA

Recenstent
LULJETA ISAKU

*Libri botohet me rastin e 80-vjetorit të lindjes së
Isak Ahmetit dhe 60-vjetorit të krijimtarisë së tij
letrare e studimore.*

SARË GJERGJI

ISAK AHMETI
POET DHE STUDIUES I LETËRSISË

Shtëpia botuese

Prishtinë
2026

RECENSION

Një vepër për njohjen dhe vlerësimin e Isak Ahmetit

Prof. dr. Luljeta Isaku

Libri *Isak Ahmeti poet dhe studiues i letërsisë*, i Sarë Gjergjit, përbën një përpjekje serioze për ta vendosur krijimtarinë e Isak Ahmetit në një kornizë më të plotë vlerësimi letrar. Vepra sjell një lexim të organizuar, të matur dhe kritik të një autori që ka vepruar në disa fusha të rëndësishme të letërsisë dhe kulturës shqiptare.

Qasja e autorit është e kujdesshme dhe e përmbajtur. Ai e ndërton tekstin mbi lexim konkret të veprave, mbi vëzhgim të motiveve dhe mbi evidentim të veçorive që e dallojnë Isak Ahmetin si krijues. Kjo e bën librin të besueshëm, sepse vlerësimi mbështetet në analizë dhe në argumentim të brendshëm.

Në trajtimin e poezisë së Ahmetit, Sarë Gjergji vëren me të drejtë se forca e saj qëndron në përqendrimin e fjalës, në figurën e ngjeshur dhe në aftësinë për të krijuar kuptime të shumta përmes një shprehjeje të kursyer. Poezia e Ahmetit shfaqet si poezi e sugjerimit, e shenjës dhe e nëntekstit, ku kuptimi ndërtohet përmes figurës dhe dendësisë së vargut. Pikërisht këtë tipar autori arrin ta kapë

dhe ta shpjegojë me një gjuhë të qartë, duke ruajtur masën e duhur ndërmjet interpretimit dhe vlerësimit.

Një vlerë tjetër e librit qëndron në mënyrën se si veprat poetike trajtohen si pjesë të një rrugëtimi krijues. Në këtë mënyrë, lexuesi e kupton më mirë se si formohet dhe zhvillohet zëri poetik i Isak Ahmetit, si pasurohet sistemi i tij figurativ dhe si thellohen temat që e shoqërojnë krijimtarinë e tij. Kjo qasje e bën studimin më të qëndrueshëm dhe më të dobishëm për leximin e veprës së Ahmetit në tërësi.

Me interes të veçantë është edhe trajtimi i veprimtarisë studimore të Isak Ahmetit. Autori i librit arrin të nxjerrë në pah vëmendjen e Ahmetit ndaj traditave të shkruara, ndaj teksteve me rëndësi kulturore e shpirtërore dhe ndaj çështjeve që lidhen me kujtesën letrare shqiptare. Kjo pjesë e librit ka rëndësi sepse e paraqet Ahmetin si krijues, lexues dhe interpretues të traditës.

Libri është shkruar me gjuhë të qartë dhe me stil të matur, të përshtatshëm për një studim të kësaj natyre. Sarë Gjergji arrin të ruajë baraspeshën ndërmjet analizës, interpretimit dhe vlerësimit, duke e mbajtur tekstin të përqendruar te veprat dhe te çështjet kryesore që dalin prej tyre. Kjo e bën librin të lexueshëm dhe njëkohësisht të qëndrueshëm në planin studimor.

Në aspektin strukturor, libri është i organizuar qartë dhe i jep lexuesit mundësi të ndjekë pa vështirësi temat kryesore që trajtohen. Autori ruan një vijë të qëndrueshme interpretimi dhe përqendrohet në çështjet që lidhen drejtpërdrejt me profilin krijues e studimor të Isak Ahmetit. Kjo i jep veprës unitet dhe e bën më funksionale si studim letrar.

Rëndësia e këtij libri lidhet edhe me faktin se ai ndihmon në sistemimin e një opusi që përfshin poezi, studime, interpretime dhe trajtime kulturore. Në këtë drejtim, libri i Sarë Gjergjit mund të shërbejë si pikë referimi për lexuesit dhe studiuesit që dëshirojnë të njihen më afër me veprimtarinë e Isak Ahmetit dhe me vendin e tij në letërsinë shqipe.

Në tërësi, *Isak Ahmeti poet dhe studiues i letërsisë* është një libër me vlerë për njohjen dhe vlerësimin e krijimtarisë së Isak Ahmetit. Ai sjell një lexim të kujdesshëm, të argumentuar dhe të dobishëm për një autor që meriton vëmendje më të gjerë në studimet letrare shqipe. Për këtë arsye, konsideroj se libri meriton të botohet dhe të vihet në qarkullim për lexuesin.

Përmbajtja

HYRJE	13
PJESA E PARË: ISAK AHMETI SI POET	17
POETIKA E KONDENSIMIT SIMBOLIK DHE FORMIMI I ZËRIT MODERN NË VËLLIMIN <i>GALLATEA</i>	19
POETIKA E ZBULIMIT, TRANSFIGURIMIT DHE FIGURACIONIT NË VËLLIMIN <i>URATË ZBULIMI</i>	39
POETIKA E KUJTESËS, BETIMIT DHE SHNDËRRIMIT SIMBOLIK NË VËLLIMIN <i>KUSHTIMEBESË</i>	67
DRITË, FJALA DHE KOHA: INTERTEKSTUALITETI BIBLIK, FILOZOFIK DHE POETIKA E DEVOTSHMËRISË NË VEPRËN <i>DRITË E PËRJETËSUAR</i>	89
PJESA E DYTË: ISAK AHMETI SI STUDIUES I LETËRSISË	97
NJË RIKTHIM KRITIK TE KUJTESA E ANATEMUAR	99
BIBLA NË LETËRSINË SHQIPTARE: TEKSTI I SHENJTË SI MATRICË E GJUHËS, KUJTESËS DHE POETIKËS SHQIPTARE	109
LETËRSIA KISHTARE SI KUJTESË, TRADITË DHE SISTEM FILOZOFIK NË VEPRËN <i>LETËRSIA KISHTARE DHE FILOZOFIA E SAJ</i>	119
KODI KURANOR, GJUHA ORIENTALE DHE RIKONCEPTIMI I TRADITËS LETRARE	

SHQIPTARE NË VEPRËN <i>KURANI NË LETËRSINË</i> <i>SHQIPTARE</i>	133
VEPRIMTARIA E ANTON NIKË BERISHËS NË OPTIKËN KRITIKE TË ISAK AHMETIT	143
NJË LEXIM HISTORIK-POETIK NË KONTEKST BIBLIK	159
PËRFUNDIM	179
SHTOJCË	183
SHËNIME PËR AUTORIN	189

HYRJE

Krijimtaria e Isak Ahmetit përfaqëson një opus letrar e studimor që nuk mund të lexohet vetëm brenda një fushe të vetme. Ajo shtrihet në poezi, në studime letrare, në trajtime kulturore e historike, në përkthime dhe në vështrime mbi traditën shpirtërore shqiptare. Për këtë arsye, qasja ndaj veprës së tij kërkon një lexim të gjerë, i cili e sheh autorin jo vetëm si poet, por edhe si studiues të letërsisë dhe ndërmjetës kulturor ndërmjet letërsisë shqipe, traditës biblike, trashëgimisë kishtarë, kulturës kombëtare dhe letërsisë evropiane.

Ky libër synon të japë një vështrim kritik mbi dy përmasa kryesore të veprimtarisë së Isak Ahmetit: Isak Ahmetin si poet dhe Isak Ahmetin si studiues të letërsisë. Këto dy drejtime nuk paraqiten si fusha të shkëputura nga njëra-tjetra, por si pjesë të një formimi të përbashkët krijues, intelektual dhe kulturor. Në pjesën e parë trajtohen vëllimet poetike të autorit, duke u ndalur te poetika, figuracioni, sistemi simbolik, raporti me mitin, historia, kujtesa, besimi, atdheu dhe përvoja ekzistenciale e njeriut. Poezia e Ahmetit lexohet si një krijimtari që ndërtohet mbi përqendrimin e fjalës, dendësinë e figurës, kërkimin e dritës

përmes errësirës dhe përpjekjen për ta shndërruar dhimbjen, vetminë, kujtesën dhe përshpirtshmërinë në strukturë poetike.

Në këtë rrafsh, vëllimet e tij poetike dëshmojnë një zhvillim të brendshëm të qartë. Nga poetika e kondensimit simbolik dhe moderniteti i hershëm të *Gallatea*, te zbulimi, transfigurimi dhe figuracioni në *Uratë zbulimi*, e më tej te përmasat e besës, përshpirtshmërisë, kujtesës dhe dritës në veprat e mëvonshme, poezia e Isak Ahmetit shfaqet si një hapësirë ku fjala nuk është vetëm mjet shprehjeje, por edhe mënyrë njohjeje. Ajo nuk e shpjegon drejtpërdrejt botën, por e sugjeron atë përmes figurës, ritmit, heshtjes, aludimit, lutjes dhe kujtesës.

Pjesa e dytë e librit i kushtohet veprimtarisë studimore të Isak Ahmetit. Në këto vepra, autori kalon nga krijimi poetik te interpretimi i traditës letrare, duke u marrë me çështje që lidhen me letërsinë kishtare, Biblën në letërsinë shqipe, praninë e Kur'anit në traditën letrare, rolin e klerit katolik shqiptar, si dhe me autorë e vepra të veçanta të letërsisë shqipe. Këtu Ahmeti shfaqet si studiues që kërkon të rikthejë në vëmendje shtresa të rëndësishme të kulturës shqiptare, të cilat shpesh janë lënë në hije, janë lexuar në mënyrë të njëanshme ose janë përjashtuar nga historia zyrtare e letërsisë.

Një nga boshtet qendrore të këtyre studimeve është bindja se letërsia shqipe nuk mund të kuptohet plotësisht pa kodet e saj shpirtërore, biblike, kishtare, kuranore, kombëtare dhe kulturore. Ahmeti nuk e sheh traditën fetare si dukuri të jashtme ndaj letërsisë, por si një nga burimet e saj të rëndësishme gjuhësore, figurative, etike dhe estetike. Në këtë kuptim, studimet e tij kanë karakter rikthyes dhe rivlerësues: ato përpiqen të vendosin në vendin e duhur autorë, tekste, tradita dhe ndikime që kanë ndihmuar në formimin e vetëdijes letrare shqiptare.

Ky libër nuk synon të japë një monografi shteruese mbi tërë veprimtarinë e Isak Ahmetit, por një lexim të përqendruar të disa prej veprave më përfaqësuese të tij. Qëllimi kryesor është të nxirret në pah mënyra se si krijimtaria poetike dhe puna studimore e autorit ndërthuren në një projekt të përbashkët kulturor: ruajtjen e kujtesës, kërkimin e kuptimit, mbrojtjen e traditës dhe hapjen e letërsisë shqipe ndaj dialogut me vlerat shpirtërore e estetike evropiane.

Në këtë mënyrë, Isak Ahmeti paraqitet si autor i dyfishtë: poet i figurës së përqendruar dhe studiues i kujtesës letrare. Poezia e tij e ndërton botën përmes simbolit, dritës, dhimbjes dhe lutjes; ndërsa studimet e tij kërkojnë ta kuptojnë letërsinë shqipe si hapësirë ku bashkëjetojnë shkrimi,

besimi, historia, kultura dhe identiteti. Pikërisht kjo ndërthurje e bën opusin e tij të rëndësishëm për leximin e zhvillimeve moderne, kulturore dhe shpirtërore të letërsisë shqipe.

PJESA E PARË

ISAK AHMETI SI POET

POETIKA E KONDENSIMIT SIMBOLIK DHE FORMIMI I ZËRIT MODERN NË VËLLIMIN *GALLATEA*

1. Hyrje: libri i parë si themel poetik

Vëllimi poetik *Gallatea*, botuar në Prishtinë nga shtëpia botuese “Rilindja” në vitin 1972, përfaqëson librin e parë të Isak Ahmetit dhe njëkohësisht një nga momentet themelore të formimit të poetikës së tij të hershme. Si debutim letrar, ky libër nuk ka rëndësi vetëm biografike brenda krijimtarisë së autorit, por edhe vlerë historiko-letrare, sepse shfaqet në një periudhë kur poezia shqipe në Kosovë po hynte në një fazë të re të modernizimit estetik. Fundi i viteve gjashtëdhjetë dhe fillimi i viteve shtatëdhjetë shënojnë një zhvendosje të ndjeshme nga poezia më retorike, më deklarative dhe më narrative drejt një poezie më të përmbledhur, më simbolike dhe më refleksive.

Në këtë kontekst, *Gallatea* dëshmon për një vetëdije të hershme poetike që kërkon ta ndërtojë kuptimin jo përmes rrëfimit të drejtpërdrejtë, por përmes fragmentit, simbolit, aludimit dhe imazhit të kondensuar. Poezia e Ahmetit në këtë vëllim nuk synon të shpjegojë botën, por ta sugjerojë atë përmes figurave të ngjeshura, të cilat hapin një

horizont të gjerë interpretimi. Prandaj, poetika e këtij libri mund të përkufizohet si poetikë e kondensimit simbolik: një formë shkrimi ku vargu i shkurtër, figura e kursyer dhe struktura fragmentare bartin peshë të madhe kuptimore.

Qysh në poezitë e para të librit shihet kjo prirje për të bashkuar një situatë të thjeshtë poetike me një horizont më të gjerë mitik e ekzistencial. Në poezinë “Zogu i vogël” (f. 7), një pamje e natës dhe e kthimit në fole ndërthuret me figurën e Polifemit:

*“Zogu i vogël
fluturoi kësaj nate —
përqafoi folenë.
Kjo natë është e bukur
e Polifemi qan
syrin e humbur.”*

Në këto pak vargje bashkohen dy plane të ndryshme: natyra dhe miti, qetësia dhe humbja, butësia e zogut dhe dhimbja e Polifemit. Ky kontrast e zgjeron menjëherë hapësirën e poezisë. Ahmeti nuk e përdor mitin si zbukurim kulturor, por si mjet për ta thelluar përvojën poetike. Në këtë mënyrë, edhe pamja më e thjeshtë fiton dimension tragjik e simbolik.

2. Fragmenti, përsëritja dhe ekonomia e vargut

Një nga tiparet më të dallueshme të *Gallatea*-s është ekonomia e shprehjes poetike. Shumë poezi janë të shkurtra, të ndërtuara mbi një figurë, mbi një lëvizje të vetme mendimi ose mbi një tension të brendshëm që nuk shpjegohet plotësisht. Kjo e afron vëllimin me poetikën moderne, ku fragmenti nuk është mungesë e zhvillimit, por formë e veçantë e kuptimit. Në këtë tip poezie, ajo që nuk thuhet është po aq e rëndësishme sa ajo që thuhet.

Poezia “Fati” (f. 10) është një nga shembujt më domethënës të kësaj strukture. Ajo ndërtohet mbi përsëritjen e një formule sintaksore, e cila krijon një ritëm meditativ dhe njëkohësisht dramatik:

*“ngase ne vetëm jemi
ngase ne te i dyti jemi
ngase ne te i tretë jemi
ngase ne te i katërt jemi
ngase ne te i pesti jemi
ngase ne shumë jemi
ne vend nuk kemi.”*

Përsëritja e “ngase ne” krijon fillimisht ndjesinë e një bashkësie, por kjo bashkësi përfu-

ndon në paradoksin e mungesës: “ne vend nuk kemi”. Kështu, poezia kalon nga pohimi i pranisë kolektive te ndjenja e zhvendosjes historike dhe ekzistenciale. Kjo nuk është vetëm një poezi për fatin individual; ajo shndërrohet në reflektim mbi fatin e një kolektiviteti që, edhe kur është “shumë”, nuk e ka ende vendin e vet të sigurt në histori.

Në planin formal, përsëritja nuk është thjesht mjet ritmik. Ajo bëhet strukturë kuptimore. Sa më shumë përsëritet përemri “ne”, aq më e thellë bëhet ndjenja e pasigurisë. Në këtë mënyrë, Ahmeti ndërton një poezi ku forma dhe përmbajtja janë të pandashme: ciklikja e vargut shpreh ciklikën e ankthit, ndërsa ekonomia e fjalës e rrit ngarkesën dramatike të poezisë.

Kjo prirje vërehet edhe në poezinë e shkurtër “Ai ka karakter” (f. 8), poezi mbi karakterin njerëzor, ku poeti ndërton një paradoks të thjeshtë, por mjaft funksional:

*“ai ka karakter
thonë njerëzit
ata kanë të drejtë
ai s’ka karakter
thonë njerëzit
ata kanë të drejtë.”*

Në këtë poezi, ironia lind nga bashkëjetesa e dy gjykimeve të kundërta që shpallen njësoj të drejta. Shoqëria del si mekanizëm gjykimesh të paqëndrueshme, ndërsa individ i vendoset në një hapësirë të lëvizshme vlerësimi, ku e vërteta morale nuk është më e qartë. Me shumë pak fjalë, Ahmeti arrin të krijojë një kritikë të sjelljes shoqërore dhe të arbitraritetit të opinionit publik.

3. Historia, identiteti dhe hapësira e Kosovës

Edhe pse *Gallatea* është libër i ndërtuar mbi figura simbolike dhe mbi gjuhë të përmbledhur, ai nuk është i shkëputur nga historia. Përkundrazi, historia hyn në poezi përmes shenjave, objekteve, hapësirave urbane dhe imazheve të përditshme. Ahmeti nuk shkruan poezi programatike historike; ai krijon një poezi ku historia ndihet si prani e brendshme, si pluhur, si gjak, si gazetë, si rrugë, si kujtesë dhe si ankth kolektiv.

Në poezinë “Me ty ose pa ty” (f. 12), hapësira e Kosovës shfaqet nëpërmjet një imazhi të ngarkuar simbolikisht:

*“rrugët e asfaltuara
të KOSOVËS
i ka mbuluar pluhuri
e në qoshk ku shiten gazetatat*

*është varë RILINDJA
si flamur ngadhënjimi
pas betejës.”*

Këtu Kosova nuk përshkruhet në mënyrë deklarative, por përmes një peizazhi të përditshëm që merr vlerë historike. Rrugët e asfaltuara të mbuluara nga pluhuri shprehin një realitet të lodhur, të rënduar, ndërsa gazeta *Rilindja*, e varur “si flamur ngadhënjimi / pas betejës”, shndërrohet në simbol të identitetit kulturor. Emri *Rilindja* bart një kuptim të dyfishtë: është njëkohësisht emër i një institucioni konkret kulturor dhe shenjë e një kujtese më të gjerë kombëtare.

Në këtë poezi, historia nuk është e kaluar e mbyllur; ajo është e pranishme në përditshmëri. Ajo shfaqet në qoshkun ku shiten gazetatat, në pluhurin e rrugëve, në kujtesën e betejës, në figurën e flamurit. Kjo mënyrë e shndërrimit të sendeve të përditshme në shenja historike është një nga vlerat estetike të poezisë së Ahmetit. Ai nuk e monumentalizon historinë përmes patosit të jashtëm, por e vendos atë brenda imazhit poetik.

Dimensioni historik i kësaj poezie nuk e rëndon tekstin me deklarata ideologjike. Përkundrazi, ai mbetet i brendshëm, i përmbajtur dhe simbolik. Kjo është një nga arsyet pse poezia e

Ahmetit i shmanget patetikës së drejtpërdrejtë dhe fiton një ton më modern. Historia nuk thuhet si parullë, por shndërrohet në atmosferë, në gjendje dhe në figurë.

4. Mitologjia, bukuria dhe poezia titullore

Një nga elementet më karakteristike të *Gallatea*-s është prania e figurave mitologjike. Në këtë libër hasen Polifemi, Endimioni, Gallatea dhe figura të tjera që e hapin tekstin drejt një horizonti më të gjerë kulturor. Mirëpo mitologjia te Ahmeti nuk është ornament letrar; ajo ka funksion struktural. Ajo shërben për ta universalizuar përvojën individuale dhe historike, duke e vendosur atë në një sistem më të gjerë simbolik.

Në poezinë “Betimi” (f. 14), figura e Endimionit shfaqet nën dritën e hënës dhe lidhet me qëndresën ndaj errësirës:

*“është natë
e nën dritën e hënës
këndon ENDIMIONI
është betuar të qëndrojë
në LATMOS
gjithmonë i ri dhe vital
gjithmonë kundërshtar errësirash.”*

Endimioni, figurë e mitologjisë greke, shndërrohet këtu në simbol të rinisë së përjetshme, të vitalitetit dhe të qëndresës. Shprehja “kundër-shtar errësirash” është veçanërisht e rëndësishme, sepse mund të lexohet si një formulë poetike e tërë librit. Poezia e Ahmetit është, në shumë raste, përpjekje për t’i kundërshtuar errësirat: errësirën ekzistenciale, errësirën historike, errësirën e vetmisë, errësirën e harresës dhe të tjetërsimit.

Edhe vetë titulli *Gallatea* e vendos librin në dialog me mitin. Gallatea, si figurë e bukurisë së krijuar dhe e formës që merr jetë, mund të lexohet si metaforë e vetë aktit poetik. Në këtë kuptim, libri i parë i Ahmetit është edhe përpjekje për të krijuar një figurë poetike që merr jetë nëpërmjet gjuhës. Bukuria nuk shfaqet si gjendje e gatshme, por si diçka që kërkohet, ndërtohet dhe thirret përmes vargut.

Poezia titullore “Gallatea” (f. 29) ka funksion qendror në strukturën kuptimore të librit. Ajo nuk është vetëm një poezi ndër të tjerat, por një tekst që përmbledh disa nga shenjat kryesore të vëllimit: dritën, mjegullën, zogjtë, gjakun, urrejtjen, shpresën dhe bukurinë e largët. Në fund të poezisë, figura e Gallateas shfaqet si një prani e ndritur dhe e pritshme:

*“...n’largësi
lajmërohet me diellin e ngrohtë në ballë
GALLATEA.”*

Ky imazh është ndër më domethënësit e librit. Gallatea nuk vjen nga afërsia, por nga largësia; ajo nuk është realitet i prekshëm, por shenjë që lajmërohet. Dielli në ballin e saj e shndërron figurën mitike në simbol të dritës, të bukurisë dhe të ringjalljes poetike. Kështu, titulli i librit fiton vlerë programatike: Gallatea nuk është vetëm emër mitologjik, por emër i bukurisë së kërkuar në një botë të trazuar.

Mitologjia, pra, e zgjeron fushën semantike të poezisë. Ajo nuk e largon tekstin nga realiteti, por e thellon atë. Përmes figurave mitike, përvoja konkrete merr dimension universal, ndërsa historia lokale lidhet me arketipe më të gjera të vuajtjes, bukurisë, qëndresës dhe kërkimit shpirtëror.

5. Vetmia ekzistenciale dhe tjetërsimi i subjektit

Një tjetër bosht themelor i *Gallatea*-s është vetmia e subjektit poetik. Në shumë poezi, individit shfaqet i ndarë nga të tjerët, i paaftë për komunikim të plotë dhe i vendosur në një gjendje

të thellë tjetërsimi. Kjo vetmi nuk është vetëm ndjenjë psikologjike; ajo merr karakter ekzistencial. Njeriu i Ahmetit është shpesh i pranishëm mes njerëzve, por i shkëputur nga komunikimi i vërtetë.

Në poezinë “Epilogu” (f. 15-16), kjo gjendje shprehet në mënyrë të prerë:

*“ai asgjë s’pyet
ai kurrkujt s’i përgjigjet
ai me askend s’flet
ai është i vetëmuar.”*

Këto vargje krijojnë figurën e individit që ndodhet “nën shumicën”, por që, pikërisht në këtë shumicë, është i izoluar. Shumica nuk i jep atij përkatësi; përkundrazi, e bën edhe më të dukshme vetminë e tij. Përsëritja e mohimeve dhe e trajtave negative ndërton një hapësirë ku komunikimi është ndërprerë. Njeriu nuk pyet, nuk përgjigjet, nuk flet. Ai ekziston, por nuk hyn më në marrëdhënie të gjallë me tjetrin.

Kjo temë zhvillohet më tej në poezinë “Tjetërsimi” (f. 20), ku subjekti përjeton krizën e identitetit personal:

*“sikur pranë vetes
të dëgjoja zërin tim*

*do të isha i lumtur
dhe kush mund ta dijë
se ku gjendem me të vërtetë
kur s'jam askund.”*

Këtu tjetërsimi nuk është vetëm raport me shoqërinë, por edhe raport me vetveten. Subjekti dëshiron ta dëgjojë zërin e vet, por ky zë i mungon. Ai nuk e di më se ku gjendet “me të vërtetë”, sepse përvoja e tij është e shënuar nga gjendja “s’jam askund”. Ky formulim e vendos poezinë në një horizont të qartë modern: njeriu nuk është më qendër e qëndrueshme e botës, por qenie e zhvendosur, e dyzuar dhe e pasigurt.

Në këtë aspekt, *Gallatea* nuk është thjesht libër i figurave të bukura poetike; është libër i një shqetësimi të thellë për vendin e njeriut në botë. Vetmia, heshtja dhe tjetërsimi janë përbërës të rëndësishëm të poetikës së Ahmetit dhe do të mbeten shenja të rëndësishme edhe në zhvillimin e mëvonshëm të krijimtarisë së tij.

6. Dimensioni intim dhe figura e agimit

Përkundër pranisë së errësirës, vetmisë dhe tjetërsimit, *Gallatea* nuk është libër i mbyllur në pesimizëm. Në shumë poezi shfaqen figura të dritës, të agimit, të këngës, të zogut dhe të

dashurisë. Këto figura krijojnë një kundërpeshë ndaj errësirës dhe dëshmojnë se poezia e Ahmetit kërkon mundësinë e zgjimit dhe të rilindjes shpirtërore.

Në poezinë “Mes meje dhe teje” (f. 17), marrëdhënia intime ndërtohet përmes një dialogu të përmbajtur poetik:

*“ti mund të më puthësh
ti mund të më buzëqeshësh
ti dëshiron ndonjë këngë të lashtë
unë këndoj për agimin
unë të flas për agimin
e ti ke fjetur para agimit
dhe nuk mund të të zgjoj.”*

Këtu dashuria nuk paraqitet si përjetim sentimental i drejtpërdrejtë, por si hapësirë e tensionit midis zgjimit dhe gjumit, midis këngës dhe pamundësisë së dëgjimit, midis afërsisë dhe largësisë. Figura e agimit është thelbësore: ajo shenjon mundësinë e një fillimi të ri, por kjo mundësi nuk është e sigurt. Subjekti poetik këndon për agimin dhe flet për të, ndërsa tjetri ka fjetur para agimit dhe nuk mund të zgjohet.

Në këtë mënyrë, agimi bëhet figurë e shpresës së vështirë. Ai nuk vjen si shpëtim i lehtë, por si mundësi që mund të humbet. Pikërisht kjo e

bën poezinë e Ahmetit më të ndërlikuar: drita është e pranishme, por gjithmonë e kërcënuar nga gjumi, terri, heshtja dhe pamundësia e komunikimit.

Dimensioni intim i librit nuk e dobëson karakterin refleksiv të tij. Përkundrazi, dashuria, afërsia dhe figura e tjetrit bëhen pjesë e së njëjtës dramë poetike: njeriu kërkon komunikim, por komunikimi është i vështirë; kërkon dritë, por drita vonon; kërkon afërsi, por shpesh ndeshet me largësi. Kjo e bën lirikën intime të Ahmetit të përmbajtur, jo sentimentale, dhe të lidhur ngushtë me motivet qendrore të librit.

7. Nga “Rrokje të përgjakura” te “Kënga – përjetimi i amshuar”: zgjerimi i dramës poetike

Nëse cikli i parë i *Gallatea*-s e vendos bazën e poetikës së Isak Ahmetit përmes vetmisë, fragmentit, mitit, ankthit ekzistencial dhe kërkimit të dritës, cikli i dytë, “Rrokje të përgjakura”, e thellon këtë botë poetike duke e zhvendosur më fuqishëm drejt përplasjes midis gjuhës dhe plagës. Vetë titulli i ciklit është shumë domethënës: “rrokjet” nuk janë më vetëm njësi të fjalës poetike, por bëhen bartëse të gjakut, të kujtesës dhe të dhimbjes. Kështu, poezia nuk shfaqet si ligjërim i

qetë estetik, por si formë e artikulimit të një përvoje të lënduar. Fjala poetike lind nga dhembja dhe e mbart atë në strukturën e vet të brendshme.

Në këtë cikël, poezia e Ahmetit fiton një dendësi më të madhe refleksive dhe kulturore. Në tekstet si “Ai hesht” (f.26), “Virgjili im” (f.27), “Fontanat e diellit” (2f.8), “Gallatea” (f.29), “Vetëm zogjve” (f.35) dhe “Semper eadem” (f.37), poeti e zgjeron universin e librit duke e lidhur përvojën personale me shenja mitike, historike dhe estetike. Në poezinë “Ai hesht”, heshtja shndërrohet në një figurë qendrore të komunikimit të pamundur. Vargu i përsëritur “ai hesht” krijon një gjendje ku fjala pritet, por nuk vjen; ku tjetri beson se dëgjon, por përballet vetëm me mungesën. Kjo heshtje nuk është boshllëk i thjeshtë, por prani e rëndë, pothuajse dramatike: ajo e pushton hapësirën e dialogut dhe e shndërron poezinë në skenë të pritjes së zhgënjyer.

Ndërkaq, në “Virgjili im”, Ahmeti e hap poezinë drejt një horizonti më të gjerë kulturor. Figura e Virgjilit nuk vjen si referencë e jashtme erudite, por si udhërrëfyes i brendshëm i subjektit poetik. Bashkë me detin, pishat, diellin dhe Dedalin, ajo krijon një hapësirë ku kujtesa kulturore bëhet mënyrë e kërkimit të daljes nga kufijtë e gjendjes së tanishme. Dëshira për fluturim “kah dielli” e lidh këtë poezi me një nga

tensionet themelore të librit: njeriu është i lidhur me tokën, me pluhurin dhe me dhimbjen, por njëkohësisht kërkon lartësimin, dritën dhe tejkalimin e vetvetes.

Poezia titullore “Gallatea”, e vendosur në këtë pjesë të librit, ka funksion përmbledhës dhe pothuajse programatik. Ajo i bashkon disa nga shenjat kryesore të vëllimit: diellin, gjarpërinjtë, zemrën, grushtin, gjakun, megjullën, zogjtë dhe figurën e bukurisë së largët. Gallatea nuk shfaqet si bukuri e gatshme dhe e qetë, por si prani që vjen pas tensionit, pas trazimit dhe pas gjakut. Në këtë kuptim, ajo është metaforë e vetë poezisë: bukuria nuk e mohon plagën, por lind përmes saj. Ajo nuk është largim nga realiteti, por përpjekje për t’i dhënë realitetit të lënduar një formë të ndritshme poetike.

Në poezitë e tjera të këtij cikli, sidomos në “Vetëm zogjve” dhe “Këmbanat thërrasin këmbanat e tjera” (f.36), vijon prania e shenjave të zërit, këngës, thirrjes dhe jehonës. Zogu, që në ciklin e parë ishte figurë e butësisë, kthimit dhe brishtësisë, këtu fiton një kuptim më të gjerë: ai bëhet figurë e lirisë së brendshme, e këngës dhe e mundësisë për ta tejkaluar rëndesën e botës. Këmbanat, nga ana tjetër, krijojnë një atmosferë liturgjike dhe përkujtimore. Ato nuk janë vetëm tinguj; janë thirrje, kujtesë, alarm shpirtëror.

Përmes tyre, poezia e Ahmetit afrohet me një ndjeshmëri meditative, ku zëri poetik nuk flet vetëm për veten, por për një bashkësi të lënduar, për një kohë të trazuar dhe për një kujtesë që kërkon të mos shuhet.

Cikli i tretë, “Kënga – përjetimi i amshuar”, e zhvendos këtë dramë drejt një rrafshi edhe më të brendshëm, më shpirtëror dhe më metafizik. Nëse në ciklin e dytë fjala ishte “rrokje e përgjakur”, në ciklin e tretë ajo bëhet këngë, pra formë e qëndrueshme e përjetimit. Kënga nuk është këtu shprehje e lehtë lirike, por mënyrë e ruajtjes së asaj që rrezikon të humbasë: kujtesës, dashurisë, dhimbjes, bukurisë dhe vetë pranisë njerëzore. Prandaj titulli i ciklit e quan këngën “përjetim të amshuar”: ajo e nxjerr përvojën nga çasti i kalueshëm dhe e vendos në një hapësirë më të gjatë shpirtërore.

Në këtë cikël, Ahmeti e thellon dimensionin intim dhe elegjiak të librit. Poezi si “Në zemrën time”, “Balada e Jobit”, “Unë dhe ajo”, “Bukuria e kuqe do të vijë”, “Pa titull” dhe “Këndojnë me këmbë të huaj në zemër” dëshmojnë se poeti nuk e sheh këngën si ikje nga dhimbja, por si formë të përballjes me të. Në “Balada e Jobit” (f.44), figura biblike e Jobit e hap poezinë drejt arketipit të njeriut të sprovuar. Mirëpo Ahmeti nuk e përdor Jobin në mënyrë thjesht religjioze; ai e rimendon

figurën e tij brenda një ndjeshmërie moderne, ku vuajtja nuk jep përgjigje të lehta, por kthehet në vetëdije, ironi dhe qëndresë.

Figura e dashurisë në këtë cikël po ashtu nuk është sentimentale. Në “Unë dhe ajo” (f.57), bashkimi i dy qenieve nuk paraqitet si qetësi idilike, por si afrim i dy dhembjeve, dy zemrave dhe dy pikëllimeve. Dashuria nuk e shuan plagën; ajo e pranon atë dhe e shndërron në mundësi komunikimi. Kjo e lidh ciklin e tretë me motivet e mëhershme të librit: vetmia, pamundësia e plotë e komunikimit dhe kërkimi i afërsisë. Mirëpo tani poezia e vendos këtë kërkim në një ton më të përmallshëm, më të butë dhe më të përshpirtshëm.

Në poezinë “Bukuria e kuqe do të vijë” (f.59), pritja e bukurisë merr trajtën e një shprese të brendshme. Bukuria nuk është ende e pranishme; ajo pritët. Ngjyra e kuqe e lidh atë me gjakun, me zjarrin, me jetën dhe me dhimbjen. Kjo do të thotë se edhe bukuria, në poezinë e Ahmetit, nuk është e ndarë nga vuajtja. Ajo vjen si mundësi pas plagës, si dritë që nuk e fshin terrin, por e përshkon atë. Në këtë pikë, cikli i tretë e përmbyll natyrshëm gjithë lëvizjen e librit: nga errësira te agimi, nga gjaku te kënga, nga vetmia te kërkimi i bukurisë.

Prandaj, ciklet “Rrokje të përgjakura” dhe “Kënga – përjetimi i amshuar” nuk janë shtesa të jashtme ndaj poetikës së ndërtuar në pjesën e parë

të librit. Ato e zgjerojnë dhe e thellojnë atë. Cikli i dytë e bën më të dukshme dramën e fjalës së plagosur, të heshtjes, të mitit dhe të kujtesës kulturore; cikli i tretë e shndërron këtë dramë në këngë, në përjetim të përhershëm dhe në kërkim të bukurisë përmes dhimbjes. Në këtë mënyrë, *Gallatea* shfaqet si libër me një arkitekturë të brendshme të qartë: fillon me vetminë, errësirën, ankthin dhe kërkimin e dritës; kalon përmes rrokjeve të përgjakura të fjalës poetike; dhe përfundon te kënga si forma më e lartë e qëndresës shpirtërore. Kjo e bën librin jo vetëm një debutim të rëndësishëm, por një projekt poetik të menduar, ku çdo cikël e shtyn më tej tensionin themelor midis plagës dhe bukurisë, heshtjes dhe këngës, errësirës dhe dritës.

8. *Gallatea* si pikënisje e një poetike moderne

Analiza e vëllimit *Gallatea* tregon se libri i parë i Isak Ahmetit përmban në formë embrionale disa nga prirjet themelore që do ta shoqërojnë krijimtarinë e tij të mëvonshme: ekonominë e vargut, përdorimin e simbolit, prirjen drejt fragmentit, interesimin për mitin, ndjeshmërinë historike, reflektimin ekzistencial dhe kërkimin e dritës përmes errësirës.

Në planin estetik, *Gallatea* shënon një orientim të qartë drejt poezisë moderne. Ajo largohet nga rrëfimi linear dhe nga retorika e jashtme, duke ndërtuar një diskurs poetik të mbështetur në figurë, në tension semantik dhe në përqendrim të madh gjuhësor. Në këtë kuptim, libri mund të lexohet si një nga tekstet që dëshmojnë procesin e modernizimit të poezisë shqipe në Kosovë në fillim të viteve shtatëdhjetë.

Rëndësia e *Gallatea*-s qëndron pikërisht në faktin se ajo nuk është vetëm debutim i një poeti, por edhe themel i një universi poetik. Në këtë vëllim shfaqet një subjekt që kërkon vendin e vet në histori, që përballlet me vetminë, që e përjeton tjetërsimin, por që nuk heq dorë nga drita, nga agimi, nga kënga dhe nga bukuria. Prandaj, *Gallatea* mund të cilësohet si libër i fillimit, por jo i një fillimi të thjeshtë: është fillimi i një poetike që, që në hapin e parë, e vendos poezinë në marrëdhënie me mitin, historinë, ekzistencën dhe modernitetin estetik.

Në këtë kuptim, *Gallatea* mbetet një tekst i rëndësishëm për të kuptuar jo vetëm formimin e zërit poetik të Isak Ahmetit, por edhe një fazë të rëndësishme të poezisë moderne shqipe në Kosovë. Ajo dëshmon se poezia e mirëfilltë nuk lind nga shpjegimi i botës, por nga aftësia për ta

kthyer përvojën njerëzore në figurë, ritëm, heshtje
dhe dritë.

POETIKA E ZBULIMIT, TRANSFIGURIMIT DHE FIGURACIONIT NË VËLLIMIN *URATË ZBULIMI*

1. Hyrje: libri i dytë si zgjerim dhe vetëdijesim i sistemit poetik

Vëllimi poetik *Uratë zbulimi* i Isak Ahmetit, botuar në Prishtinë nga shtëpia botuese “Rilindja” më 1976, përfaqëson një fazë të rëndësishme në formësimin e poetikës së hershme të autorit. Në raport me librin e parë, *Gallatea*, ku zëri poetik i Ahmetit shfaqej i përqendruar te kondensimi simbolik, te fragmenti, miti, aludimi dhe ekonomia e vargut, *Uratë zbulimi* e thellon këtë prirje dhe e shndërron në një sistem më të vetëdijshëm estetik. Në këtë vëllim, poezia nuk mbetet vetëm te figura e ngjeshur dhe te imazhi i kursyer, por synon ta kthejë vetë aktin poetik në një proces njohjeje, depërtimi dhe zbulimi.

Në këtë kuptim, *Uratë zbulimi* mund të lexohet si një libër i kalimit nga shenja e ngjeshur drejt figurës më të përpunuar, nga fragmenti si formë e përqendrimit poetik drejt një organizimi më të dukshëm konceptual, nga miti si horizont simbolik drejt historisë, tokës, kujtesës dhe vetëdijes kulturore. Kjo nuk do të thotë se libri i

dytë e mohon ose e tejkalon në mënyrë kundërshtuese poetikën e *Gallateas*; përkundrazi, ai e vazhdon atë në një shkallë më të ndërlikuar, duke i dhënë fragmentit, figurës dhe simbolit një funksion më të qartë njohës e strukturues.

Teza qendrore e këtij studimi është se *Uratë zbulimi* shënon kalimin nga poetika e kondensimit simbolik, e pranishme fuqishëm në përmbledhjen *Gallatea*, drejt një poetike më të ndërlikuar të zbulimit, transfigurimit dhe figuracionit. Kjo do të thotë se fjala poetike nuk funksionon më vetëm si shenjë e ngjeshur, por si mjet për ta zbuluar realitetin nëpërmjet shndërrimit figurativ. Gjërat, objektet, nocionet, kujtimet, trupi, toka, rruga, gjaku, dashuria dhe vendlindja nuk paraqiten në formën e tyre të drejtpërdrejtë. Ato kalojnë përmes një procesi transformimi estetik, ku realiteti bëhet figurë, figura bëhet mendim dhe mendimi shndërron në përvojë poetike.

Pikërisht këtu qëndron një nga tiparet më të rëndësishme të modernitetit poetik të Ahmetit: poezia nuk është pasqyrim i thjeshtë i botës, por mënyrë e krijimit të një bote të re përmes gjuhës. Ashtu si në *Gallatea*, ku kuptimi ndërtohej përmes fragmentit, simbolit, mitit dhe imazhit të kondensuar, edhe në *Uratë zbulimi* fjala poetike mbetet e përqendruar dhe e kursyer. Mirëpo tani kjo ekonomi shprehëse lidhet më drejtpërdrejt me një

arkitekturë të brendshme konceptuale, ku nocioni, transfigurimi dhe figuracioni përbëjnë tri shkallë të të njëjtit proces poetik.

Vetë struktura e librit e mbështet këtë lexim. Vëllimi është i ndarë në tri njësi kryesore: **“Nocione”**, **“Transfiguracione”** dhe **“Figuracione”**. Kjo ndarje nuk është thjesht organizim formal, por një projekt poetik më vete. Në ciklin e parë, poeti punon me fjalën si njësi fillestare të kuptimit; në të dytin, këto njësi kalojnë nëpër procesin e ndryshimit, përmbysjes dhe riemërtimit; në të tretin, ato marrin trajtë më të plotë figurative, historike dhe kulturore. Pra, libri lëviz nga nocioni drejt figurës, nga fjala drejt vizionit, nga fragmenti drejt një bote poetike të artikuluar në mënyrë më të gjerë.

Titulli ***Uratë zbulimi*** është po ashtu programatik. Fjala “uratë” sjell një rezonancë shpirtërore, liturgjike dhe meditative; ndërsa “zbulimi” lidhet me aktin e njohjes, të çeljes së kuptimit dhe të nxjerrjes në dritë të asaj që është e fshehur. Mirëpo, tek Ahmeti, ky zbulim nuk është qetësi metafizike dhe as siguri doktrinare. Ai është një proces i dhimbshëm, shpesh i copëzuar, që kalon përmes gjakut, rrugës, tokës, kujtesës, dashurisë dhe historisë. Poezia nuk jep përgjigje të gatshme; ajo hap një hapësirë kërkimi. Prandaj, urata e Ahmetit nuk është lutje për qetësim, por akt

poetik i njohjes, i cili lind nga brenda tensionit ekzistencial.

Në këtë mënyrë, ***Uratë zbulimi*** qëndron në vazhdimësi të natyrshme me *Gallatean*, por njëkohësisht e zgjeron horizontin e saj. Në librin e parë, poeti kërkonte formën, bukurinë dhe dritën përmes figurës mitike e simbolike; në librin e dytë, ky kërkim zgjerohet në drejtim të zbulimit të kuptimit, të tokës, të historisë dhe të kujtesës. Kështu, ***Uratë zbulimi*** nuk paraqet shkëputje nga poetika e debutimit, por një fazë të re të saj: më reflektive, më konceptuale dhe më të hapur drejt përmasës historike e kulturore.

2. “Nocione”: ekonomia e fjalës dhe semantika e fragmentit

Cikli i parë, “Nocione”, e vendos lexuesin përballë një poezie të skajshme të përqendrimit. Ahmeti nuk e ndërton tekstin poetik përmes rrëfimit linear, as përmes një sintakse të zgjeruar shpjeguese, por përmes fjalëve të veçuara, vargjeve minimale dhe ndërprerjeve të qëllimshme. Këto poezi duken sikur janë ndërtuar mbi një gjendje para-narrative të gjuhës, ku fjala ende nuk është shndërruar në fjali të plotë, por ekziston si bërthamë e ngarkuar me kuptim.

Në këtë cikël, nocioni nuk është koncept abstrakt në kuptimin filozofik të ngushtë; ai është njësi poetike, shenjë e hapur, bërthamë semantike që kërkon të zgjerohet në ndërgjegjen e lexuesit. Ahmeti e çliron fjalën nga funksioni i saj i zakonshëm komunikues dhe e vendos atë në një hapësirë të tensionuar, ku kuptimi prodhohet përmes afërsive të papritura, mungesave sintaksore, përsëritjeve, ndërprerjeve dhe heshtjeve ndërmjet fjalëve. Në këtë pikë, *Uratë zbulimi* ruan vazhdimësinë me poetikën e *Gallateas*, ku fragmenti dhe figura e ngjeshur ishin mënyra themelore të krijimit të kuptimit; mirëpo tani fragmenti merr një funksion edhe më të qartë konceptual, sepse vendoset brenda një cikli që vetë titullohet “Nocione”.

Në poezinë “Lirisht” (f. 7), titulli krijon pritjen e një gjendjeje të hapur dhe të pakufizuar. Mirëpo vargjet e poezisë e përmbysin menjëherë këtë pritje:

*“pengesë
banim
përafërsisht
vjedhës”*

Kjo vendosje e fjalëve nuk prodhon një kuptim të mbyllur, por një fushë tensioni. Liria nuk

jepet si gjendje e realizuar; ajo shfaqet si nocion i rrethuar nga pengesa, presioni, kufizimi dhe pasiguria. Në këtë mënyrë, poezia funksionon si ironi e një lirie të problematizuar. Ahmeti nuk e shpall lirinë; ai e vendos atë në krizë. Fjala “lirisht” nuk është pohim, por pikënisje e një dyshimi. Ajo hap një hapësirë ku liria shihet si mundësi e rrethuar, si horizont i dëshiruar, por ende i parealizuar.

Në këtë poezi, moderniteti i Ahmetit qëndron pikërisht te shmangia e deklaramit. Në vend që të japë një përkufizim të lirisë, poeti e vendos fjalën në marrëdhënie me nocione që e kundërshtojnë, e kufizojnë ose e vënë në dyshim atë. Kështu, kuptimi nuk del nga fjalja e plotë, por nga përplasja ndërmjet fjalëve. Poezia ndërtohet si një fushë semantike e çrregulluar, ku lexuesi detyrohet ta rindërtojë vetë lidhjen midis shenjave.

Në poezinë “Klasike” (f. 8), moderniteti i poezisë shfaqet jo vetëm në nivel kuptimor, por edhe në nivel vizual. Teksti është i zhvendosur në faqe, i kthyer dhe i vendosur jashtë një rendi të zakonshëm leximi. Titulli “Klasike” krijon një kontrast të qëllimshëm me formën jo-klasike të poezisë. Ky kontrast nuk është rastësor. Ai tregon se Ahmeti e ndërton poezinë si kritikë të formave të ngurta dhe të stabilizuara. “Klasikja” këtu nuk

riprodhohet; ajo çrregullohet, ironizohet dhe riformulohet përmes një estetike moderne të thyerjes.

Rëndësia e kësaj poezie qëndron në faktin se Ahmeti nuk e kufizon modernitetin vetëm te tema ose te figura, por e shtrin atë edhe në hapësirën grafike të tekstit. Faqja nuk është më sipërfaqe neutrale ku vendosen vargjet; ajo bëhet pjesë e kuptimit. Zhvendosja vizuale e tekstit krijon një mënyrë tjetër leximi dhe e bën formën të marrë pjesë drejtpërdrejt në interpretim. Në këtë kuptim, “Klasike” është një poezi mbi prishjen e pritjeve: titulli premtan rregull, ndërsa forma ofron çrregullim; titulli sugjeron traditë, ndërsa struktura realizon thyerje.

Një poezi tjetër e rëndësishme e këtij cikli është “Mburoja me mburojë” (f. 9). Teksti është i ndërtuar mbi përsëritjen e një fjale qendrore: “mburojë”. Në vargjet:

*“burri me mburojë
gruaja me mburojë
vogëlushi me mburojë
mburoja me mburojë”*

krijohet një zinxhir i mbyllur mbrojtjeje. Përsëritja nuk është thjesht figurë ritmike; ajo është strukturë semantike. Në botën e kësaj poezie, çdo qenie duket e detyruar të mbrohet. Burri, gruaja, fëmija,

madje edhe vetë mburoja kanë nevojë për mburojë. Kjo e shndërron mbrojtjen në shenjë të një bote të kërcënuar. Poezia nuk e emërton rrezikun, por e bën të ndjeshëm përmes strukturës së saj të mbyllur. Rreziku mbetet i pashprehur, por i pranishëm në vetë nevojën obsesive për mbrojtje.

Këtu Ahmeti arrin të krijojë një figurë të ankthit kolektiv pa e artikuluar drejtpërdrejt burimin e tij. Përsëritja e fjalës “mburojë” krijon një efekt rrethimi: subjekti njerëzor nuk paraqitet i lirë, por i mbështjellë nga nevoja për mbrojtje. Vargu i fundit, “mburoja me mburojë”, është veçanërisht domethënëse, sepse e çon logjikën e mbrojtjes deri në absurd: edhe mjeti i mbrojtjes duhet të mbrohet. Në këtë mënyrë, poezia shndërrohet në një alegori të frikës dhe pasigurisë së përgjithshme.

Në “Vendlindja” (f. 10), nocioni i atdheut merr trajtë të fuqishme figurative. Vendlindja nuk përshkruhet në mënyrë sentimentale, as nuk idealizohet përmes një retorike të drejtpërdrejtë patriotike. Ajo ndërtohet përmes një imazhi të përqendruar dhe solemn:

*“Shtëpia e shqiponjës
ose
shtëpia e shqiponjës*

mbetet

KËSHTJELLË mbi gurë”

Këtu shfaqet një nga karakteristikat themelore të poezisë së Ahmetit: identiteti nuk artikullohet përmes deklaratës, por përmes figurës së ngjeshur. “Shtëpia e shqiponjës” dhe “kështjella mbi gurë” ndërtojnë një vertikale të qëndresës. Vendlindja nuk është thjesht vend i origjinës; ajo është hapësirë e mbijetesës, e kujtesës dhe e fortifikimit shpirtëror. Figura e shqiponjës lidhet me identitetin kombëtar, ndërsa kështjella mbi gurë sugjeron qëndrueshmëri, lashtësi dhe rezistencë.

Në këtë poezi, nocioni i vendlindjes kalon menjëherë në figurë. Ahmeti nuk thotë se vendlindja është e dashur, e shenjtë ose e rëndësishme; ai e vendos atë në një sistem figurativ ku shqiponja, shtëpia, kështjella dhe guri krijojnë një kod të qëndresës. Kjo mënyrë shkrimi e mban poezinë larg patosit të drejtpërdrejtë dhe e afron me poetikën moderne të sugjerimit. Vendlindja nuk bëhet parullë; ajo bëhet imazh.

Edhe “Molla” (f. 13) është një tekst i rëndësishëm për të kuptuar poetikën e ciklit. Molla, si objekt i zakonshëm, kthehet në figurë të fatit. Ajo mund të bjerë “në dorë të mirë” ose “në dorë të keqe”, por gjithmonë “ka fat”. Në fund,

vargu “ajo ka më shumë bërthamë” e zhvendos kuptimin nga sipërfaqja te brendësia, nga rënia te potenciali. Në këtë poezi, bërthama është metaforë e mundësisë së fshehur, e asaj që ruhet brenda objektit dhe që mund të japë jetë të re. Kështu, objekti i vogël dhe i përditshëm fiton një dimension ontologjik: ai nuk është vetëm send, por bartës i një energjie të brendshme.

Poezia “Molla” tregon qartë se në ciklin “Nocione” Ahmeti nuk punon vetëm me fjalë të mëdha ose me kategori abstrakte, por edhe me objekte të thjeshta të përditshmërisë. Mirëpo këto objekte nuk mbeten në nivelin e tyre konkret. Ato hapen drejt kuptimeve më të thella. Molla bëhet shenjë e fatit, e brendësisë dhe e mundësisë së fshehur. Kjo është një nga mënyrat përmes të cilave poezia e Ahmetit e zbulon realitetin: jo duke e përshkruar gjerësisht, por duke e përqendruar në një figurë të vetme, të ngarkuar me kuptim.

Në tërësi, cikli “Nocione” ndërton një poetikë të minimumit shprehës dhe maksimumit kuptimor. Fjala është e pakët, por e ngarkuar; vargu është i shkurtër, por i hapur; struktura është fragmentare, por jo e rastësishme. Ahmeti e përdor fragmentin jo si shenjë të pamundësisë së poezisë, por si mënyrë për ta çliruar fjalën nga shpjegimi dhe për ta kthyer atë në hapësirë zbulimi. Në këtë cikël, fjala nuk shërben thjesht për të komunikuar

një kuptim të gatshëm; ajo bëhet vend ku kuptimi lind, lëviz dhe mbetet i hapur.

Prandaj, “Nocione” mund të lexohet si hyrje e brendshme në gjithë arkitekturën e veprës *Uratë zbulimi*. Këtu vendosen njësitë themelore të librit: fjala, fragmenti, shenja, objekti, vendlindja, liria, frika dhe fati. Në ciklet e mëvonshme, këto njësi do të ndryshojnë formë, do të transfigurohen dhe do të marrin trajtë më të plotë figurative. Në këtë kuptim, cikli i parë nuk është vetëm pjesa hyrëse e librit, por themeli semantik mbi të cilin ndërtohet e gjithë poetika e zbulimit.

3. Transfigurimi si procedim estetik dhe si kritikë e realitetit

Cikli i dytë, “Transfiguracione”, është qendra konceptuale e librit. Këtu poezia nuk merret më vetëm me fjalët si nocione fillestare, por me procesin e shndërrimit të tyre. Transfigurimi nënkupton ndryshim pamjeje, por edhe ndryshim kuptimi. Në këtë cikël, objektet, kafshët, njerëzit, marrëdhëniet dhe gjendjet shpirtërore nuk mbeten të pandryshuara; ato kalojnë nëpër një proces përmbysjeje, ironizimi dhe riemërtimi poetik.

Në plan estetik, transfigurimi është mënyra përmes së cilës Ahmeti e zhvendos realitetin nga

pamja e tij e zakonshme në një rend tjetër kuptimor. Sendet nuk janë më ato që duken; njerëzit nuk janë më të vendosur në role të qëndrueshme; marrëdhëniet njerëzore nuk paraqiten më si harmoni, por si deformime, maskime dhe përmbysje. Kështu, poezia bëhet një akt zbulimi kritik: ajo nuk e zbukuron realitetin, por ia zbulon çarjet e brendshme.

Poezia “Pa titull” (f. 17) vendos në qendër figurën e urës dhe të lumit:

*“N’urë — lumi
i kalimtarëve. Lumi
— nën urë.”*

Këto vargje janë thelbësore për poetikën e librit. Ura është figurë e kalimit, lidhjes dhe ndërmjetësimit; lumi është figurë e rrjedhës, kohës dhe kalueshmërisë. Njeriu është kalimtar, pra qenie e përkohshme, e vendosur midis rrugës dhe rrjedhës. Në këtë poezi, Ahmeti ndërton një metafizikë minimale të ekzistencës: jeta është kalim mbi një rrjedhë që nuk ndalet. Ura mundëson kalimin, por nuk e ndalon rrjedhën. Kjo është një figurë e fuqishme e modernitetit poetik: njeriu nuk zotëron kohën; ai vetëm kalon mbi të.

Në “Afërsia” (f. 18), poeti e përdor transfigurimin për të zbuluar deformimin e marrëdhë-

nieve njerëzore. Poezia ka ton të ashpër, grotesk dhe ironik. Familja, dashuria dhe trashëgimia nuk paraqiten si vlera të idealizuara, por si marrëdhënie të përmbysura. Këtu transfigurimi nuk është lartësim estetik, por zbulim i një gjendjeje të degraduar. Ahmeti dëshmon se poezia moderne nuk ka për detyrë ta zbukurojë realitetin; ajo mund ta zhveshë atë nga iluzionet.

Në “Transfiguracione” (f. 19), përmbysja merr trajtë më të dukshme ironike. Gomari, mëzati, kali dhe turisti britanik vendosen në një skemë të pazakonshme transformimesh. Kafsha dhe njeriu shkëmbejnë role, ndërsa identitetet e qëndrueshme bëhen të lëvizshme. Kjo poezi mund të lexohet si kritikë e sjelljes, kulturës dhe imitimit. Bota e saj është botë e maskave dhe metamorfозave, ku asgjë nuk mbetet në vendin e vet. Pikërisht kjo e afron Ahmetin me një ndjeshmëri moderne të absurdit, ku rendi tradicional i gjërave prishet për të zbuluar të vërteta më të thella.

Poezia “Dhe gëzimi i përngjan murit kinez” (f. 21) është një nga tekstet qendrore të vëllimit, sepse aty shfaqet drejtpërdrejt sintagma që i jep titullin librit:

*“dhe për këtë e them uratën e zbulimit
në kremten e dhembjeve”*

Këto vargje përmbledhin dramën e gjithë librit. “Urata e zbulimit” nuk thuhet në një gjendje paqeje, por “në kremten e dhembjeve”. Kjo do të thotë se zbulimi poetik nuk lind nga qetësia, por nga përvoja e plagës. Gëzimi, nga ana tjetër, krahasohet me murin kinez: ai është i madh, i largët, i vështirë për t’u përshkuar, pothuajse monumental. Në këtë mënyrë, Ahmeti krijon një paradoks të fuqishëm: gëzimi nuk është lehtësi, por strukturë e rëndë; nuk është çlirim i menjëhershëm, por një horizont i vështirë.

Në këtë cikël, pra, transfigurimi ka dy funksione themelore. Së pari, ai është procedim estetik, sepse e shndërron realitetin në figurë poetike. Së dyti, ai është akt kritik, sepse zbulon krizën e marrëdhënieve, pasigurinë e identiteteve dhe brishtësinë e kuptimeve të qëndrueshme. Kështu, poezia e Ahmetit nuk mbetet vetëm në nivelin e lojës formale; ajo hyn në zonën e kritikës së realitetit përmes figurës.

4. Dashuria, kujtesa dhe koha e brendshme

Një nga shtresat më të rëndësishme të veprës *Uratë zbulimi* është lirika intime. Megjithatë, Ahmeti nuk e trajton dashurinë në mënyrë sentimentale ose dekorative. Dashuria shfaqet si kujtesë, si humbje, si gjurmë, si dritë e përkohshme

që vazhdon të mbetet në subjekt edhe pasi përvoja ka kaluar. Në këtë pikë, poezia e tij ruan vazhdimësinë me *Gallatean*, ku figura e dritës, agimit dhe afërsisë ishte vazhdimisht e kërcënuar nga heshtja, errësira dhe pamundësia e komunikimit.

Në *Uratë zbulimi*, dashuria nuk paraqitet si përmbushje e plotë, por si një formë e brendshme e kujtesës. Ajo nuk është gjendje e qëndrueshme, por ndriçim i shkurtër, rikthim i brendshëm, përvojë që ruhet në vetëdijen poetike si shenjë e asaj që ka kaluar. Kështu, lirika intime e Ahmetit fiton një dimension reflektiv: ajo nuk këndon vetëm ndjenjën, por mendon mbi brishtësinë e saj.

Në “Memoaret” (f. 22), koha nuk paraqitet si vijë e drejtë, por si kthim i vazhdueshëm. Kujtesa e prish kronologjinë. Fëmijëria, rinia dhe pleqëria nuk janë etapa të ndara rreptësisht; ato bashkëjetojnë në vetëdijen poetike. Kjo poezi e shkurtër dëshmon se Ahmeti arrin të krijojë një refleksion për kohën përmes formës së reduktuar. Koha këtu nuk matet me rendin objektiv të ngjarjeve, por me intensitetin e kujtimit.

Në “Si puthje” (f. 23), dashuria lidhet me dritën, lindjen, trupin dhe pranverën. Por ajo nuk shfaqet si gjendje e sigurt; është më shumë kujtim se prani, më shumë rikthim i brendshëm sesa përjetim i drejtpërdrejtë. Dashuria është figurë e asaj që ka kaluar, por që ende ruhet si ndriçim i

brendshëm. Ajo nuk është e pranishme si realitet i plotë, por si gjurmë e fuqishme në kujtesë.

Në “Dashuria” (f. 24–25), kjo ide bëhet më e qartë. Dashuria përkufizohet përmes figurave të brishtësisë dhe kalueshmërisë:

*“Dashuria është
ag pranvere —
thahet shpejt.”*

Këto vargje janë ndër më të goditurat e librit në planin intim. Dashuria lidhet me agimin dhe pranverën, pra me fillimin, freskinë dhe ripërtëritjen; por menjëherë pas kësaj vjen tharja. Kështu, poezia e ndërton dashurinë si paradoks: ajo është dritë, por dritë e brishtë; është fillim, por fillim që mban në vetvete shenjën e kalimit. Kjo e largon lirikën e Ahmetit nga sentimentalizmi dhe e vendos në një horizont më modern, ku ndjenja është gjithmonë e vetëdijshme për humbjen.

“Epilog i këputur” (f. 26–27) e thellon edhe më shumë këtë ndjesi të ndërprerjes. Vetë titulli sugjeron një mbyllje që nuk arrin të përmbillet. Poezia është e ndarë në fragmente numerike, sikur përvoja të mos mund të rrëfëhet në mënyrë të plotë. Kjo formë e copëzuar është në harmoni me përmbajtjen: subjekti poetik nuk flet nga një qendër e qetë, por nga një gjendje e këputur. Në

këtë aspekt, Ahmeti e përdor fragmentin jo si mungesë të formës, por si formë të përshtatshme për përvojën moderne të thyerjes.

Kështu, lirika intime në *Uratë zbulimi* nuk është pjesë e veçuar nga poetika e përgjithshme e librit. Edhe këtu vepron e njëjta logjikë: ndjenja nuk jepet drejtpërdrejt, por përmes transfigurimit; dashuria nuk shpjegohet, por zbulohet përmes figurës; koha nuk rrëfëhet, por përjetohet si kujtesë e ndërprerë. Në këtë mënyrë, përvoja intime bëhet pjesë e arkitekturës së përgjithshme të zbulimit poetik.

5. “Figuracione”: toka, gjaku dhe kalimi nga miti te historia

Cikli i tretë, “Figuracione”, e zgjeron librin drejt përmasës historike, kombëtare dhe kulturore. Nëse “Nocione” punonte me fjalën si bërthamë dhe “Transfiguracione” me procesin e shndërrimit, “Figuracione” e vendos poezinë në një hapësirë ku toka, gjaku, vendlindja, rruga dhe antikiteti bëhen figura të identitetit. Në këtë cikël, poezia e Ahmetit del nga përqendrimi i ngushtë i nocionit dhe nga përmbysjet ironike të transfigurimit, për të hyrë në një rrafsh më të gjerë ku përvoja individuale lidhet me kujtesën kolektive dhe me historinë.

Në këtë cikël, figura nuk është më vetëm shenjë intime ose procedim formal. Ajo merr ngarkesë historike. Toka nuk është vetëm vend; ajo është trup kujtese. Gjaku nuk është vetëm shenjë dhimbjeje; ai është dëshmi e përvojës historike. Rruga nuk është vetëm lëvizje; ajo është fat, mundim dhe kërkim. Kështu, poezia e Ahmetit kalon nga përqendrimi i brendshëm drejt një hapësire më të gjerë kolektive, ku subjekti poetik nuk e përjeton veten të ndarë nga toka, historia dhe trashëgimia kulturore. Ky lexim është në vazhdimësi me atë që është thënë edhe për *Gallatean*, ku historia, identiteti dhe hapësira e Kosovës nuk jepeshin në formë deklarative, por përmes shenjave, figurave dhe imazheve të përqendruara.

Në “Njeriu i tokës sime” (f. 31), njeriu nuk paraqitet si individ abstrakt, por si qenie e lidhur pazgjidhshëm me tokën. Kjo lidhje nuk është vetëm gjeografike; ajo është ekzistenciale dhe historike. Njeriu i kësaj poezie bart ëndrra, plagë, dashuri dhe liri. Liria nuk është gjendje e dhënë, por horizont i dëshiruar dhe i përjetuar si tension. Njeriu i tokës nuk është figurë e qetësisë, por figurë e qëndresës. Ai përfaqëson një subjekt që formohet në marrëdhënie me hapësirën, me kujtesën dhe me përvojën e përbashkët historike.

Një nga poezitë më të rëndësishme të gjithë vëllimit është “Toka ime” (f. 32). Këtu Ahmeti krijon një lidhje të drejtpërdrejtë me librin e parë, *Gallatea*. Figura mitike zbret nga horizonti estetik dhe bëhet figurë e tokës, e atdheut dhe e dashurisë historike:

*“jam i dashuruar në ty
si Gallatea në Ahisin
toka ime Gallatea ime”*

Këto vargje janë thelbësore për të kuptuar zhvillimin poetik të Ahmetit. Në *Gallatea*, figura mitike përfaqësonte bukurinë e kërkuar, formën që merr jetë, dritën që lajmërohet nga largësia, por edhe përpjekjen për ta përballuar errësirën, vetminë dhe plagën përmes figurës poetike. Në *Uratë zbulimi*, Gallatea nuk mbetet më vetëm figurë e bukurisë estetike; ajo identifikohet me tokën. Kjo do të thotë se miti përthyeret në histori, bukuria zbret në truall, ndërsa figura estetike bëhet figurë e përkatësisë. Këtu qëndron një nga risitë kryesore të librit: kalimi nga miti si horizont simbolik te toka si trup historik.

Ky kalim nuk duhet kuptuar si braktisje e mitit, por si transformim i funksionit të tij. Miti nuk zhduket; ai tokëzohet. Gallatea, që në librin e parë shfaqej si figurë e bukurisë së largët dhe e dritës së

přitshme, në librin e dytë lidhet me truallin, me përkatësinë dhe me dashurinë ndaj tokës. Në këtë mënyrë, Ahmeti nuk e ndan bukurinë nga historia, as mitin nga realiteti. Përkundrazi, ai i vendos në marrëdhënie të ndërsjellë: historia fiton thellësi përmes mitit, ndërsa miti fiton konkretësi përmes tokës.

Në “Lter i bardhë i zemrës sime” (f. 33), poeti e lidh motivin e dashurisë me një figurë të ngarkuar me kuptim sakral e intim: lterin (altarin). Lteri i bardhë nuk është hapësirë e zbrazët, por vend përkushtimi, pastërtie dhe ngritjeje të ndjenjës në një rrafsh më të thellë shpirtëror. Zemra, në këtë poezi, nuk shfaqet thjesht si qendër emocionale, por si hapësirë e brendshme ku dashuria merr trajtën e një akti të heshtur flijimi, kujtimi dhe përkushtimi. Bardhësia e lterit sugjeron pastërti, dritë dhe ndriçim të brendshëm, duke e larguar ndjenjën nga sentimentalizmi i zakonshëm dhe duke e vendosur atë në horizontin e përvojës së shenjtëruar poetikisht.

Në këtë poezi, bardhësia nuk duhet lexuar si mungesë, por si shenjë e pastërtisë dhe e përgatitjes së brendshme. Lteri i bardhë është vendi ku subjekti poetik e vendos zemrën, kujtimin dhe dashurinë si një dhuratë të brendshme. Ai nuk është vetëm objekt sakral, por figurë e një hapësire intime, ku përvoja njerëzore merr dimension

lutjeje, përkushtimi dhe zbulimi. Kështu, motivi i dashurisë lidhet drejtpërdrejt me poetikën e zbulimit: ajo që është e brendshme, e heshtur dhe e paprekshme, del në dritë përmes sakralizimit poetik të ndjenjës.

Në “Blerim i përgjakur” (f. 34), natyra dhe historia bashkohen në një figurë të fuqishme. Blerimi, që zakonisht lidhet me jetën dhe ripërtëritjen, shfaqet i përgjakur. Kjo përmbysje e bën peizazhin të humbasë pafajësinë e tij. Natyra nuk është idil; ajo mban gjurmët e dhunës, plagës dhe kujtesës. Në këtë mënyrë, Ahmeti krijon një peizazh historik, ku gjaku nuk është jashtë natyrës, por i përzier me të. Blerimi i përgjakur është një nga figurat më të dendura të vëllimit, sepse bashkon jetën dhe plagën, ripërtëritjen dhe dhimbjen, natyrën dhe historinë.

Kjo figurë është veçanërisht e rëndësishme për të kuptuar mënyrën se si Ahmeti e ndërton raportin midis natyrës dhe historisë. Natyra nuk është vend arratisjeje nga realiteti historik; ajo është e shenjuar prej tij. Blerimi, që do të mund të ishte shenjë e pastërtisë, pranverës ose ringjalljes, përgjaket dhe merr mbi vete peshën e kujtesës. Në këtë mënyrë, poezia e Ahmetit shmang idilin dhe krijon një peizazh dramatik, ku jeta dhe dhimbja bashkëjetojnë.

Në “E rruga gjithmonë më mundon” (f. 35–36), simboli i rrugës merr rëndësi të veçantë. Rruga është figurë e ekzistencës, e historisë dhe e kalimit të mundimshëm nëpër kohë:

*“rrug’ e pluhurosur
gjithmonë ecje
pa ngecje”*

Këto vargje e japin rrugën si proces të pandalshëm, por jo të lehtë. Ajo është ecje, por edhe mundim; lëvizje, por edhe barrë. Subjekti poetik nuk e përjeton rrugën si çlirim të thjeshtë, por si fat të rëndë. Kështu, rruga bëhet një nga simbolet kryesore të librit: ajo përmbledh kohën, historinë, mundimin dhe kërkimin e vazhdueshëm për kuptim.

Rruga te Ahmeti nuk është vetëm hapësirë fizike. Ajo është shenjë e udhëtimit të brendshëm dhe historik. “Ecja pa ngecje” nuk nënkupton domosdoshmërisht përparim të lehtë; ajo shpreh detyrimin për të vazhduar, edhe kur ecja është e mundimshme. Në këtë kuptim, rruga lidhet me fatin e subjektit dhe me fatin e kolektivitetit: të dy janë të vendosur në një lëvizje që nuk mund të ndalet, por që nuk çlirohet kurrë nga pluhuri, lodhja dhe barra e kohës.

Në “Ëndërrim” (f. 37) dhe “Gjakimi” (f. 38), poezia kthehet drejt brendësisë së subjektit, por pa e humbur lidhjen me tensionin historik dhe ekzistencial. Ëndrra dhe gjakimi nuk janë gjendje pasive; ato janë forma të dëshirës dhe kërkimit. Subjekti poetik nuk pajtohet me realitetin e mbyllur; ai kërkon dalje përmes ëndrrës, përmes gjakimit, përmes figurës dhe përmes fjalës. Në këtë pikë, gjakimi nuk është vetëm mall ose dëshirë intime, por shprehje e një mungese më të thellë, e një kërkimi që lidhet me kuptimin, përkatësinë dhe vetë mundësinë e përmbushjes.

Në këtë mënyrë, cikli “Figuracione” e përmbyll lëvizjen e brendshme të librit. Fjala e veçuar e ciklit të parë, pas procesit të transfigurimit në ciklin e dytë, tani merr formë si figurë historike dhe kulturore. Poezia nuk mbetet më vetëm në nivelin e perceptimit individual; ajo hyn në hapësirën e kujtesës kolektive. Toka, gjaku, rruga, vendlindja dhe miti nuk janë elemente të ndara, por pjesë të së njëjtës arkitekturë poetike, ku zbulimi nuk është vetëm akt i brendshëm, por edhe akt i njohjes së historisë dhe përkatësisë.

Prandaj, “Figuracione” mund të lexohet si pika ku *Uratë zbulimi* arrin densitetin e vet më të plotë historik dhe kulturor. Në këtë cikël, poezia e Ahmetit e kalon kufirin e lirikës së ngushtë personale dhe e vendos subjektin në marrëdhënie me

tokën, me kohën, me kujtesën dhe me mitin. Kjo e bën librin jo vetëm vazhdim të natyrshëm të *Gallateas*, por edhe zgjerim të saj drejt një poetike më të thellë të përkatësisë, historisë dhe zbulimit të kuptimit.

6. Butrinti dhe Apollonia: kujtesa antike si thellësi kulturore

Në pjesën përmbyllëse të vëllimit, poezitë “Butrinti” (f. 39) dhe “Apollonia” (f. 40) e zhvendosin librin drejt një horizonti të gjerë kulturor. Këto poezi nuk janë përshkrime turistike ose arkeologjike; ato janë meditime poetike mbi kujtesën, gurin, murin, portën, heshtjen dhe vazhdimësinë historike.

Në këto tekste, Ahmeti nuk e sheh antikitetin si një dekor të së kaluarës. Përkundrazi, ai e përdor atë si shtresë të thellë të identitetit kulturor. Butrinti dhe Apollonia nuk janë vetëm vende konkrete; ato janë shenja të një kujtese që i tejkalon kufijtë e përvojës individuale. Nëpërmjet tyre, poezia e Ahmetit hapet drejt një kohe më të gjatë, drejt një vazhdimësie civilizuese që ruhet në gurë, porta, mure, rrënoja dhe emra.

“Butrinti” (f. 39) paraqitet si hapësirë ku heshtja nuk është boshllëk, por formë e kujtesës. Guri dhe muri nuk janë objekte të pajeta; ato ruajnë

kohën. Butrinti bëhet figurë e një trashëgimie që mbijeton përmes heshtjes së vet. Në këtë poezi, Ahmeti e lexon antikitetin jo si të kaluar të mbyllur, por si prani të thellë kulturore.

Edhe “Apollonia” (f. 40) ndërtohet mbi shenja të ngjashme: porta, fjala, kronika, guri dhe kujtimi. Apollonia është vend i kalimit midis historisë dhe poezisë. Ajo nuk është vetëm hapësirë fizike, por arkiv shpirtëror. Në këto poezi, kujtesa shqiptare nuk mbështetet vetëm te ngjarjet historike, por edhe te hapësirat, gurët, rrënojat dhe emrat e lashtë. Kështu, Ahmeti e zgjeron poezinë e tij nga përvoja personale dhe kombëtare drejt një dimensionit më të thellë civilizues.

Kjo pjesë e librit ka rëndësi të veçantë sepse e përmbyll lëvizjen poetike nga nocioni drejt figurës dhe nga figura drejt kujtesës kulturore. Pas fjalëve të veçuara, pas transfigurimeve ironike dhe pas figuracioneve të tokës e të gjakut, poezia arrin te guri antik. Kjo do të thotë se zbulimi poetik nuk është vetëm zbulim i subjektit, por edhe zbulim i shtresave të thella të identitetit historik dhe kulturor.

Në këtë pikë, *Uratë zbulimi* fiton një dimension të veçantë: ai nuk është vetëm libër i përvojës personale, as vetëm libër i kërkimit ekzistencial, por edhe libër i kujtesës kulturore. Ahmeti e vendos subjektin poetik në raport me një

kohë më të gjerë, ku individi, toka, historia dhe antikiteti ndërthuren në një arkitekturë të përbashkët figurative.

7. *Uratë zbulimi* si poetikë e kërkimit modern

Uratë zbulimi është një nga librat ku Isak Ahmeti e konsolidon më qartë poetikën e tij të hershme moderne. Në krahasim me *Gallatean*, ky vëllim nuk e braktis kondensimin simbolik, fragmentin, figurën e kursyer dhe prirjen për aludim; përkundrazi, i thellon ato dhe i organizon në një strukturë më të qartë konceptuale. Libri lëviz nga nocioni te transfigurimi dhe nga transfigurimi te figuracioni, duke krijuar një arkitekturë poetike të menduar me kujdes.

Rëndësia e vëllimit qëndron në faktin se Ahmeti nuk e përdor poezinë për ta shpjeguar realitetin në mënyrë të drejtpërdrejtë, por për ta zbuluar atë përmes figurës. Ky zbulim është gjithmonë i ndërmjetësuar nga gjuha. Fjala poetike nuk është pasqyrë e thjeshtë e botës; ajo është mënyrë për ta riorganizuar botën në nivel estetik, shpirtëror dhe historik.

Në këtë vështrim, *Uratë zbulimi* mund të lexohet si libër i kalimit nga bukuria mitike e *Gallateas* te një vetëdije më e thellë për tokën,

gjakun, kujtesën dhe historinë. Në librin e parë, poeti kërkonte formën, bukurinë dhe dritën përmes figurës mitike e simbolike; në librin e dytë, ky kërkim zgjerohet dhe shndërrohet në përpjekje për zbulimin e kuptimit, për njohjen e përkatësisë dhe për artikullimin poetik të përvojës historike. Por ky kuptim nuk jepet si e vërtetë e gatshme. Ai lind nga dhembja, nga rruga, nga dashuria e brishtë, nga toka e përgjakur, nga kujtesa antike dhe nga fragmenti i fjalës.

Prandaj, *Uratë zbulimi* nuk është vetëm një vëllim me poezi të shkurtra moderne. Është një tekst poetik ku fjala bëhet uratë, urata bëhet akt njohjeje dhe njohja bëhet zbulim i njeriut në raport me veten, me tjetrin, me tokën dhe me kohën. Në këtë pikë qëndron vlera e tij më e madhe: ai dëshmon se poezia e Isak Ahmetit, që në fazën e hershme të krijimtarisë, ndërton një botë ku moderniteti formal, kujtesa kulturore dhe ndjeshmëria ekzistenciale bashkëjetojnë në mënyrë të natyrshme dhe të fuqishme.

Në përfundim, mund të thuhet se *Uratë zbulimi* është libër i kërkimit, jo i përfundimit; libër i hapjes së kuptimeve, jo i mbylljes së tyre; libër ku poezia nuk jep zgjidhje, por krijon hapësirën ku njeriu mund të përballet me vetveten, me kujtesën, me historinë dhe me misterin e ekzistencës. Pikërisht për këtë arsye, ky vëllim mbetet një

dëshmi e rëndësishme e modernitetit poetik të Isak Ahmetit dhe një hallkë e domosdoshme për ta kuptuar zhvillimin e sistemit të tij poetik.

POETIKA E KUJTESËS, BETIMIT DHE SHNDËRRIMIT SIMBOLIK NË VËLLIMIN *KUSHTIMEBESË*

1. Hyrje: libri i tretë si konsolidim i zërit poetik

Vëllimi poetik *Kushtimebesë* i Isak Ahmetit, botuar në Prishtinë nga “Rilindja” më 1983, përfaqëson një fazë të rëndësishme në zhvillimin e poetikës së tij. Nëse *Gallatea* shënonte themelimin e një zëri modern, të mbështetur në kondensimin simbolik, në fragmentin, mitin dhe imazhin e kursyer, ndërsa *Uratë zbulimi* e zgjeronte këtë sistem drejt nocionit, transfigurimit dhe figuracionit, *Kushtimebesë* paraqitet si libër i pjekurisë së parë sintetizuese. Këtu poezia e Ahmetit nuk mbetet më vetëm kërkim i figurës, i zbulimit dhe i dritës; ajo shndërrohet në akt kujtese, përkushtimi, besimi dhe dëshmie.

Në këtë vëllim, moderniteti poetik i Ahmetit fiton një përmasë më të theksuar etike dhe historike. Subjekti poetik nuk është vetëm individ i vetmuar, i tjetërsuar ose i përfshirë në dramën ekzistenciale të kohës; ai është edhe bartës i kujtesës, i gjuhës, i tokës dhe i një përkatësie kolektive. Për këtë arsye, *Kushtimebesë* mund të lexohet

si kalim nga poetika e kërkimit individual drejt një poetike të kujtesës së përbashkët. Ky kalim nuk e zhbën lirikën personale, por e vendos atë brenda një horizonti më të gjerë kulturor, historik dhe identitar.

Vetë titulli *Kushtimebesë* është programatik. Ai bashkon dy fusha kuptimore: “kushtimin”, si akt përkushtimi poetik, moral dhe shpirtëror, dhe “besën”, si kategori etike, historike dhe identitare. Titulli, pra, e vendos librin përtej një lirike të thjeshtë subjektive. Fjala poetike bëhet zotim ndaj asaj që duhet ruajtur: këngës, gjuhës, trungut, tokës, dashurisë, qytetit, detit, kujtesës arbëreshe dhe besimit në vazhdimësinë e jetës. Në këtë kuptim, poezia nuk është vetëm shprehje estetike, por formë e ruajtjes së kuptimit.

Struktura e librit e mbështet këtë lexim. Vëllimi ndërtohet në disa njësi poetike: “Filli i këngës”, “E jeta”, “Parafjalë për detin”, “Lojë e fjalë”, “Bredh njeriu bredh” dhe “Kushtimebesë”. Këto cikle nuk janë vetëm ndarje të jashtme kompozicionale, por shkallë të një lëvizjeje të brendshme poetike. Libri hapet me këngën, pra me burimin e fjalës; kalon nëpër trupin, kohën, vdekjen, gjuhën dhe brendësinë njerëzore; zgjerohet drejt detit, mitit dhe kujtesës mesdhetare; kthehet te loja dhe drama e fjalës; përshkon bredhjen moderne të

njeriut në botë; dhe përmbillet me tokën, Kosovën, bashkësinë, besimin dhe kujtesën arbëreshe.

Teza qendrore e këtij studimi është se *Kushtimebesë* shënon momentin kur poetika e Ahmetit e tejkalon fazën e formimit dhe të vetëdijesimit figurativ, duke marrë trajtën e një sistemi më të plotë simbolik. Në këtë vëllim, kënga lidhet me rrënjën, fjala me gjakun, trupi me kohën, deti me kujtesën kulturore, ndërsa Kosova me besimin dhe qëndresën. Kështu, libri nuk është vetëm vazhdim i dy vëllimeve të para, por edhe riorganizim i tyre në një rrafsh më të gjerë: nga miti drejt tokës, nga figura drejt kujtesës, nga vetmia drejt bashkësisë.

2. “Filli i këngës”: burimi i fjalës poetike dhe kujtesa e lashtësisë

Cikli i parë, “Filli i këngës”, e vendos librin në raport me origjinën e fjalës poetike. Fjala “fill” shenjon fillimin, lidhjen, vazhdimësinë dhe nyjën e brendshme të këngës. Ahmeti nuk e nis librin me një deklaratë poetike të drejtpërdrejtë, por me figura të largësisë, rrufesë, lashtësisë dhe butësisë. Në poezinë hapëse “Rrufe të largëta këngë e lashtë e butë” (f. 7), vargjet:

*“Rrufe të largëta këngë e lashtë e butë
e jeta e tij e fundosur në rërën e hidhur”*

e vendosin këngën në një hapësirë paradoksale. Ajo është njëkohësisht “rrufe” dhe “e butë”, e largët dhe e lashtë, e lidhur me shkëlqimin, por edhe me fundin, me rërën e hidhur dhe me kujtesën. Kënga, pra, nuk lind nga qetësia, por nga përplasja ndërmjet dritës dhe hidhërimit. Kjo hapje e përcakton tonin e tërë vëllimit: poezia është formë që e bart dhimbjen, por nuk tretet në të.

Në poezinë “Me syrin e zgjuar” (f. 8), shfaqet një nga figurat qendrore të ciklit: syri. Vargjet:

*“me syrin e zgjuar edhe në mesnatë
vështronte
fjalën degë të njomë në horizonte”*

e lidhin shikimin me fjalën dhe fjalën me horizontin. Syri i zgjuar është figurë e vetëdijes poetike. Ai vështron edhe në mesnatë, pra në kohën e errësirës, kur sendet nuk shfaqen në qartësi të plotë. Fjala, nga ana tjetër, paraqitet si “degë e njomë”: e brishtë, organike, në rritje. Kështu, te Ahmeti fjala nuk është shenjë e ngrirë, por organizëm i gjallë që rritet në horizontin e errësirës.

Poezia “Jeta” (f. 9) e thellon këtë tension ndërmjet jetës dhe vdekjes. Jeta nuk paraqitet si gjendje e sigurt, por si vallëzim pranë vdekjes: “jeta vallëzim vallëzon”, ndërsa edhe “vdekja” vallëzon bashkë me të. Kjo bashkëprani e jetës dhe vdekjes përbën një nga boshtet e vëllimit. Ajo tregon se Ahmeti nuk e koncepton jetën në mënyrë lineare, por si lëvizje ciklike, të brishtë e të rrezikuar, gjithmonë të vendosur në afërsi të fundit.

Në poezinë “Ai flente me shpatë në gji” (f. 10), figura e njeriut që fle “me shpatë në gji” lidhet me kujtesën homerike, me udhëtimin, me gjakun dhe me qëndresën. Shpata këtu nuk është vetëm objekt luftarak; ajo është shenjë e një trashëgimie tragjike që subjekti e mban brenda vetes. Në këtë pikë, Ahmeti krijon një urë ndërmjet kujtesës mitike dhe përvojës moderne: njeriu i tij është qenie e plagosur nga historia, por ende e gjallë, ende e ndriçuar nga një brendësi e pathyer.

Në poezitë “Vjeshta” (f. 11), “Trupi” (f. 12) dhe “Koha” (f. 13), cikli kalon nga burimi i këngës te përkohësia e trupit dhe e jetës. Vargu “trupi ynë i përkohshëm me hije të gjatë ndër mote” (f. 12) është një nga formulimet më të rëndësishme të antropologjisë poetike të Ahmetit. Trupi është i përkohshëm, por hija e tij shtrihet “ndër mote”. Kjo do të thotë se vdekshmëria individuale nuk e shuan krejt praninë njerëzore në kohë. Ajo që mbetet është

hija, kujtimi, fjala, kënga. Në këtë mënyrë, poezia bëhet formë e zgjatjes së qenies përtej kufirit biologjik.

Në këtë cikël, Ahmeti e vendos poezinë në një marrëdhënie të ngushtë me kohën, kujtesën dhe trupin. Kënga nuk është zbukurim i jetës, por mënyrë e përballimit të përkohësisë. Ajo lind nga rrufeja, nga syri i zgjuar, nga trupi i kalueshëm dhe nga koha e mbyllur, duke e kthyer përvojën njerëzore në figurë dhe ritëm.

3. “E jeta”: trupi, koha, vdekja dhe gjuha si kategori ekzistenciale

Cikli “E jeta” e zhvendos librin drejt një meditimi më të drejtpërdrejtë mbi ekzistencën. Nëse cikli i parë merrej me burimin e këngës, ky cikël merret me kushtet themelore të jetës: prapun, derën, qytetin, brendësinë, vdekjen, qiellin, diellin, gjuhën dhe tokën. Këto nuk janë thjesht motive të veçuara; ato janë kategori përmes të cilave subjekti poetik përpiqet ta kuptojë vendin e vet në botë.

Në poezinë “Gjakon hapjen e derës” (f. 15), dera është figurë e kalimit, hapjes dhe kërkimit të strehës. Vargjet:

*“do të kalojë
nëpër plasën e murit
do të shpëtojë
qan
dhe
shan
e gjakon
fundin e nostalgjisë
hapjen e derës së shtëpisë”*

e paraqesin hapjen e derës si akt të dhimbshëm. Dera nuk hapet lehtë; ajo “gjakon”. Shtëpia nuk është vetëm vendbanim, por hapësirë e humbur, e dëshiruar, e lidhur me nostalgjinë dhe kthimin. Te Ahmeti, shtëpia nuk funksionon si dekor i jashtëm, por si vend i qenies. Mirëpo kjo hapësirë nuk jepet si strehim i qetë; ajo është e plagosur, sepse hyrja në të kalon nëpër mur, plasë, lot dhe gjak.

Në poezinë “Drejt qytetit të vonuar” (f. 16), udhëtari ecën drejt një qyteti që nuk arrin në kohën e duhur. Qyteti “i vonuar” është shenjë e një moderniteti të papërmbushur, e një ardhjeje që ende nuk është realizuar. Vargjet “udhëtari i ngjan Tobiu / që në vete ngushëllon Jobin” (f. 16) krijojnë një lidhje të fuqishme biblike dhe ekzistenciale. Tobiu dhe Jobi nuk përdoren si referenca të jashtme religjioze, por si figura të udhëtimit, sprovës, durimit dhe ngushëllimit të brendshëm.

Udhëtari i Ahmetit bart në vete dy përvoja: shpresën e lëvizjes dhe dhimbjen e sprovës.

Poezia “Brenda” (f. 17) e zhvendos dramën nga hapësira e jashtme në atë të brendshme. Qielli, i vendosur “brenda mureve të shpirtit”, bëhet “dhembje e madhe / e njeriut”. Këtu brendësia nuk është qetësi psikologjike, por vend i dhembjes. Vargu “ndjenjën e vdekjes / nuk e shëron dielli” (f. 17) është veçanërisht i rëndësishëm, sepse e problematizon simbolikën tradicionale të dritës. Dielli është i pranishëm, por ai nuk është gjithmonë shpëtimtar. Drita kozmike nuk mjafton për ta shëruar plagën e brendshme.

Në poezinë “Vdekja” (f. 18), vdekja shfaqet si “lojë e përhershme”. Ky formulim e zhvendos vdekjen nga rrafshi i ngjarjes së jashtme drejt strukturës së përhershme të ekzistencës. Ajo depërton “në zemër”, “në gjakun tonë” dhe mbetet e pranishme në fytyrën e secilit. Vdekja nuk është fund i largët, por prani e përditshme brenda jetës. Poezitë “E qielli” (f. 19) dhe “E dielli” (f. 20) e vazhdojnë këtë tension ndërmjet hapësirës kozmike dhe brishtësisë njerëzore. Qielli “klith”, por klithma “nuk dëgjohet”; dielli, edhe kur është afër, shfaqet i ftohtë, i shprushitur, i kthyer kah perëndimi.

Poezia “E gjuha” (f. 21) është një nga tekstet kyçe të ciklit dhe të vëllimit në tërësi. Vargjet:

*“e gjuha e lashtë
shtëpi e re
mburojë
jeta në pësore
e gjuha
vravashkë”*

e vendosin gjuhën në qendër të poetikës së Ahmetit. Gjuha është “e lashtë”, sepse bart kujtesën dhe trashëgiminë, por është edhe “shtëpi e re”, sepse ndërton hapësirë banimi për subjektin modern. Ajo është “mburojë”, por edhe “vravashkë”. Kjo dykuptimësi është thelbësore: gjuha mbron, por edhe dëshmon plagën; ruan, por edhe mbart gjurmët e dhunës historike. Në këtë pikë, Ahmeti ndërton një vetëdije moderne mbi gjuhën si vend i kujtesës dhe i plagës. Poezia nuk shkruhet thjesht në gjuhë; ajo banon në një gjuhë të lënduar.

Cikli “E jeta” ndërton, kështu, një metafizikë të përditshmërisë. Dera, muri, qyteti, trupi, qielli, dielli, gjuha dhe toka bëhen shenja të përvojës njerëzore. Jeta nuk rrëfëhet në mënyrë lineare; ajo shpërbëhet në fragmente, në figura dhe në tensione kuptimore. Në këtë drejtim, Ahmeti mbetet poet modern: ai nuk shpjegon ekzistencën, por e vendos lexuesin përballë shenjave të saj të dendura.

4. “Parafjalë për detin”: deti, miti dhe kujtesa mesdhetare

Cikli “Parafjalë për detin” e zgjeron hapësirën poetike të librit nga brendësia ekzistenciale drejt një horizonti më të gjerë kulturor, mitik dhe mesdhetar. Deti te Ahmeti nuk është peizazh i jashtëm, por hapësirë e kujtesës, e trazimit, e historisë, e lëvizjes dhe e përplasjes ndërmjet njeriut e kohës. Ai është vend ku takohen miti, udhëtimi, dashuria, gjaku dhe qytetërimi.

Në poezinë “Deti or deti” (f. 26), deti paraqitet përmes një apostrofe të drejtpërdrejtë: “deti or deti”. Thirrja i jep detit statusin e një pranije të gjallë, pothuajse bashkëbiseduese. Vargjet “tërbimi i tij është i madh” dhe “ky është deti im / dhe ky është qielli im” (f. 26) e lidhin detin me përvetësimin simbolik të botës. Subjekti nuk qëndron jashtë detit si vëzhgues; ai e quan “deti im”, duke e bërë pjesë të identitetit të vet poetik.

Në të njëjtën poezi rikthehet figura e Gallateas, e cila “lindi nëntë djem nëntë trima” (f. 26). Ky rikthim është shumë i rëndësishëm për vazhdimësinë e krijimtarisë së Ahmetit. Gallatea, figura qendrore e librit të parë, nuk mbetet pas në fazën e debutimit, por rishfaqet në *Kushtimebesë* brenda një sistemi të ri kuptimor: deti, gjaku, dashuria, atdheu dhe trashëgimia. Kështu, Ahmeti

nuk e braktis mitin, por e riaktivizon në një kontekst më historik e më kolektiv.

Në poezinë që lidhet me figurën e anijes (f. 27), anija lundron “pa drejtim”, ndërsa shkumëzimi i detit dhe lëvizja e peshqve krijojnë një atmosferë të paqëndrueshme. Anija është figurë e udhëtimit, por edhe e humbjes së orientimit. Ajo lëviz, por nuk ka qendër të sigurt. Ky motiv lidhet me figurën e udhëtarit në ciklin “E jeta” dhe me njeriun që bredh në ciklin e mëvonshëm. Në tërë librin, lëvizja është gjendje themelore e subjektit, por jo gjithmonë lëvizje drejt shpëtimit; shpesh ajo është shenjë e kërkimit, ankthit dhe pasigurisë.

Poezitë “Pas malit të largët” dhe “Dridhje e shqetësim” (f. 28–29) e ndërtojnë detin si hapësirë të fshehtë, të mbarsur me agim, hënë dhe shkundje të brendshme. Te “Dridhje e shqetësim”, figura e Tetidës dhe e bijës së Nereut e vendos poezinë në një sistem mitologjik detar. Mirëpo, ashtu si në *Gallatea*, miti nuk përdoret si ornament erudit. Ai shërben për ta zgjeruar përvojën konkrete drejt një horizonti arketipor. Deti nuk është vetëm det fizik; ai është arkiv i figurave, i kujtimeve dhe i lëvizjeve të vjetra kulturore.

Në poezinë “Qyteti i mermertë” (f. 31), cikli arrin një pikë të rëndësishme të lidhjes ndërmjet detit dhe qytetërimit. Qyteti i lashtë, pallatet e mermerta, amfiteatri, shtyllat e bardha dhe

Ciceroni krijojnë një hapësirë ku historia klasike hyn në tekstin shqip. Kjo prani e antikitetit nuk e largon poezinë nga përvoja shqiptare; përkundrazi, e vendos atë në një hartë më të gjerë mesdhetare dhe evropiane. Në këtë kuptim, Ahmeti krijon një poetikë të ndërmjetësimit kulturor: përvoja lokale hapet drejt kujtesës klasike, ndërsa kujtesa klasike riaktualizohet në gjuhën shqipe.

Cikli “Parafjalë për detin” është një nga pjesët më të pasura të vëllimit. Ai tregon se poetika e Ahmetit nuk është e mbyllur vetëm në tokën, gjuhën dhe Kosovën, por hapet edhe drejt detit, mitit, udhëtimit dhe qytetërimit. Kjo e bën *Kushtimebesë* një libër ku kujtesa kombëtare nuk është e izoluar, por vendoset në dialog me kujtesën mesdhetare dhe evropiane.

5. “Lojë e fjalë”: poezia si lojë, plagë dhe formë e kujtesës

Cikli “Lojë e fjalë” e kthen vëmendjen te vetë gjuha poetike. Titulli sugjeron një raport të dyfishtë: fjala është lojë, por jo lojë e lehtë; ajo është lojë me kujtesën, me historinë, me dhimbjen dhe me fatin e njeriut. Në këtë pjesë, Ahmeti e thellon vetëdijen metapoetike: poezia flet për fjalën, për krijimin, për zërin, për heshtjen dhe për mundësinë e artikullimit.

Në poezinë “Lojë e fjalë” (f. 46), fjala shfaqet si proces i hapur dhe i papërfunduar. Vargjet “fjalë / e filluar” dhe “lojë / e pambaruar” kanë vlerë programatike për gjithë ciklin. Fjala nuk paraqitet si kuptim i mbyllur, por si lëvizje, si lojë e vazhdueshme ku kuptimi prodhohet, shtyhet dhe rihapet. Prania e fjalëve si “gëzim”, “enigmë”, “estetikë”, “fshehtësi” dhe “mëkat” e bën këtë lojë njëkohësisht krijuese, të fshehtë dhe të rrezikshme. Në këtë aspekt, poezia e Ahmetit nuk e trajton fjalën si mjet të thjeshtë shprehjeje, por si hapësirë ku takohen forma, fshehtësia, krijimi dhe pasiguria e kuptimit.

Në të njëjtën logjikë lexohet edhe poezia “Fjala” (f. 47), ku fjala lidhet drejtpërdrejt me gjakun, qëndresën dhe themelin e botës. Ajo nuk lind në neutralitet, por “në luftën e gjakut”, prandaj merr një përmasë historike, etike dhe ekzistenciale. Fjala shfaqet si “qëndresë” dhe “kurorë dafine”, pra si shenjë nderimi, sakrifice dhe mbijetese. Në fund, ajo paraqitet si “themel i botës”, por edhe si diçka e bërë nga njeriu dhe në njeriun. Kjo e vendos Ahmetin në një vijë moderne të vetëdijes mbi gjuhën: poezia nuk e përdor fjalën thjesht për të emërtuar realitetin, por për ta vënë atë në lëvizje, në krizë dhe në marrëdhënie me kujtesën njerëzore.

Poezitë “Pema”, “Le ta çojë”, “Fugë”, “Bilbili” dhe “Midis qiellit” e zhvillojnë më tej metaforikën e zërit, ritmit dhe formës. Te “Le ta çojë” (f. 34), erërat, fushat, rrënjët, toka dhe qielli krijojnë një lëvizje vertikale nga toka drejt lartësisë. Te “Fugë” (f. 35), vetë titulli sjell një koncept muzikor, duke e lidhur strukturën poetike me përsëritjen, ndërthurjen dhe variacionin e zërave. Te “Bilbili” (f. 36), kënga e zogut bëhet shenjë e pranisë së dritës në një botë të trazuar. Ndërsa te “Midis qiellit” (f. 37), hapësira ndërmjet qiellit dhe detit shndërrohet në vend ku subjekti poetik sheh historinë, Ballkanin, zjarrin dhe lëvizjen e burrave “dorë për dore”.

Në poezitë “Një djalosh ecën rrugës” dhe “Britmë” (f. 38–39), fjala poetike merr ton më dramatik. Djaloshi që ecën rrugës bart urrejtjen, dëshpërimin, nënën, psalmin dhe errësirën. Te “Britmë”, vetë titulli e vendos tekstin në regjistrin e zërit të skajshëm. Britma nuk është fjalë e qetë, por shpërthim i dhimbjes në hapësirë. Kështu, cikli lëviz nga fjala si lojë estetike drejt fjalës si thirrje, si shenjë alarmi dhe si dëshmi.

Në poezitë “Në shpat zbardhëllon kështjella” (f. 42), “Trungu” (f. 43) dhe “Themel gojëdhë-nash” (f. 44), fjala poetike lidhet me kujtesën historike. Vargjet “Trungu i lashtë / fryte të reja / lëshon” (f. 43) përmbledhin një nga idetë kryesore të vëllimit: rrënja e vjetër nuk është e vdekur, sepse

ajo vazhdon të japë fryte të reja. Këtu historia nuk kuptohet si peshë që e ngurtëson të tashmen, por si burim ripërtëritjeje. Te “Në shpat zbardhëllon kështjella”, kështjella bëhet shenjë qëndrese, ndërsa populli “këndon dhe këndon”. Kënga kthehet në akt historik: ajo nuk është vetëm melodi, por formë e vazhdimësisë.

Ky cikël e përqendron në mënyrë të veçantë vetëdijen poetike të Ahmetit. Fjala është lojë, por edhe plagë; është formë, por edhe gjak; është shenjë estetike, por edhe bartëse e historisë. Prandaj, *Kushtimebesë* nuk mund të lexohet vetëm si libër temash, por edhe si libër mbi vetë natyrën e fjalës poetike.

6. “Bredh njeriu bredh”: subjekti modern në botën e hapur dhe të trazuar

Cikli “Bredh njeriu bredh” e vendos subjektin poetik në një hapësirë të gjerë, të shqetësuar dhe shpesh të huaj. Në poezinë me të njëjtin titull (f. 49), përsëritja “bredh njeriu bredh” krijon figurën e një qenieje të paqëndrueshme, që lëviz “nëpër botën e bardhë”, “nëpër botën e zezë” dhe “nëpër botën e kuqe”. Këto ngjyra nuk janë thjesht përshkrime pamore; ato mund të lexohen si shenja të gjendjeve historike, ideologjike dhe ekziste-

nciale. Bota e bardhë, e zezë dhe e kuqe është botë e kontrasteve, e dhunës, e shpresës dhe e rrezikut. Njeriu bredh në të, por kjo bredhje nuk është liri e plotë; ajo është kërkim, humbje dhe pamundësi për t'u vendosur në një qendër të qëndrueshme.

Kjo lëvizje e subjektit nuk është vetëm motiv hapësinor, por formë e përvojës moderne. Rruga, qyteti, sheshi, bota, kthimi dhe obsesioni nuk shërbejnë si sfond pasiv; ato përcaktojnë mënyrën se si njeriu përjeton kohën, kujtesën dhe vetveten. Ahmeti nuk e paraqet njeriun si qenie të rrënjësuar plotësisht, por si qenie në lëvizje, në kërkim, në përplasje me hapësira të ndryshme kulturore dhe politike.

Në poezinë “Në Sheshin e Shën Pjetrit” (f. 48), shtegtari në Romë, këmbanat, mesha dhe Sheshi i Shën Pjetrit krijojnë një hapësirë të shenjtë dhe universale. Kjo poezi e lidh përvojën shqiptare me një qendër të madhe të krishterimit dhe të kulturës evropiane. Mirëpo Ahmeti nuk e përdor këtë hapësirë si dekor; ai e vendos aty shtegtarin, njeriun që dëgjon, që bredh dhe që përballlet me një madhështi shpirtërore e historike përtej vetes.

Poezitë “Attention” dhe “Vizion” (f. 50-51) e hapin librin drejt një regjistri politik e global. Referencat ndaj Argjentinës, Londrës zyrtare, përditshmërisë meksikane dhe Rafael Videlës e

fusin poezinë në qarkullimin e krizave të botës moderne. Këtu Ahmeti nuk mbetet vetëm te miti, deti, kështjella dhe gjuha; ai e vendos poezinë përballë lajmit, dhunës politike, vdekjes dhe ndërgjegjes së trazuar. Bota shfaqet si “zjarr i hapur”, ndërsa vizioni poetik nuk e shmang realitetin historik të dhunës.

Në poezitë “Dyshimi” dhe “Miza” (f. 52-53), subjekti kthehet në një hapësirë më intime dhe groteske. Dyshimi lidhet me trupin dhe gjakun, ndërsa miza, si figurë e vogël dhe e zakonshme, bëhet shenjë e prishjes, e absurditetit dhe e lëvizjes së pavërejtur. Poezitë “Kthimi” dhe “Obsesion” (f. 54-55) e përmbyllin ciklin duke e kthyer lëvizjen e jashtme në lëvizje të brendshme. Kthimi nuk është vetëm kthim fizik; është rikthim te kujtesa, hija, hëna, lumi dhe brendësia e subjektit.

Ky cikël është i rëndësishëm sepse e zgjeron poetikën e *Kushtimebesë* drejt modernitetit global. Ahmeti nuk shkruan vetëm për rrënjën, tokën dhe gjuhën; ai shkruan edhe për njeriun që bredh në botën bashkëkohore, për dhunën politike, për shtegtimin, dyshimin dhe obsesionin. Në këtë kuptim, libri arrin të bashkojë kujtesën historike me krizën moderne të subjektit.

7. “Kushtimebesë”: toka, Kosova, besimi dhe akti i përkushtimit

Cikli i fundit, “Kushtimebesë”, i jep vëllimit kuptimin e tij përfundimtar. Pas këngës, jetës, detit, fjalës dhe bredhjes së njeriut, poezia kthehet te toka, Kosova, bashkësia dhe besimi. Ky kthim nuk është regres drejt një tematike të thjeshtuar kombëtare, por përmbyllje e natyrshme e lëvizjes së brendshme të librit. Subjekti poetik, pasi ka kaluar nëpër errësirë, kohë, trup, det, gjuhë, qytet dhe botë, e gjen pikën e përqendrimit te toka dhe te akti i përkushtimit.

Poezia “Kështjella” (f. 59-60), rikthen motivin e qëndresës dhe të kujtesës historike. Kështjella, guri, gjaku dhe festa ndërtojnë një figurë të historisë së mbrojtur. Ajo nuk paraqitet vetëm si objekt i jashtëm historik, por si trup i kujtesës kolektive. Drita që bie mbi gurët e saj e lidh të tashmen me një kohë më të thellë, ku historia nuk është e kaluar e mbyllur, por prani që vazhdon të jetojë në ndërgjegjen e bashkësisë. Në këtë kuptim, kështjella bëhet shenjë e qëndrueshmërisë: ajo ruan gjurmën e gjakut, por njëkohësisht hapet edhe ndaj festës, dritës dhe vazhdimësisë.

Në poezinë “Toka ime” (f. 61), lidhja me atdheun merr formë më të drejtpërdrejtë lirike. Figura e Gallateas rikthehet, por tani ajo nuk

funksionon më vetëm si figurë mitike ose estetike. Ajo identifikohet me tokën: “toka ime Gallatea ime”. Kjo është një nga lëvizjet më domethënëse të krijimtarisë së hershme të Ahmetit. Figura e bukurisë mitike, e pranishme qysh në librin e parë, në këtë cikël lidhet drejtpërdrejt me tokën, gjakun dhe atdheun. Bukuria nuk mbetet vetëm objekt kërkimi estetik; ajo bëhet emër i tokës së dashur dhe i përkatësisë.

Në poezinë “Dhe ti je gjallë” (f. 62), toka merr karakter të gjallë, organik. Ajo nuk është hapësirë pasive mbi të cilën qëndron njeriu, por prani që merr frymë përmes gjakut të subjektit. Marrëdhënia njeri-tokë shfaqet si marrëdhënie jetësore: njeriu nuk banon thjesht mbi tokë, por lidhet me të përmes frymës, gjakut dhe vazhdimësisë. Kjo e bën tokën një figurë të identitetit të gjallë, jo një simbol të ngrirë patriotik.

Në poezinë “Kosovë” (f. 63), kjo lidhje merr emër të qartë historik e kombëtar. Kosova shfaqet përmes njerëzve, fushave, maleve, brigjeve dhe ujit; ajo nuk është vetëm gjeografi, por ritëm i zemrës, kujtesë e vdekjeve dhe lindjeve, vazhdimësi e dhimbjes dhe e ripërtëritjes. Në këtë poezi, hapësira kombëtare nuk jepet si parullë, por si përvojë e brendshme, si vend ku ndërthuren trupi, kujtesa dhe historia.

Poezia “Bashkarisht” (f. 64) e zgjeron përvojën nga individi te bashkësia. Përemrat “unë”, “ti” dhe “ai” nuk mbeten të ndarë, por shndërrohen në “ne”. Kjo është një nga formulat më të qarta etike të ciklit. Vetmia individuale, e pranishme në librat e mëparshëm dhe në ciklet e para të këtij vëllimi, këtu gjen një mundësi tejkalimi në bashkësi. Bashkësia nuk paraqitet si masë anonime, por si bashkim i subjekteve të veçanta që e ruajnë pranimin e tyre, por e kapërcejnë izolimin.

Poezia “Besoj” (f. 65-66) është një lloj kredoje poetike dhe etike. Subjekti beson në paqen, në buzëqeshjen e fëmijës, në agimin, në djersën e punëtorit, në Fushë-Kosovën, në të vërtetën, në tokën që mbjellin njerëzit dhe në njerëzit e tij. Ky besim nuk është abstrakt; ai lidhet me figura konkrete të jetës, punës, tokës dhe historisë. Përsëritja e foljes “besoj” krijon ritmin e një zotimi, duke e kthyer poezinë në akt përkushtimi. Besimi këtu nuk është lehtësi shpirtërore, por vendim etik për të mos hequr dorë nga jeta, toka, njeriu dhe e vërteta.

Vëllimi mbyllet me poezinë “Shime Deshpalit” (f. 67), kushtuar poetit arbëresh. Kjo poezi e zgjeron përfundimin drejt kujtesës arbëreshe. Figura e Shime Deshpalit e vendos ciklin në një horizont më të gjerë historik e mbarëshqiptar, ku përkatësia shqiptare nuk kufizohet vetëm te

Kosova, por shtrihet edhe drejt Arbërisë së shpërndarë. Prandaj, libri nuk përmbillet vetëm me tokën kosovare, por edhe me kujtesën arbëreshe dhe me vazhdimësinë e identitetit përtej kufijve.

Në këtë mënyrë, cikli “Kushtimebesë” e përmbyll vëllimin duke i bashkuar motivet kryesore të tij: tokën, gjakun, gjuhën, kujtesën, bashkësinë dhe besimin. Pas bredhjes së njeriut nëpër botë, poezia kthehet te vendi i përkatësisë dhe te akti i zotimit. Titulli i vëllimit merr këtu kuptimin e tij të plotë: poezia bëhet kushtim dhe besë, pra formë e përkushtimit ndaj tokës, njeriut, kujtesës dhe vazhdimësisë së jetës.

8. *Kushtimebesë* si libër i pjekurisë dhe i betimit poetik

Në tërësinë e tij, *Kushtimebesë* paraqet një fazë të pjekurisë sintetizuese në krijimtarinë e hershme të Isak Ahmetit. Libri i ruan shenjat themelore të poetikës së mëparshme: fragmentin, vargun e lirë, figurën e ngjeshur, mitin dhe tensionin ndërmjet errësirës e dritës, duke i vendosur ato në një rrafsh më të gjerë etik, historik dhe identitar. Këtu poezia nuk është vetëm kërkim i formës ose i zbulimit, por bëhet mënyrë e ruajtjes së kujtesës

dhe e artikulimit të një besimi të fituar përmes përvojës së plagës.

Rëndësia e vëllimit qëndron në aftësinë e tij për ta kthyer përvojën kombëtare në strukturë poetike, pa rënë në retorikë deklarative. Kosova, toka, gjuha dhe Arbëria nuk paraqiten si emra të jashtëm tematikë, por si shenja të brendshme të një bote poetike ku historia përjetohej përmes trupit, gjakut, këngës dhe fjalës. Prandaj, *Kushtimebesë* nuk e vendos identitetin në nivel parulle, por në nivel figure: toka merr frymë, gjuha bëhet shtëpi dhe plagë, fjala lind në gjak, ndërsa “unë”, “ti” dhe “ai” përmblihen në “ne”.

Në raport me dy vëllimet e para, *Kushtimebesë* shënon një zhvendosje të rëndësishme: nga formimi i figurës moderne dhe nga procesi i zbulimit poetik drejt një poezie të përkushtimit. Ky përkushtim është njëkohësisht estetik dhe etik. Libri është “kushtim” sepse i jep formë poetike dhimbjes, kujtesës dhe qëndresës; është “besë” sepse ruan lidhjen me atë që nuk duhet të humbasë. Në këtë kuptim, vëllimi zë një vend të veçantë në krijimtarinë e Ahmetit: ai e kthen poezinë në akt kujtese, dëshmie dhe vazhdimësie.

**DRITË, FJALA DHE KOHA:
INTERTEKSTUALITETI BIBLIK,
FILOZOFIK DHE POETIKA E
DEVOTSHMËRISË NË VEPRËN *DRITË E
PËRJETËSUAR***

1. Hyrje dhe konteksti letrar

Libri *Dritë e përjetësuar* (Faik Konica, Prishtinë, 2019) është një dëshmi e poezisë shqiptare të përshpirtshme, që vazhdon një traditë shekullore, e nisur me Mesharin e Gjon Buzukut (1555), ku për herë të parë gjuha shqipe u bë medium i lutjes dhe i lavdërimit të Zotit (A.N. Berisha, në parathënie, f. 9). Ahmeti qëndron në këtë vazhdë kulturore, duke i dhënë asaj një dimension bashkëkohor: poezitë e tij janë lutje, himne dhe përsiatje filozofike që lidhen ngushtë me përvojën e besimit të individit.

Ahmeti pohon se burimi i këtyre poezive është i trefishtë: shpirti i tij në kërkim të së Vërtetës, Bibla dhe filozofia shënaugustiniane (f. 89). Ky është një tregues i drejtpërdrejtë i ndërgjegjes intertekstuale të autorit.

2. Intertekstualiteti biblik dhe filozofik

Ahmeti është një poet që komunikon vazhdimisht me tekstin biblik. Për shembull, poezia *Fjala* (f. 50) përmban një citim të qartë nga Prologu i Ungjillit sipas Gjonit:

*Në fillim ishte Fjala
Fjala ishte tek Zoti
dhe Fjala ishte Zot (krh. Gjn 1,1-3)*

Ky intertekstualitet është jo vetëm formal, por edhe funksional: Ahmeti përdor Fjalën si simbol teologjik për të afirmuar raportin ndërmjet krijimit dhe dashurisë hyjnore, në frymën e logosit të Gjonit dhe në përputhje me mendimin e Shën Augustinit mbi logosin si dritë e njohjes (Rrëfimet, XI, 9).

Një tjetër shembull i intertekstualitetit biblik është poezia *Është e drejtë ta duash Zotin* (f. 44), ku gjejmë një parafrazim të urdhërimit të dyfishtë të dashurisë nga Ungjilli sipas Mateut (Mt 22,37-39):

*Është e drejtë të duash Zotin
me gjithë zemër
me gjithë shpirt*

*me gjithë mendje
Duhet ta duash edhe tjetrin.*

Këtu autori vendos një dialog të drejtpërdrejtë me tekstin biblik, duke e sjellë atë në një kontekst poetik shqiptar dhe duke e vendosur dashurinë hyjnore si themel edhe të dashurisë njerëzore.

Nga ana filozofike, ndikimi i Shën Augustinit është i thellë dhe i integruar në poetikë, veçanërisht në trajtimin e kohës dhe të dritës. Në poezinë *Koha flet për Ty* (f. 79) lexojmë:

*Koha
Zoti im
flet për Ty*

...

Ti i bashkon Qiellin dhe Tokën.

Kjo i përgjigjet asaj që Shën Augustini formulon tek Rrëfimet (XI, 14): *Çfarë është koha? Nëse askush nuk më pyet, e di; nëse më pyet dhe dua ta shpjegoj, nuk e di.* Për Ahmetin, koha është një dimension që vetëm në lidhje me Zotin merr kuptim dhe njësi: *Ti i njëson kohët* (f. 80):

*Zoti im
Ti i njëson kohët*

i gjakimeve
i ëndrrave
Je Ti në mua.

Ky varg shpreh një bindje të thellë **poetike e teologjike**:

- Koha nuk është e ndarë në segmente të pavarura (e shkuar, e tashme, e ardhme), por ka kuptim vetëm sepse është e bashkuar dhe e shtrirë në unitetin e Hyjit.
- Vetëm Zoti është i përjetshëm dhe përfshin kohët, ndërsa për njeriun koha është një rrjedhë që duhet të kuptohet në raport me Të.

2.1. Kuptimi në kontekst biblik e filozofik

Ky pohim lidhet ngushtë me mendimin klasik të Shën Augustinit, sidomos tek *Rrëfimet*, Libri XI:

- Për Shën Augustinin, koha nuk është një realitet absolut në vetvete, por një përjetim i shpirtit njerëzor që mund të matë të shkuarën (përmes kujtesës), të tashmen (përmes perceptimit) dhe të ardhmen (përmes pritjes) — por që vetëm Zoti është jashtë kohës dhe për Të gjithçka është një *e tashme e përjetshme*.

Prandaj, në filozofinë augustiniane, koha merr kuptim e unitet vetëm kur vihet në raport me të përjetshmin:

E tashmja e përjetshme e Hyjit përfshin gjithë të shkuarën, të tashmen dhe të ardhmen njerëzore si një e tërë, e njëjtë dhe e pandryshueshme. (Rrëfimet, XI, 13-14)

Kështu, poezia *Ti i njëson kohët* është një nga shembujt më të qartë të ndërthurjes intertekstuale në veprën e Ahmetit: ai sjell në mënyrë poetike mendimin augustinian mbi kohën dhe përjetësinë, duke i dhënë një përkthim estetik dhe personal.

3. Poetika e veprës

Poetika e vëllimit *Dritë e përjetësuar* karakterizohet nga disa veçori të dukshme: Gjuha e thjeshtë, asketike dhe e drejtpërdrejtë: Ahmeti shmang ornamentimin e tepruar letrar dhe përdor një stil që mbështetet në qartësi:

Të dua vetëm Ty Perëndi

Ti ke shkruarë akullin e mëkateve të mia (f. 30).

Forma e hapur dhe e lirë: poezitë nuk ndjekin metrikë strikte, por strukturohen si lutje ose thirrje, duke ndjekur modelin e Psalmeve biblike. Kjo krijon një intonacion solemn dhe

meditativ, duke e vendosur lexuesin përballë një gjuhe që është më shumë lutje se sa imazh.

Motivet qendrore: në të gjitha poezitë dominojnë motive biblike dhe teologjike si: Zoti si dritë (*Je dritë që vezullon*, f. 69), Fjala si akt krijues (*E krijove Fjalën, mrekullinë e mrekullive*, f. 72), dashuria hyjnore (*Dashuria jote më bën të lumtur*, f. 36), mëshira dhe falja (*Ki mëshirë për mua / shpirtin ma liro nga ankthi*, f. 38).

Imagjinata poetike simbolike: nuk ka tablo të ndërlikuara vizuale, por figura që synojnë të jenë universale, të thjeshta dhe të përjetshme, duke përçuar mesazhin e dashurisë dhe mëshirës hyjnore.

4. Aspekti filozofik dhe etik

Ahmeti ndërton në poezi një ontologji të thellë teocentrike, që përkon me konceptin augustinian të varësisë absolute të njeriut nga Zoti:

Pa Ty gjithçka do të ishte hiç (f. 46).

Ky varg sintetizon jo vetëm një bindje religjioze, por një pozicion filozofik mbi qenien: gjithçka ekziston vetëm si pjesëmarrje në ekzistencën hyjnore, një ide qendrore e metafizikës augustiniane dhe tomiste.

Gjithashtu, poezia e Ahmetit propozon një etikë të dashurisë dhe respektit për të afërmin, që nuk mbetet thjesht një precept (urdhëresë, normë, mësim) biblik, por shndërrohet në një program moral e shpirtëror.

5. Estetika evropiane e devotshmërisë

Në planin estetiko-letrar, Ahmeti është i lidhur me një traditë evropiane të poezisë së përshpirtshme, që përfshin:

- Psalmet biblike si model struktural dhe tematik (f. 13);
- Estetikën e thjeshtësisë augustiniane, ku mendimi dhe ndjenja përshkohen nga qartësi dhe devotshmëri;
- Etikën e dashurisë si qëllim i jetës shpirtërore, në përputhje me atë që Branko Merxhani quante *dashuria si themel i të gjitha virtyeteve* (Berisha, f. 8).

1. Intertekstualitet letrar

Përveç teksteve biblike dhe filozofike, Ahmeti ndërton dialog edhe me traditën e poetëve shqiptarë të përshpirtshëm, duke përmendur shprehimisht trashëgiminë e Pjetër Budit, Pjetër Bogdanit dhe Nëna Terezës (Berisha, 9-14). Poezia e

tij mund të lexohet edhe si një homazh ndaj kësaj tradite, që nga psalmet e Buzukut deri tek lutjet asketike të Nënës Tereze:

Shpirti im ka etje për Ty

O Zot, Ti je Zoti im (f. 13, cit. nga Nëna Tereze).

2. Në vend të përfundimit

Dritë e përjetësuar është një varg poetik teologjik, filozofik dhe etik, që ndërton një dialog të vazhdueshëm me Biblën, filozofinë e Shën Augustinit dhe traditën shqiptare të përshpirtshme. Me një gjuhë të thjeshtë dhe një formë të lirë, por gjithnjë të përshkuar nga solemniteti i lutjes, Ahmeti krijon një poezi ku Zoti është dashuria dhe kuptimi i çdo gjëje.

Kjo vepër është një pasurim i rëndësishëm i letërsisë shqiptare bashkëkohore, duke e pozicionuar Ahmetin si një poet të përshpirtshëm që ndërton ura të fuqishme ndërmjet traditës dhe bashkëkohësisë, ndërmjet shqiptarëve dhe letërsisë së devotshmërisë evropiane.

PJESA E DYTË
ISAK AHMETI SI STUDIUES I LETËRSISË

Krahas krijimtarisë poetike, në të cilën Isak Ahmeti ndërton një univers të veçantë simbolik, mitik dhe refleksiv, një vend të rëndësishëm në veprimtarinë e tij zë edhe puna studimore, përmes së cilës ai e zgjeron interesimin letrar nga krijimi poetik drejt interpretimit, vlerësimit dhe sistemimit të fenomeneve të letërsisë shqipe.

NJË RIKTHIM KRITIK TE KUJTESA E ANATEMUAR

Kleri katolik shqiptar dhe letërsia, Drita,
Ferizaj, 1994

Libri *Kleri katolik shqiptar dhe letërsia*¹ mund të lexohet si një vepër sintetizuese mbi një nga vijat më të rëndësishme, por për një kohë të gjatë të heshtura, të kulturës shqiptare: kontributin e klerit katolik në formimin, ruajtjen dhe zhvillimin e shkrimit, gjuhës, letërsisë dhe vetëdijes kombëtare shqiptare. Që në parathënie vepra e shpall qartë synimin e saj: të rikthejë në qarkullim një traditë të ndërprerë dhunshëm, të nënvlerësuar ose të anatemuar, sidomos gjatë periudhës komuniste në Shqipëri, kur shumë prej autorëve kishtarë, për shkak të përkatësisë fetare, orientimit kulturor perëndimor ose qëndrimit të tyre politik e moral, u përjashtuan nga historia zyrtare e letërsisë.

Në këtë kuptim, libri nuk është thjesht një panoramë historiko-letrare, por edhe një akt

¹ Isak Ahmeti e botoi këtë libër në disa vazhdimë në revistën *Drita*, organ i Ipeshkvisë Shkup-Prizren, me pseudonimin Shpend Shpata, për shkak të rrethanave të kohës, përkatësisht periudhës së komunizmit.

rikthimi kulturor. Ai kërkon të vendosë në vendin e duhur një plejadë autorësh që kanë vepruar në kufirin ndërmjet shërbesës fetare, misionit kulturor dhe angazhimit kombëtar. Figura si Shën Jeronimi, Pal Engjëlli, Marin Barleti, Gjon Buzuku, Pjetër Budi, Frang Bardhi, Pjetër Bogdani, Gjon Nikollë Kazazi, Jul Variboba, Pjetër Zarishi, Ndre Mjeda, Gjergj Fishta, Shtjefën Gjeçovi, Vinçenc Prenushi, Anton Harapi, Justin Rrota, Lazër Shantoja, Bernardin Palaj e shumë të tjerë, nuk trajtohen vetëm si klerikë, por si bartës të një tradite shkrimore, gjuhësore dhe shpirtërore që e ka mbajtur të gjallë kulturën shqiptare në periudha të vështira historike.

3. Ideja qendrore e librit: kleri si themelues i kujtesës letrare

Teza themelore e veprës është se kultura shqiptare nuk mund të kuptohet pa rolin e klerit katolik. Autori e sheh këtë rol jo si episod ndihmës, por si shtyllë themeluese të qytetërimit letrar shqiptar. Kleri katolik paraqitet si institucion shpirtëror, por edhe si bartës i alfabetit latin, i kulturës humaniste, i lidhjes me Evropën dhe i ndërgjegjes historike kombëtare.

Në këtë kuadër, libri nis me letërsinë e vjetër, duke e vendosur fillimin e traditës jo vetëm

te autorët klasikë të shkrimit shqip, si Buzuku, Budi, Bardhi e Bogdani, por edhe më herët, te Shën Jeronimi, i cili paraqitet si figurë me rëndësi të madhe për kulturën evropiane dhe, sipas qasjes së librit, edhe për vetëdijen iliro-shqiptare. Me këtë zgjedhje, autori synon ta zgjerojë horizontin e letërsisë shqipe përtej kufijve të zakonshëm kronologjikë dhe ta lidhë atë me themelet e krishterimit perëndimor, me traditën biblike dhe me humanizmin evropian.

Ky konceptim e bën librin të ketë një bosht të qartë: letërsia shqipe nuk është vetëm produkt i romantizmit kombëtar të shekullit XIX, por një proces shumë më i hershëm, i lidhur me mjedise kishtare, me nevojën për gjuhë liturgjike, me përkthimin, me predikimin, me shkollimin dhe me komunikimin ndërmjet botës shqiptare dhe qytetërimit evropian.

2. Letërsia e vjetër: prej shenjës gjuhësore te vetëdija kulturore

Pjesa kushtuar letërsisë së vjetër është ndër më të rëndësishmet e librit. Ajo e sheh këtë periudhë jo vetëm si fazë filologjike, por si kohë kur gjuha shqipe fillon të dëshmohet si mjet kulture, besimi dhe identiteti. Pal Engjëlli, me *Formulën e pagëzimit* të vitit 1462, paraqitet si dëshmi e

hershme e shkrimit shqip dhe si shenjë e një tradite më të vjetër shkrimore. Autori thekson se formula nuk ka vetëm rëndësi gjuhësore, por edhe simbolikë historike: ajo lidhet me kohën e Skënderbeut, me strukturat kishtare arbërore dhe me nevojën për ta përdorur shqipen në një akt themelor të jetës fetare.

Në të njëjtin rrafsh vendoset edhe Marin Barleti, i cili trajtohet si figura qendrore e humanizmit shqiptar. Vepra e tij për Skënderbeun vlerësohet jo vetëm si histori, por edhe si krijim me vlera letrare. Skënderbeu i Barletit paraqitet si çlirimtar, mbrojtës i lirisë dhe figurë morale e popullit shqiptar. Këtu libri vë në pah një element të rëndësishëm: te autorët e vjetër shqiptarë historia dhe letërsia shpesh nuk ndahen prerazi. Rrëfimi historik bëhet mjet i ndërtimit të kujtesës kombëtare, ndërsa letërsia merr funksionin e ruajtjes së dinjitetit kolektiv.

Me Gjon Buzukun, Pjetër Budin, Frang Bardhin dhe Pjetër Bogdanin, libri hyn në qendrën e traditës së shkrimit shqip. Buzuku paraqitet si themelues i librit shqip, ndërsa Budi si autor që e zgjeron funksionin e gjuhës në fushën e përkthimit, poezisë dhe prozës fetare-kombëtare. Bardhi vlerësohet për fjalorin dhe për mbrojtjen e identitetit historik shqiptar, kurse Bogdani paraqitet si kulm i letërsisë së vjetër, sidomos me veprën *Çeta e*

profetëve, ku ndërthuren teologjia, filozofia, retorika, stili barok dhe kultura e gjerë humaniste.

Në këto trajtime vërehet qartë se autori nuk e sheh letërsinë e vjetër si letërsi të ngushtë kishtare. Përkundrazi, ai e paraqet atë si themelin ku bashkohen feja, gjuha, historia dhe vetëdija kombëtare. Kleri katolik, sipas kësaj logjike, nuk e ka ruajtur vetëm besimin, por edhe fjalën shqipe.

3. Nga fillimet e Rilindjes te letërsia kombëtare

Kapitulli për poetët e fillimeve të Rilindjes e zhvendos vëmendjen nga letërsia e vjetër drejt ndërgjegjes moderne kombëtare. Figura si Pjetër Zarishi, Leonardo De Martino, Ndue Bytyçi, Prenk Doçi dhe Engjëll Radoja paraqiten si autorë që lidhin traditën fetare me ndjenjën atdhetare dhe me formimin e shijes poetike shqipe. Këtu libri thekson vazhdimësinë: kleri nuk është vetëm kujdestar i një trashëgimie të shkuar, por edhe pjesëmarrës aktiv në lindjen e letërsisë kombëtare moderne.

Në këtë pjesë vërehet edhe përpjekja për të dalë nga një histori letrare e reduktuar vetëm në figurat më të njohura. Autori u jep vend edhe autorëve më pak të trajtuar, duke synuar të plotësojë boshllëqet e krijuara nga harresa, nga

mungesa e studimeve ose nga përjashtimi ideologjik. Kjo është një nga meritat e librit: ai nuk ndërton vetëm një kanon të madh me emra të njohur, por edhe një hartë më të gjerë të kontributeve kulturore.

4. Autorët e shekujve XIX dhe XX: letërsi, komb dhe martirizim

Pjesa më e gjerë dhe më dramatike e librit është ajo që u kushtohet autorëve të shekujve XIX dhe XX. Këtu kleri katolik paraqitet jo vetëm si forcë kulturore, por edhe si subjekt i përndjekjes politike. Ndre Mjeda, Gjergj Fishta, Shtjefën Gjeçovi, Vinçenc Prenushi, Anton Harapi, Justin Rrota, Lazër Shantoja, Bernardin Palaj dhe të tjerë trajtohen si figura që shënojnë majat e letërsisë, gjuhësisë, folkloristikës, publicistikës dhe mendimit shqiptar.

Gjergj Fishta zë një vend të veçantë, si poet kombëtar, autor i një vepre monumentale dhe figurë që për një kohë të gjatë u përjashtua nga sistemi letrar zyrtar i Shqipërisë komuniste. Përmes tij, libri prek një çështje thelbësore: si ndërhyjnë ideologjia në historinë e letërsisë dhe si mund të zhduket përkohësisht një autor nga tekstet shkollore, por jo nga kujtesa kulturore e popullit. Fishta në këtë vepër përfaqëson jo vetëm poetin,

por edhe rastin më të dukshëm të padrejtësisë kulturore ndaj një shkrimtari të madh.

Po aq domethënëse është trajtimi i Don Lazër Shantojës. Ai paraqitet si shkrimtar, përkthyes, publicist, poet, njeri i kulturës evropiane dhe një nga figurat e përndjekura nga regjimi komunist. Libri e vendos Shantojën në radhën e atyre autorëve që u shndërruan nga krijues në martirë të kulturës. Kjo nuk e zvogëlon vlerën estetike të veprës së tij; përkundrazi, e thellon leximin e saj, sepse jeta dhe vdekja e autorit bëhen pjesë e fatit tragjik të inteligjencies shqiptare në shekullin XX.

Anton Harapi, Vinçenc Prenushi, Bernardin Palaj, Shtjefën Gjeçovi dhe të tjerë paraqiten në të njëjtën vijë: si personalitete që bashkuan dijen, atdhetarinë, shkrimin dhe etikën publike. Këta autorë nuk janë të rëndësishëm vetëm për atë që shkruan, por edhe për modelin kulturor që përfaqësojnë: intelektualin që vepron në shërbim të kombit, gjuhës, arsimit dhe dinjitetit njerëzor.

5. Kosova si hapësirë e shkrimit dhe e vazhdimësisë

Një nga idetë më të rëndësishme të librit është përfshirja e Kosovës si pjesë e pandarë e traditës kulturore shqiptare. Kapitulli “Kosova –

djep i shkrimit kombëtar shqiptar” e zgjeron hartën e letërsisë dhe të kulturës, duke e kundërshtuar çdo ndarje të ngushtë krahinore ose shtetërore të trashëgimisë shqiptare. Kjo është veçanërisht e rëndësishme sepse shumë nga zhvillimet e shkrimit, arsimit, predikimit dhe veprimit kulturor shqiptar kanë ndodhur në hapësira të ndryshme shqiptare, përtej kufijve të sotëm politikë.

Kjo pjesë e librit e forcon tezën se kultura shqiptare është ndërtuar si rrjet: nga Shkodra në Prizren, nga Durrësi në Romë, nga diaspora arbëreshe te qendrat evropiane të shkollimit. Prandaj, kontributi i klerit katolik nuk mund të kuptohet vetëm në një qendër të vetme, por si lëvizje e gjerë, e shtrirë në kohë dhe hapësirë.

6. Vlera dhe kufijtë e qasjes së autorit

Vlera kryesore e librit qëndron në karakterin e tij rikuperues. Ai sjell në një trup të vetëm një numër të madh figurash, periudhash dhe kontributesh, duke e paraqitur klerin katolik shqiptar si një nga motorët kryesorë të kulturës kombëtare. Libri ka rëndësi sidomos për faktin se shumë nga autorët e trajtuar qenë përjashtuar, zbehur ose deformuar nga leximi ideologjik i periudhës komuniste. Në këtë kuptim, vepra ka edhe funksion

on moral: ajo kërkon të korrigjojë padrejtësinë e kujtesës.

Megjithatë, pikërisht për shkak të misionit të saj rehabilitues, qasja e librit ndonjëherë merr ton afirmues dhe përnderues. Kjo është e kuptueshme në kontekstin historik të përjashtimit të këtyre figurave, por një lexim bashkëkohor mund të kërkojë edhe më shumë distancë kritike, dallim më të prerë ndërmjet vlerës dokumentare, fetare, gjuhësore dhe estetike të secilit autor. Jo çdo figurë ka të njëjtën peshë letrare, as çdo tekst të njëjtën vlerë artistike. Por libri nuk synon të jetë vetëm histori estetike e letërsisë; ai është një histori kulturore e rolit të klerit në mbajtjen gjallë të gjuhës, shkrimit dhe identitetit.

Në këtë pikë qëndron edhe rëndësia e tij më e madhe: vepra duhet lexuar si sintezë kulturore, jo vetëm si tekst kritik-letrar në kuptimin e ngushtë. Ajo ndërton një arkiv emrash, veprash, dëshmish dhe kujtimesh që e bëjnë të dukshme një traditë të gjatë, të ndërprerë, por jo të zhdukur.

Përfundim

Kleri katolik shqiptar dhe letërsia është një libër me rëndësi të veçantë për historinë e kulturës shqiptare. Ai e paraqet klerin katolik jo vetëm si institucion fetar, por si bartës të shkrimit, të

gjuhës, të humanizmit, të arsimit dhe të vetëdijes kombëtare. Nga Shën Jeronimi e Pal Engjëlli, te Buzuku, Budi, Bardhi e Bogdani; nga poetët e fillimeve të Rilindjes, te Mjeda, Fishta, Gjeçovi, Prenushi, Harapi, Shantoja e Palaj, libri ndjek një vijë të gjatë të traditës shqiptare, ku fjala e shkruar bëhet formë qëndrese dhe dëshmi identiteti.

Në rrafshin historik, libri është një kundërpërgjigje ndaj harresës së imponuar. Në rrafshin kulturor, është një përpjekje për ta rikthyer klerin katolik në vendin që i takon brenda qytetërimit shqiptar. Në rrafshin letrar, ai dëshmon se letërsia shqipe nuk mund të shkruhet drejt pa këta autorë, sepse shumë prej themeleve të saj gjuhësore, stilistike, tematike dhe shpirtërore lidhen drejtpërdrejt me veprën e tyre.

Prandaj, vlera e këtij libri nuk qëndron vetëm në informacionin që jep, por në vetë aktin e rivendosjes së një tradite në kujtesën kombëtare. Ai është një libër që kërkon të lexojë të kaluarën jo si nostalgji, por si themel; jo si inventar emrash të harruar, por si dëshmi se kultura shqiptare është ndërtuar edhe nga ata që u heshtën, u përndoqën dhe u anatemuan, por që, megjithatë, mbetën pjesë e pandashme e historisë sonë letrare dhe kombëtare.

BIBLA NË LETËRSINË SHQIPTARE: TEKSTI I SHENJTË SI MATRICË E GJUHËS, KUJTESËS DHE POETIKËS SHQIPTARE

Vepra *Bibla në letërsinë shqiptare* (Gazeta Rilindja, Pr., 1999) përfaqëson një nga përpjekjet më serioze të kritikës dhe historiografisë letrare shqiptare për ta vendosur zhvillimin e letërsisë shqipe në marrëdhënie me tekstin biblik, me traditën e krishterë perëndimore dhe me qytetërimin evropian të librit. Ajo nuk është vetëm një studim mbi praninë e motiveve biblike në krijimtarinë shqiptare, as një inventar autorësh e veprash që kanë pasur lidhje me kulturën kishtare. Në thelbin e saj, kjo vepër synon të dëshmojë se Bibla ka qenë një nga matricat themelore të formimit të gjuhës, shkrimit, figuracionit poetik, kujtesës kulturore dhe vetëdijes identitare shqiptare. Në këtë kuptim, studimi i Ahmetit duhet lexuar jo si tekst i ngushtë tematik, por si projekt i gjerë historiko-letrar, kulturor dhe hermeneutik.

Që në parathënien e librit, Ahmeti e vendos objektin e vet në një horizont të dyfishtë: nga njëra anë, Bibla paraqitet si “libri i librave”, si tekst themelor i qytetërimit njerëzor; nga ana tjetër, ajo shihet si prani e hershme dhe e qëndrueshme në kulturën iliro-shqiptare, duke dëshmuar përfshi-

rjen e hershme të letërsisë sonë në rrjedhat e kulturës evropiane. Kjo pikënisje është metodologjiksht e rëndësishme, sepse e zhvendos diskutimin nga fusha e ngushtë e ndikimit fetar në një rrafsh më të gjerë: në raportin ndërmjet tekstit biblik, gjuhës shqipe, traditës së librit dhe formimit të vetëdijes letrare shqiptare.

Në qasjen e Ahmetit, Bibla nuk trajtohet si tekst i jashtëm që hyn rastësisht në letërsinë shqipe, por si një kod i brendshëm kulturor. Ajo shfaqet si tekst i përkthyer, si burim i ligjërimit doktrinar, si model i gjuhës së shkruar, si repertor simbolesh, si strukturë etike dhe si horizont estetik. Prandaj, prania e saj në letërsinë shqiptare nuk është episodike, por strukturore. Ajo përshkon fillesat e shkrimit shqip, letërsinë e vjetër, traditën arbëreshe, Rilindjen Kombëtare, letërsinë e autorëve françeskanë dhe arrin deri te autorët modernë.

Një nga tezat themelore të librit është se historia e Biblës në kulturën shqiptare lidhet ngushtë me historinë e shkrimit shqip. Ahmeti thekson se përkthimi i Biblës te popujt evropianë, sikundër edhe te shqiptarët, ka shënuar fillimin e formimit të gjuhës letrare dhe të letërsisë kombëtare. Kjo ide e afron studimin e tij me një nga paradigmat kryesore të historisë kulturore evropiane: te shumë popuj, teksti biblik ka qenë një nga

laboratorët kryesorë të formimit të gjuhës së shkruar, të sintaksës së kultivuar, të fjalorit abstrakt dhe të ligjërit moral.

Në rastin shqiptar, ky funksion bëhet edhe më i rëndësishëm për shkak të rrethanave historike. Shqiptarët, për një kohë të gjatë, nuk patën institucione të qëndrueshme arsimore, kulturore dhe shtetërore në gjuhën e tyre. Prandaj, tekstet biblike dhe tekstet e frymëzuara nga kultura kishtarë morën mbi vete një funksion shumë më të gjerë se ai liturgjik. Ato ruajtën gjuhën, e përpunuan atë, e bënë të aftë të bartte përmbajtje të larta shpirtërore, morale dhe intelektuale, si dhe e vendosën në marrëdhënie me traditën evropiane të librit.

Në këtë horizont duhet parë edhe vendi i Shën Jeronimit në veprën e Ahmetit. Autori e vendos atë në fillim të traditës biblike e letrare, duke e parë si figurë themelore të kulturës së krishterë perëndimore dhe njëkohësisht si figurë të lidhur me hapësirën ilire. Në kapitullin “Tradita”, Ahmeti thekson se historia e zhvillimit të kulturës dhe letërsisë shqiptare lidhet ngushtë me traditën kishtarë iliro-shqiptare dhe me historinë e përkthimeve të teksteve biblike. Kjo vendosje e Shën Jeronimit në fillim të rrëfimit ka domethënie të qartë: letërsia shqipe, në optikën e Ahmetit, nuk fillon si dukuri e izoluar, por si pjesë e një konti-

nuiteti të gjatë kulturor, ku Bibla dhe përkthimi i saj përbëjnë një bosht themelor.

Ahmeti e sheh edhe Formulën e pagëzimit të Pal Engjëllit si një nga dëshmitë e para të hyrjes së shqipes në përdorim shpirtëror dhe kulturor. Ky dokument, sipas tij, nuk është vetëm dëshmi e vjetërsisë së shkrimit shqip, por edhe shenjë e një vetëdijeje kulturore me orientim evropian. Këtu shihet qartë mënyra se si Ahmeti i lexon dokumentet e hershme: jo vetëm si materiale filologjike, por si akte kulturore me domethënie historike.

Në këtë vijë vendoset edhe *Meshari* i Gjon Buzukut. Ahmeti e përmend atë si librin e parë të ruajtur shqip dhe si një nga shkrimet themelore që dëshmojnë identitetin kulturor shqiptar perëndimor. Rëndësia e *Mesharit* nuk qëndron vetëm në faktin se është libri i parë i njohur në gjuhën shqipe, por në faktin se ai dëshmon kalimin e shqipes në fushën e librit, të ritit, të ligjërimit të kultivuar dhe të komunikimit shpirtëror. Buzuku, në këtë këndvështrim, nuk është vetëm përkthyes ose përshtatës tekstesh kishtare; ai është themelues i një tradite të shkrimit shqip, sepse përmes tij gjuha shqipe dëshmon aftësinë për të bartur përmbajtje liturgjike, morale dhe kulturore.

Pas Buzukut, tradita biblike thellohet te Pjetër Budi, Frang Bardhi dhe sidomos te Pjetër Bogdani. Në veprën e Ahmetit, *Çeta e profetëve* e

Bogdanit zë një vend të posaçëm. Ajo përmendet si një nga kryeveprat e kulturës dhe letërsisë shqiptare që është krijuar duke pasur për mbështetje tekstet biblike. Rëndësia e Bogdanit qëndron në faktin se ai nuk e përdor Biblën vetëm si burim doktrinar, por si strukturë mendimi, si model retorik dhe si sistem simbolik. Tek ai, fjala biblike shndërrohet në ligjërim filozofik, teologjik, historik dhe poetik. Prandaj *Çeta e profetëve* mund të shihet si një nga momentet kur shqipja arrin të shprehë mendim të ndërlikuar, abstrakt dhe kulturor në një nivel të lartë.

Një meritë e veçantë e studimit të Ahmetit është se ai nuk e kufizon marrëdhënien ndërmjet Biblës dhe letërsisë shqipe vetëm në periudhën e letërsisë së vjetër. Përkundrazi, ai e ndjek këtë marrëdhënie në një hark shumë të gjerë historik, duke përfshirë traditën arbëreshe, Rilindjen Kombëtare, letërsinë françeskane dhe autorët modernë e bashkëkohorë. Lista e autorëve që përmenden në parathënie është domethënëse: Shën Jeronimi, Shën Niketa Dardani, Gjon Buzuku, Pjetër Budi, Pjetër Bogdani, Lekë Matrënga, Jul Variboba, Zef Serembe, Naim Frashëri, Fan Noli, Gjergj Fishta, Vinçenc Prenushi, Shtjefën Gjeçovi, Lasgush Poradeci, Ismail Kadare, Ali Podrimja, Azem Shkreli, autori i këtij studimi e të tjerë. Kjo panoramë dëshmon se Ahmeti nuk ndërton një

studim të kufizuar në një periudhë të vetme, por një hartë të gjerë të pranisë biblike në letërsinë shqipe.

Në traditën arbëreshe, teksti biblik merr një funksion të veçantë identitar. Autorë si Lekë Matrënga, Nikollë Keta dhe Jul Variboba dëshmojnë se fjala biblike ka qenë edhe mjet i ruajtjes së gjuhës, i kujtesës së prejardhjes dhe i vetëdijes kulturore në kushtet e mërgimit. Te arbëreshët, feja, gjuha dhe kujtesa historike nuk qëndrojnë të ndara. Ato ndërthuren në një sistem kulturor ku teksti fetar bëhet njëkohësisht tekst i ruajtjes së identitetit. Në këtë mënyrë, Bibla shfaqet si një nga mjetet përmes të cilave kujtesa shqiptare mbijeton jashtë hapësirës së vet etnike.

Në Rilindjen Kombëtare dhe në letërsinë e shekullit XX, prania biblike merr formë të reja. Ajo nuk shfaqet më domosdoshmërisht si tekst liturgjik ose doktrinar, por si simbolikë e transformuar në ligjërim kombëtar, etik dhe estetik. Motivet e dritës, flijimit, ringjalljes, fjalës, profecisë dhe shëlbimit hyjnë në letërsinë shqipe si figura të mëdha të vetëdijes historike. Në këtë proces, Bibla bëhet jo vetëm burim i religjiozitetit, por edhe gjuhë e artikulimit të dramës kombëtare, të shpresës, të qëndresës dhe të kërkimit të lirisë.

Veçanërisht në letërsinë françeskanë, kjo prani bëhet e fuqishme. Te Gjergj Fishta, Vinçenc

Prenushi, Ndre Mjeda, Shtjefën Gjeçovi e autorë të tjerë, kultura biblike bashkohet me traditën popullore, me epikën, me shqetësimin moral dhe me idealin kombëtar. Fishta, në veçanti, e shndërron ligjërimin e lartë biblik në pjesë të një poetike kombëtare. Tek ai, fjala poetike merr shpesh ton profetik; historia shqiptare shfaqet si përballje midis së drejtës dhe dhunës, lirisë dhe robërisë, nderit dhe poshtërimit. Kështu, simbolika biblike nuk mbetet e mbyllur në kontekst fetar, por bëhet pjesë e një vizioni të gjerë historik e moral.

Një nga aspektet më të vlefshme të veprës së Ahmetit është se ajo e trajton Biblën edhe si burim të estetikës së ligjërimit. Letërsia shqipe ka marrë nga Bibla jo vetëm tema dhe figura, por edhe mënyra të ndërtimit të fjalës: solemnitetin, paralelizmin, sentencën, kontrastin, ritmin e lartë, ligjërimin profetik dhe tensionin ndërmjet së përkohshmes dhe së përrjetshmes. Këto elemente kanë ndikuar në formimin e një stili të veçantë, sidomos në letërsinë e vjetër, në ligjërimin kishtar dhe në poezinë me ngarkesë morale e kombëtare.

Në këtë pikë, studimi i Ahmetit fiton rëndësi jo vetëm historike, por edhe poetologjike. Ai na ndihmon të kuptojmë se poetika biblike në letërsinë shqipe nuk qëndron vetëm te citimi ose rimarrja e drejtpërdrejtë e motiveve biblike. Ajo

shfaqet edhe në mënyrën se si ndërtohet fjalia, në tonin solemn të ligjërimin, në raportin ndërmjet fjalës dhe së shenjtës, në përdorimin e figurave të dritës e errësirës, të vuajtjes e shëlbimit, të mëkatit e pendimit, të robërisë e çlirimit. Këto figura kanë kaluar shpesh nga kuptimi i tyre fillimisht teologjik në domethënie historike, kombëtare dhe ekzistenciale.

Prandaj, *Bibla në letërsinë shqiptare* nuk duhet lexuar si një katalog ndikimesh, por si një interpretim i rrënjëve shpirtërore dhe kulturore të letërsisë shqipe. Vetë Ahmeti, në fund të parathënies, shpreh shpresën se libri i tij do të jetë një kontribut shkencor dhe një studim që aktualizon një temë komplekse, duke zgjeruar interesimin e lexuesve dhe studiuesve për këtë fushë. Kjo vetëdije e autorit e bën veprën të rëndësishme jo vetëm për historinë e letërsisë, por edhe për studimet kulturore shqiptare.

Në aspektin kritik, mund të thuhet se Ahmeti shkruan nga një pozicion i qartë vlerësues. Ai e sheh Biblën si pjesë të trashëgimisë themelore të kulturës shqiptare dhe e lidh atë ngushtë me përkatësinë evropiane të kësaj kulture. Ky pozicion i jep veprës koherencë, pasion interpretues dhe qartësi ideore. Megjithatë, pikërisht për shkak të kësaj qasjeje sintetizuese, libri duhet kuptuar më shumë si një studim historiko-kulturor dhe

hermeneutik sesa si analizë e ngushtë tekstologjike e secilit autor. Forca e tij nuk qëndron në analizën e hollësishme të çdo teksti, por në ndërtimin e një paradigme të përgjithshme mbi praninë biblike në letërsinë shqipe.

Ky është një dallim i rëndësishëm. Ahmeti nuk synon të japë një monografi të veçantë për secilin autor të traditës shqiptare, por të dëshmojë ekzistencën e një vije të gjatë kulturore që lidh tekstin biblik me zhvillimin e gjuhës dhe letërsisë shqipe. Në këtë kuptim, vepra ka karakter panoramik, programor dhe sintetizues. Ajo hap një fushë studimi, vendos disa piketa themelore dhe i fton studiuesit e mëvonshëm të thellohen në analiza më të veçanta tekstuale, krahasuese dhe poetologjike.

Rëndësia e librit qëndron edhe në faktin se ai e kundërshton leximin e reduktuar të letërsisë shqipe vetëm si produkt të rrethanave politike ose kombëtare. Pa e mohuar rëndësinë e historisë dhe të vetëdijes kombëtare, Ahmeti e vendos letërsinë shqipe në një horizont më të gjerë: në horizontin e kulturës së librit, të traditës biblike, të qytetërimit perëndimor dhe të kujtesës shpirtërore. Kjo e pasuron kuptimin tonë për letërsinë shqipe, sepse e tregon atë jo si letërsi të mbyllur në vetvete, por si pjesë të një dialogu të gjatë me tekstet themelore të kulturës evropiane.

Në përfundim, *Bibla në letërsinë shqiptare* është një vepër me rëndësi të veçantë në studimet shqiptare mbi historinë e letërsisë. Ajo e paraqet Biblën jo vetëm si libër të besimit, por si burim të gjuhës, figuracionit, etikës, kujtesës dhe poetikës shqiptare. Për Ahmetin, Bibla nuk është prani periferike në letërsinë shqipe, por një nga burimet e saj themelore. Ajo ka ushqyer shkrimin shqip me simbole, ritëm, vizion moral, ndjeshmëri historike dhe aftësi për të shprehur përvojat më të thella shpirtërore e kombëtare.

Vlera themelore e veprës qëndron në faktin se ajo e rikthen Biblën në vendin që i takon brenda historisë së letërsisë shqipe: jo si shtojcë fetare, por si një nga burimet themelore të saj. Në këtë kuptim, studimi i Ahmetit mbetet një kontribut i rëndësishëm për të kuptuar se si fjala biblike u bë pjesë e fjalës shqipe, si teksti i shenjtë u shndërrua në traditë letrare dhe si letërsia shqiptare, në rrugën e saj historike, e përdori Biblën për të ndërtuar gjuhë, kujtesë, moral dhe vizion estetik.

LETËRSIA KISHTARE SI KUJTESË, TRADITË DHE SISTEM FILOZOFIK NË VEPRËN *LETËRSIA KISHTARE DHE FILOZOFIA E SAJ*

1. Hyrje: një libër ndërmjet apologjisë kulturore dhe studimit letrar

Libri *Letërsia kishtare dhe filozofia e saj*, botuar në Prishtinë më 2000 nga “Illyricum sacrum”, përfaqëson një nga veprat më të rëndësishme të Isak Ahmetit në fushën e studimeve mbi letërsinë kishtare, traditën biblike dhe dimensionin filozofik të krishterimit. Në këtë vepër, autori nuk merret vetëm me një çështje terminologjike, pra me pyetjen nëse mund të përdoret ose jo termi “letërsi kishtare”; ai ndërton një argument më të gjerë kulturor, historik dhe teorik mbi praninë e kësaj letërsie në traditën evropiane dhe në atë shqiptare.

Qysh në faqet hyrëse, autori e vendos librin në një kontekst polemik. Ai nisët nga nevoja për t’iu përgjigjur atyre që e mohojnë ose e nënvlerësojnë praninë e letërsisë kishtare, sidomos në hapësirën shqiptare. Në parathënien “Dy fjalë për lexuesin”, Ahmeti thekson se shkrimet e përfshira në këtë vepër synojnë të dëshmojnë ekzistencën e “letërsi-

së kishtare dhe filozofisë së saj”, e cila, sipas tij, buron kryesisht nga Bibla (f. 5). Ky dimension polemik konfirmohet edhe në një vepër të mëvonshme të autorit, *Letërsia shqiptare e Kosovës*, ku Ahmeti rikthehet te e njëjta çështje dhe e paraqet librin *Letërsia kishtare dhe filozofia e saj* si përgjigje ndaj mohimit të shkrimtarëve kishtarë, të letërsisë kishtare dhe të filozofisë biblike. Mirëpo kjo polemikë nuk mbetet në nivelin e kundërshtimit të thjeshtë. Ahmeti përpiket ta dëshmojë këtë traditë përmes argumenteve historike, bibliografike, teologjike dhe estetike. Në këtë kuptim, libri ka natyrë të dyfishtë: është njëkohësisht studim letrar dhe mbrojtje kulturore e një tradite të mohuar ose të lënë në margjinë.

Vepra mund të lexohet edhe si vazhdim i interesimit të përgjithshëm të Ahmetit për marrëdhënien ndërmjet letërsisë, Biblës, filozofisë dhe identitetit kulturor shqiptar. Në qendër të saj qëndron bindja se tradita biblike dhe kishtare nuk është një shtresë e rastësishme e letërsisë, por një nga burimet themelore të saj. Për autorin, letërsia kishtare nuk është vetëm prodhim fetar në kuptimin e ngushtë të fjalës; ajo është edhe formë e mendimit, e estetikës, e kujtesës, e filozofisë dhe e qytetërimit.

2. Çështja e ekzistencës së letërsisë kishtare

Një nga pikat themelore të librit është pyetja: a ka apo nuk ka letërsi kishtare? Ahmeti i përgjigjet kësaj pyetjeje në mënyrë të prerë, duke argumentuar se letërsia kishtare jo vetëm që ekziston, por përbën një nga traditat më të rëndësishme të historisë letrare botërore. Për të, mohimi i saj është pasojë e një leximi të ngushtë, ideologjik ose joshkencor të letërsisë. Kjo është veçanërisht e rëndësishme në kontekstin shqiptar, ku gjatë periudhave të ndryshme historike, sidomos nën ndikimin e qasjeve ideologjike laicizuese ose antireligjioze, letërsia kishtare është parë si fushë e dorës së dytë, jashtë qendrës së studimeve letrare.

Këtë qëndrim Ahmeti e shpreh në mënyrë të drejtpërdrejtë në kapitullin “Ka apo jo letërsi kishtare”, ku polemizon me pohimet se “nuk ka letërsi kishtare, e aq më pak shqipe” dhe i sheh këto qëndrime si të pambështetura shkencërisht (f. 9). Prandaj, libri nuk është vetëm shpjegim i një nocioni letrar, por edhe kundërshtim i një paradigme përjashtuese, e cila e ka trajtuar traditën kishtare si diçka jashtë historisë së mirëfilltë të letërsisë.

Ahmeti e kundërshton këtë qasje duke u mbështetur në traditën evropiane. Ai kujton se

letërsia kishtare ka përfaqësues të mëdhenj, pa të cilët nuk mund të kuptohet historia e kulturës perëndimore: Shën Ambrozi, Shën Jeronimi, Shën Augustini, Shën Toma Akuini dhe shumë figura të tjera të mendimit të krishterë (f. 9, 14-15). Këta autorë nuk janë vetëm teologë, por edhe shkrimtarë, stilistë, përkthyes, filozofë dhe krijues të një modeli të veçantë të shkrimit. Prandaj, për Ahmetin, letërsia kishtare nuk mund të reduktohet në funksionin doktrinar; ajo ka edhe vlerë letrare, gjuhësore dhe estetike.

Rëndësia e kësaj qasjeje qëndron në faktin se autori kërkon ta nxjerrë letërsinë kishtare nga margjina dhe ta vendosë në qendër të historisë letrare. Ai nuk e sheh atë si një fushë të mbyllur brenda institucioneve kishtare, por si një sistem të gjerë tekstesh dhe formash: shkrime biblike, komentime, homili, himne, drama liturgjike, poezi kishtare, përkthime, traktate, meditime dhe vepra apologjetike. Kjo shihet edhe kur Ahmeti përmend terminologji të ndryshme të kësaj tradite, si “drama kishtare”, “drama liturgjike”, “himni kishtar” dhe “shkrimtarët kishtarë” (f. 10). Në këtë mënyrë, termi “letërsi kishtare” fiton një kuptim më të gjerë dhe më të qëndrueshëm teorik.

3. Bibla si burim dhe paratekst i letërsisë kishtare

Në themel të argumentit të Ahmetit qëndron Bibla. Për autorin, letërsia kishtare buron kryesisht nga Bibla, por nuk kufizohet vetëm në të. Bibla është burim, paratekst, model i ligjërimit dhe matricë e kuptimeve. Ajo prodhon gjuhë, figura, stile, simbole dhe mënyra të mendimit që më pas shtrihen në tërë traditën kishtare dhe letrare.

Në kapitullin kushtuar raportit ndërmjet filozofisë biblike dhe filozofisë së Krishtit, Ahmeti e trajton Biblën jo vetëm si tekst të shenjtë, por edhe si tekst me rëndësi kulturore e filozofike. Ai mbështetet në traditën e Shën Tomë Akuinit, sipas së cilës Shkrimi i Shenjtë është dije e shenjtë, doktrinë e shenjtë dhe themel i një mënyre të veçantë të njohjes (f. 19–20). Kjo dije nuk e përjashton arsyen, por e tejkalon atë në ato pika ku mendja njerëzore nuk mund të arrijë vetëm me mjetet e veta.

Pikërisht këtu qëndron një nga aspektet më të rëndësishme të librit: Ahmeti nuk e vendos Biblën në kundërshtim me filozofinë. Përkundrazi, ai përpiqet të tregojë se në traditën e krishterë ekziston një marrëdhënie e ndërlikuar ndërmjet shpalljes, arsyes, mendimit filozofik dhe formës letrare. Kjo marrëdhënie e bën letërsinë kishtare jo

vetëm dokument besimi, por edhe hapësirë reflektimi. Ajo shfaqet si vend ku fjala biblike, mendimi teologjik dhe ndjeshmëria letrare takohen në një formë të përbashkët.

Në këtë këndvështrim, Bibla nuk është vetëm objekt interpretimi, por edhe burim i poetikës. Ajo jep figura, mite, arketipe, rrëfime dhe struktura simbolike që kanë ushqyer letërsinë perëndimore dhe shqiptare. Prandaj, studimi i letërsisë kishtare, sipas logjikës së Ahmetit, nuk është çështje e një fushe të ngushtë fetare; është kusht për ta kuptuar historinë e letërsisë në përgjithësi.

4. Dimensioni filozofik: nga *philosophia biblica* te *philosophia Christi*

Një vlerë e veçantë e librit është përpjekja për ta lidhur letërsinë kishtare me filozofinë e saj. Titulli i veprës nuk flet vetëm për “letërsinë kishtare”, por edhe për “filozofinë e saj”. Kjo do të thotë se Ahmeti nuk interesohet vetëm për ekzistencën historike të kësaj letërsie, por edhe për sistemin e mendimit që e mbështet atë.

Konceptet *philosophia biblica* dhe *philosophia Christi* janë qendrore në këtë kuptim. E para lidhet me mënyrën se si Bibla krijon një horizont të veçantë të njohjes, të moralit dhe të kuptimit të

botës. E dyta lidhet me figurën e Krishtit si qendër e mendimit të krishterë, si model i së vërtetës, dashurisë, flijimit dhe shpëtimit. Këtë lidhje Ahmeti e trajton në kapitullin “Philosophia biblica – Philosophia Christi”, ku e sheh Biblën si themel të një dijeje të shenjtë dhe të një horizonti të veçantë filozofik (f. 19–21). Për Ahmetin, filozofia e krishterë nuk është thjesht sistem abstrakt konceptesh; ajo është mënyrë jetese, mënyrë leximi e botës dhe mënyrë e shkrimit.

Në këtë aspekt, libri del përtej një inventarizimi të thjeshtë historik. Ahmeti nuk thotë vetëm se kanë ekzistuar shkrimtarë kishtarë; ai përpiqet të tregojë se këta shkrimtarë kanë prodhuar një mënyrë të veçantë të mendimit. Letërsia kishtare, në këtë kuptim, është bartëse e një filozofie të njeriut, të vuajtjes, të shpëtimit, të fjalës, të së vërtetës dhe të marrëdhënies ndërmjet hyjnores e njerëzores.

Kjo e afron veprën me një traditë më të gjerë të kritikës kulturore, ku letërsia nuk shihet vetëm si art i fjalës, por edhe si formë e mendimit. Për Ahmetin, një tekst kishtar nuk ka vetëm funksion devocional; ai është edhe dokument i një mënyre të veçantë të kuptimit të ekzistencës. Prandaj, filozofia e letërsisë kishtare nuk qëndron jashtë saj, por brenda strukturës së saj: në figurat, në simbolet, në ritmin, në argumentin, në lutjen dhe

në mënyrën se si fjala kërkon ta përfshijë të vërtetën.

5. Tradita shqiptare dhe nevoja për rikthim kritik

Një nga dimensionet më të rëndësishme të librit është ai shqiptar. Ahmeti nuk e trajton letërsinë kishtare vetëm si fenomen evropian, por kërkon ta vendosë atë edhe në historinë e kulturës shqiptare. Kjo është thelbësore, sepse letërsia shqipe, në fillesat e saj të dokumentuara, lidhet ngushtë me shkrimin kishtar, me përkthimin biblik, me tekstin liturgjik dhe me nevojën për ta bërë fjalën e shenjtë të kuptueshme në gjuhën e popullit.

Në parathënie, Ahmeti përmend Shën Jeronimin dhe e lidh këtë figurë me traditën e shkrimtarëve kishtarë, ndërsa më tej diskuton edhe autorë dhe studiues të tjerë që kanë trajtuar Biblën, përkthimet e saj dhe letërsinë kishtare në gjuhën shqipe (f. 6–7). Kjo tregon se për autorin tradita shqiptare nuk mund të shihet e shkëputur nga tradita biblike dhe kishtare evropiane.

Në këtë kuptim, libri i Ahmetit ka edhe funksion rikthyes: ai kërkon t'i kthejë vëmendjen një tradite që shpesh është lexuar në mënyrë të pjesshme ose është lënë në hije. Letërsia kishtare

shqiptare nuk paraqitet si aneks i letërsisë kombëtare, por si një nga rrënjët e saj. Duke e theksuar këtë, Ahmeti e kundërshton çdo konceptim të letërsisë shqiptare që e shkëput atë nga burimet biblike, kishtare dhe shpirtërore.

Ky pozicionim është i rëndësishëm edhe për vetë mënyrën se si ndërtohet historia letrare. Nëse pranohet se shkrimi shqip u zhvillua në lidhje të ngushtë me nevojat fetare, liturgjike dhe kulturore, atëherë letërsia kishtare nuk mund të shihet si periferi. Ajo është pjesë e themelit. Kjo nuk do të thotë se e gjithë letërsia shqiptare duhet të lexohet vetëm në çelës fetar; përkundrazi, do të thotë se pa kuptuar kodin biblik dhe kishtar, nuk mund të kuptohet plotësisht zhvillimi i saj i hershëm dhe një pjesë e rëndësishme e vazhdimësisë së saj.

Në këtë pikë, Ahmeti shfaqet jo vetëm si studiues, por edhe si kritik i modeleve të ngushta të historiografisë letrare. Ai kërkon një lexim më integral, ku tradita fetare, historia kombëtare, gjuha, përkthimi dhe mendimi estetik të mos ndahen artificialisht. Pikërisht kjo e bën librin të rëndësishëm edhe sot: ai nxit një mënyrë më të plotë të menduarit për letërsinë shqiptare.

6. Stili studimor, referencat dhe karakteri polemik i veprës

Në planin stilistik, *Letërsia kishtare dhe filozofia e saj* është vepër me ton të qartë polemik dhe me energji argumentuese. Ahmeti shkruan si studiues që dëshiron të dëshmojë, të bindë dhe të korrigjojë një keqkuptim. Prandaj gjuha e tij shpesh merr ngarkesë apologjetike. Ai nuk qëndron në një neutralitet të ftohtë akademik, por mban një pozicion të qartë në mbrojtje të letërsisë kishtare.

Megjithatë, kjo nuk e dobëson vlerën e librit. Përkundrazi, karakteri polemik i jep veprës tension të brendshëm. Ahmeti nuk shkruan për një çështje të largët dhe të mbyllur, por për një problem që ai e sheh si të gjallë brenda kulturës shqiptare: mosnjohjen, nënvlerësimin ose mohimin e një tradite. Kjo e bën librin një ndërhyrje në debatin kulturor dhe jo vetëm një studim për të kaluarën.

Një element i rëndësishëm i veprës është aparati i gjerë referencial që autori sjell gjatë studimit. Në faqet hyrëse dhe në kapitujt pasues, Ahmeti u referohet autorëve kishtarë, historianëve të letërsisë, studiuesve të Biblës, teologëve, filozofëve, revistave kulturore dhe burimeve bibliografike ndërkombëtare. Këto referenca të shumta

dëshmojnë disa gjëra njëkohësisht. Së pari, ato tregojnë se teza e autorit për ekzistencën e letërsisë kishtare nuk është pohim i izoluar, por mbështetet në një traditë të gjerë studimore. Së dyti, ato dëshmojnë se letërsia kishtare nuk është fenomen periferik shqiptar, por pjesë e një sistemi të madh kulturor evropian dhe botëror. Së treti, referencat tregojnë metodën e Ahmetit: ai ndërton argumentin duke lidhur historinë e letërsisë, patrologjinë, studimet biblike, teologjinë dhe filozofinë. Pra, dendësia e referencave nuk ka vetëm funksion bibliografik; ajo shërben si dëshmi e vetë tezës qendrore të librit, se letërsia kishtare është një fushë e konsoliduar, e dokumentuar dhe e domosdoshme për kuptimin e historisë letrare.

Në këtë mënyrë, referencat nuk janë zbukurim akademik, por pjesë e strukturës argumentuese të veprës. Ato e vendosin diskutimin shqiptar në një horizont më të gjerë evropian dhe e nxjerrin debatin nga niveli i opinionit subjektiv në nivel të arsyetimit shkencor. Përmes tyre, Ahmeti synon të tregojë se mohimi i letërsisë kishtare nuk qëndron përballë historisë së gjatë të teksteve, autorëve, zhanreve dhe studimeve që e kanë trajtuar këtë fushë si pjesë të pandashme të kulturës letrare.

7. Përfundim: vepër themelore për kuptimin e kodit biblik në letërsinë shqiptare

Letërsia kishtare dhe filozofia e saj është një vepër e rëndësishme në krijimtarinë studimore të Isak Ahmetit, sepse përmbledh disa nga shqetësimet themelore të tij: raportin ndërmjet Biblës dhe letërsisë, praninë e filozofisë së krishterë në kulturën letrare, nevojën për rikthimin e traditës kishtare në historinë e letërsisë dhe kundërshtimin e leximeve ideologjike që e kanë varfëruar këtë traditë.

Vlera kryesore e librit qëndron në faktin se ai e trajton letërsinë kishtare si sistem të plotë kulturor. Për Ahmetin, kjo letërsi është njëkohësisht kujtesë, tekst, doktrinë, filozofi, estetikë dhe formë e përvojës shpirtërore. Ajo buron nga Bibla, por zhvillohet në shumë forma; mbështetet në besim, por prodhon edhe mendim; lidhet me Kishën, por i përket historisë së përgjithshme të letërsisë dhe kulturës.

Në kontekstin shqiptar, libri ka rëndësi të veçantë sepse kërkon ta ripozicionojë traditën kishtare brenda historisë së letërsisë sonë. Ai dëshmon se pa këtë traditë nuk mund të kuptohet plotësisht as fillimi i shkrimit shqip, as funksioni kulturor i përkthimeve biblike, as dimensionin shpirtëror të letërsisë shqiptare. Në këtë mënyrë,

Ahmeti e sheh letërsinë kishtare jo si relikte të së kaluarës, por si një nga burimet e gjalla të identitetit letrar dhe kulturor.

Prandaj, kjo vepër mund të cilësohet si një ndër librat më të rëndësishëm të Isak Ahmetit në fushën e studimeve mbi letërsinë, Biblën dhe filozofinë e krishterë. Ajo nuk është vetëm mbrojtje e një termi, por mbrojtje e një tradite; nuk është vetëm argument për ekzistencën e letërsisë kishtare, por edhe thirrje për një lexim më të drejtë, më të thellë dhe më të plotë të historisë së letërsisë shqiptare.

KODI KURANOR, GJUHA ORIENTALE DHE RIKONCEPTIMI I TRADITËS LETRARE SHQIPTARE NË VEPRËN *KUR'ANI NË LETËRSINË SHQIPTARE*

Pas studimeve që e vendosin letërsinë shqipe në marrëdhënie me traditën biblike, me kulturën perëndimore dhe me kodet e saj simbolike e letrare, trajtimi i ndikimit të Kur'anit në letërsinë shqiptare shënon një zgjerim tjetër të horizontit studimor të Isak Ahmetit. Në këtë rast, vëmendja nuk përqendrohet te Kur'ani si tekst teologjik në vetvete, por te mënyrat se si kodi kuranor, kultura islame dhe tradita orientale janë përthithur, përshtatur dhe transformuar në gjuhën, motivet, figuracionin dhe ndjeshmërinë e letërsisë shqipe.

1. Hyrje: një vepër ndërmjet studimit letrar dhe rivlerësimit kulturor

Vepra *Kur'ani në letërsinë shqiptare* (botim elektronik, Shkodra.net, 2006) përfaqëson një nga përpjekjet më të veçanta të autorit për ta zgjeruar mënyrën e leximit të letërsisë shqiptare përtej kufijve të zakonshëm historikë, ideologjikë dhe estetikë. Ashtu si në veprat e tij mbi Biblën, letërsinë kishtarë dhe traditën shpirtërore

shqiptare, edhe këtu Ahmeti niset nga bindja se letërsia nuk mund të kuptohet plotësisht pa marrë parasysh tekstet themelore fetare dhe kulturore që kanë ndikuar në formimin e saj. Në këtë rast, qendra e interesimit të tij është Kur'ani, jo vetëm si libër i shenjtë i myslimanëve, por edhe si burim figurash, motivesh, diskursesh, modelesh etike, filozofike dhe poetike që kanë lënë gjurmë në letërsinë shqiptare.

Vepra ka karakter studimor, panoramik dhe njëkohësisht polemik. Ahmeti nuk synon vetëm të identifikojë raste ndikimi të Kur'anit në krijimtarinë letrare shqiptare, por edhe të kundërshtojë një lexim të reduktuar të historisë sonë kulturore, i cili e ka parë praninë islame si element të jashtëm, të rastësishëm ose dytësor. Përkundrazi, ai përpiqet të dëshmojë se fryma kuranore dhe kultura islame kanë qenë pjesë e rëndësishme e jetës shpirtërore, morale dhe letrare të shqiptarëve. Prandaj, libri nuk është vetëm studim mbi marrëdhënien ndërmjet Kur'anit dhe letërsisë, por edhe përpjekje për ta ripozicionuar një shtresë të tërë kulturore brenda identitetit letrar shqiptar.

Në këtë kuptim, *Kur'ani në letërsinë shqiptare* duhet parë në vazhdimësi me veprat e tjera studimore të Isak Ahmetit. Nëse te *Bibla në letërsinë shqiptare* dhe *Letërsia kishtare dhe filozo-*

fia e saj autori kërkon të dëshmojë rëndësinë e kodit biblik dhe të traditës kishtare në formimin e letërsisë shqipe, në këtë vepër ai e plotëson këtë projekt duke e trajtuar kodin mysliman lindor si një tjetër shtresë të rëndësishme të kulturës sonë letrare. Kështu, Ahmeti ndërton një vizion më të gjerë dhe më gjithëpërfshirës për letërsinë shqiptare, ku tradita orale, kodi biblik dhe kodi kuranor nuk përjashtojnë njëri-tjetrin, por bashkëjetojnë si përbërës të ndryshëm të së njëjtës histori kulturore.

2. Kodi mysliman lindor si kategori letrare, kulturore dhe gjuhësore

Një nga meritat kryesore të veprës është përpjekja për ta konceptuar praninë kuranore në letërsinë shqiptare jo si ndikim të rastit, por si sistem të qëndrueshëm shenjash, motivesh, figurash, formash dhe diskursesh. Ahmeti përdor nocionin e kodit mysliman lindor për të shënuar lidhjen e kësaj pranie me Kur'anin, me filozofinë islame dhe me traditën letrare orientale. Ky kod, sipas tij, nuk kufizohet në përmbajtjen fetare, por shtrihet edhe në mënyrën e ndërtimit të figurës, në sistemin e simboleve, në llojet letrare, në konceptimin e moralit, të njeriut, të fatit, të durimit, të së mirës dhe të së keqes.

Në qendër të këtij kodi qëndron letërsia e bejtexhinjve. Për Ahmetin, kjo letërsi nuk duhet parë si dukuri periferike ose si fazë e ulët e zhvillimit letrar, por si një segment i rëndësishëm i traditës shqiptare. Ajo solli forma të reja, një gjuhë të re poetike dhe një sistem të pasur motivor, të lidhur me kulturën orientale, me Kur'anin dhe me filozofinë islame. Në këtë aspekt, Ahmeti i kundërvihet atyre leximeve që e kanë trajtuar letërsinë e bejtexhinjve vetëm si shfaqje folklorike, si letërsi të vonuar ose si produkt të thjeshtë të ndikimit osman. Përkundrazi, ai e sheh atë si hapësirë ku letërsia shqipe hyri në marrëdhënie me një traditë të madhe kulturore dhe poetike.

Një aspekt që duhet theksuar veçanërisht është dimensionin gjuhësor të këtij kodi. Ahmeti nuk e sheh ndikimin kuranor dhe islam vetëm në nivel temash, motivesh ose figurash, por edhe në nivel të gjuhës poetike. Letërsia e bejtexhinjve, e formuar në kontakt të drejtpërdrejtë me kulturën orientale dhe me traditën islame, solli në shqipe një shtresë të gjerë orientalizmesh, termash fetarë, nocionesh morale dhe shprehjesh të lidhura me arabishten, turqishten dhe persishten. Këta elementë gjuhësorë nuk funksionojnë thjesht si huazime të jashtme leksikore, por si bartës të një sistemi të tërë kulturor e poetik. Në këtë kuptim, orientalizmat në gjuhën e autorëve që trajton Ahmeti nuk janë

vetëm shenja historike të kontaktit me Lindjen, por edhe mjete të ndërtimit të një bote të veçantë letrare, ku fjala shqipe përthith dhe përshtat terma, ritme, forma dhe ndjeshmëri të traditës islame-orientale.

Kjo qasje ka rëndësi të veçantë metodologjike. Ahmeti nuk e lexon letërsinë shqiptare vetëm brenda kufijve të nacionalitetit ose të historisë politike, por si letërsi që është formuar në kontakt me sisteme të ndryshme qytetërimore. Prandaj, kodi mysliman lindor shfaqet si kategori që ndihmon për të kuptuar jo vetëm tekstet fetare ose të frymëzuara nga Kur'ani, por edhe mënyrën se si letërsia shqiptare ka përthithur, përshtatur dhe transformuar elemente të kulturës islame në gjuhën, figuracionin dhe ndjeshmërinë e vet.

3. Nga bejtexhinjtë te Naim Frashëri: Kur'ani si burim poetik dhe filozofik

Në pjesët qendrore të librit, Ahmeti ndalet te autorët dhe veprat ku ndikimi kuranor del më qartë. Ai trajton letërsinë e bejtexhinjve, veçanërisht krijimtarinë e Hasan Zyko Kamberit, Muhamed Kyçyikut, Dalip Frashërit dhe autorëve të tjerë që kanë zhvilluar tema, forma dhe motive të lidhura me kulturën islame. Në këtë kontekst, veprat si *Jusufi dhe Zelihaja*, *Erveheja*, *Hadikaja*

dhe tekstet e tjera me burim fetar e moral marrin rëndësi të veçantë. Për Ahmetin, këto vepra nuk janë vetëm dëshmi të devocionit fetar, por edhe tekste me vlera letrare, etike dhe estetike.

Prandaj, kur Ahmeti flet për veprat e bejtexhinjve, ai nënkupton edhe veçorinë e tyre gjuhësore: përdorimin e alfabetit arabo-turk, praninë e metrikës orientale dhe dendësinë e orientalizmave, të cilat i japin kësaj letërsie jo vetëm përmbajtje fetare, por edhe fizionomi të veçantë stilistike. Gjuha e këtyre autorëve është një hapësirë ndërmjet shqipes dhe kulturës orientale; ajo ruan bazën shqipe, por e pasuron atë me terma, figura dhe struktura të ardhura nga tradita islame. Kjo shtresë gjuhësore e bën letërsinë e bejtexhinjve të veçantë jo vetëm për nga tematika, por edhe për nga shprehja poetike.

Vëmendje të veçantë zë figura e Muhamed Kyçyikut. Ahmeti e sheh atë si poet që e sintetizon moralin shoqëror me moralin fetar dhe që arrin ta shndërrojë frymëzimin kuranor në strukturë poetike. Në poemën *Jusufi dhe Zelihaja*, figura e Jusufit lexohet si figurë e durimit, e sprovës, e misionit dhe e mëshirës hyjnore. Ndërsa te *Erveheja*, përmes personazhit kryesor, shfaqen vlera si besa, nderi, pastërtia morale dhe besimi. Kështu, Ahmeti e trajton letërsinë me frymë kuranore jo thjesht si përsëritje të modeleve fetare,

por si transformim poetik të tyre në kontekst shqiptar.

Një vend të rëndësishëm në vepër zë edhe Naim Frashëri. Për Ahmetin, Naimi nuk mund të kuptohet plotësisht pa marrë parasysh ndikimin e Kur'anit, të filozofisë islame dhe të mendimit sufist në krijimtarinë e tij. Kjo shihet sidomos në veprat me tematikë fetare dhe filozofike, si *Qerbelaja*, por edhe në poezitë ku Zoti, natyra, njeriu, drita, e mira dhe e keqja trajtohen brenda një horizonti shpirtëror. Në këtë lexim, Naimi shfaqet jo vetëm si poet kombëtar, por edhe si poet i një mendimi të gjerë fetar e filozofik, ku elementi kombëtar dhe ai shpirtëror nuk përjashtohen, por ndërthuren.

Kjo është një nga pikat më të rëndësishme të librit. Ahmeti nuk e sheh Kur'anin vetëm si burim temash fetare, por si burim të një vizioni poetik dhe moral. Në këtë mënyrë, ai dëshmon se letërsia shqiptare ka krijuar ura ndërmjet përvojës fetare, përvojës kombëtare dhe formës artistike. Kjo vlen sidomos për autorët e Rilindjes dhe për ata që përdorën motivet fetare për të artikuluar edhe ide morale, njerëzore dhe kombëtare.

4. Rëndësia dhe kufijtë e qasjes së Ahmetit

Rëndësia e *Kur'anit* në letërsinë shqiptare qëndron në faktin se libri hap një fushë studimi që

për një kohë të gjatë ka mbetur në margjinë. Ahmeti e vendos Kur'anin dhe kulturën islame brenda historisë së letërsisë shqiptare, duke kërkuar që kjo prani të mos trajtohet si aksident historik, por si pjesë e strukturës së zhvillimit kulturor. Në këtë pikë, vepra ka funksion rikujtues dhe korrigjues: ajo kërkon të rikthejë në vëmendje një shtresë të harruar ose të nënvlerësuar të letërsisë sonë.

Megjithatë, libri ka edhe karakter më shumë panoramik sesa analitik në kuptimin e ngushtë. Ahmeti shpesh synon të ndërtojë një hartë të gjerë të ndikimeve kuranore, duke përfshirë shumë autorë, periudha dhe vepra, sesa të ndalet gjatë në analiza të hollësishme tekstuale. Kjo nuk është domosdoshmërisht dobësi, sepse vetë qëllimi i librit është të hapë një fushë studimi dhe të dëshmojë praninë e një kodi të gjerë kulturor. Megjithatë, pikërisht për këtë arsye, vepra mund të shihet edhe si ftesë për studime të mëtejshme më të specializuara, ku secili autor dhe secila vepër të trajtohet në mënyrë më të thelluar krahasuese, poetologjike, gjuhësore dhe intertekstuale.

Në planin teorik, Ahmeti ka prirje ta lidhë letërsinë me identitetin qytetërues. Kjo i jep veprës një dimension të gjerë kulturor, por njëkohësisht e bën tekstin herë pas here të marrë edhe ton mbrojtës ose polemik. Ai nuk shkruan vetëm si

studiues që përshkruan një dukuri, por edhe si autor që kërkon ta mbrojë rëndësinë e saj. Kjo e afron librin me veprat e tij mbi Biblën dhe letërsinë kishtare, ku po ashtu vihet re përpjekja për të mbrojtur tradita të lëna në hije nga leximet ideologjike ose të njëanshme të historisë letrare.

5. Përfundim: vepër për një lexim më gjithëpërfshirës të letërsisë shqiptare

Kur'ani në letërsinë shqiptare është një vepër me rëndësi të veçantë në krijimtarinë studimore të Isak Ahmetit, sepse e plotëson projektin e tij më të gjerë për leximin e letërsisë shqiptare përmes kodeve të mëdha kulturore dhe shpirtërore. Ajo dëshmon se letërsia shqipe nuk është formuar vetëm mbi një burim të vetëm, por mbi ndërthurjen e traditës orale, kodit biblik, kodit kuranor, kujtesës historike dhe përvojës kombëtare.

Vlera kryesore e librit qëndron në hapjen e një horizonti interpretimi. Ahmeti nuk kërkon ta zëvendësojë një lexim të letërsisë shqiptare me një tjetër, por ta zgjerojë atë. Ai tregon se prania e Kur'anit dhe e filozofisë islame në letërsinë shqiptare është një fakt letrar, gjuhësor, kulturor dhe historik që meriton vëmendje të veçantë. Përmes trajtimit të bejtexhinjve, Muhamed Kyçyikut, Dalip Frashërit, Naim Frashërit, Hafiz Ali

Korçës dhe autorëve të tjerë, ai dëshmon se ky ndikim ka prodhuar forma, figura, orientalizma dhe kuptime të rëndësishme në zhvillimin e letërsisë sonë.

Prandaj, kjo vepër mund të cilësohet si një studim themelor për kuptimin e kodit kuranor në letërsinë shqiptare. Ajo nuk është vetëm analizë e ndikimit të një libri të shenjtë në një traditë letrare, por edhe përpjekje për ta parë letërsinë shqiptare si hapësirë dialogu ndërmjet kulturave, besimeve dhe formave të ndryshme të përvojës shpirtërore. Në këtë kuptim, *Kur'ani në letërsinë shqiptare* mbetet një nga veprat që ndihmon për ta lexuar traditën tonë letrare në mënyrë më të plotë, më të drejtë dhe më gjithëpërfshirëse.

VEPRIMTARIA E ANTON NIKË BERISHËS NË OPTIKËN KRITIKE TË ISAK AHMETIT

Pas shqyrtimit të shtresave biblike, kishtare dhe kuranore në letërsinë shqiptare, vëmendja e Isak Ahmetit zhvendoset drejt leximit kritik të autorëve të veçantë bashkëkohorë. Në këtë rrjedhë, studimi për Anton Nikë Berishën dëshmon një tjetër kahje të punës së tij studimore: kalimin nga trajtimi i kodeve të mëdha kulturore te interpretimi i një opusi individual, ku ndërthuren krijimi letrar poetik, studimi shkencor dhe përkthimi letrar.

1. Hyrje

Libri *Vepra vlerash të mëdha poetike* me nëntitullin *Qasje disa veprave të Anton Nikë Berishës*², është një vëzhgim sintetizues, vlerësues dhe interpretues të disa veprave të Anton Nikë Berishës, njërit prej autorëve më të shquar të letërsisë dhe të studimeve letrare shqipe bashkëkohore. Që në titull, Ahmeti e përcakton qartë këndin e tij kritik: s'ka për synim vetëm t'i paraqesë veprat e Berishës, por të dëshmojë se ato përfaqësojnë "vlera të mëdha poetike", pra një

² Isak Ahmeti, *Vepra vlerash të mëdha poetike. Qasje disa veprave të Anton Nikë Berishës*, Faik Konica, Prishtinë, 2018.

sistem krijues, studiues dhe përkthyes që shtrihet në disa rrafshe të letërsisë shqiptare.

Në *Shënimin hyrës* të librit, Ahmeti sqaron se veprën letrare dhe studimore të Anton Nikë Berishës e ka përcjellë “prej kohësh”, sidomos studimet letrare dhe romanet, duke e vendosur kështu veten jo si vëzhgues të rastit, por si lexues të vazhdueshëm dhe kritik të një krijimtarie të gjatë. Ai thekson se qasjet dhe interpretimet e tij janë të lidhura me “vlerën dhe rëndësinë e shumëfishtë” të veprës së Berishës për botën shqiptare, vlerë që dëshmohet edhe nga një varg monografish e vëllimesh të veçanta kushtuar autorit (Ahmeti, f. 7). Ky pohim është i rëndësishëm sepse e vendos Anton Nikë Berishën jo vetëm në qendër të një interesi individual kritik, por në një fushë më të gjerë të receptimit letrar e shkencor.

Studimi i Ahmetit nuk është monografi e zakonshme për një autor të vetëm, por një libër me strukturë të ndërthurur: ai trajton veprimtarinë e Berishës si studiues të letërsisë, si romancier, si poet dhe si përkthyes letrar. Kjo ndarje nuk është vetëm formale; ajo dëshmon se Ahmeti e sheh Berishën si figurë të shumëfishtë, ku krijimi artistik, interpretimi shkencor dhe përkthimi nuk qëndrojnë të ndara, por e plotësojnë njëra-tjetrën. Në këtë kuptim, libri mund të lexohet si një përpyetje për të kuptuar një model të rrallë të

autorit shqiptar, i cili njëkohësisht krijon, interpreton dhe ndriçon vlera të artit të fjalës në rrafshin kombëtar dhe ndërkombëtar.

2. Berisha si studiues i letërsisë: rishikimi i traditës dhe guximi interpretues

Një nga vlerat më të rëndësishme që Ahmeti nxjerr në pah është veprimtaria e Anton Nikë Berishës si studiues i letërsisë së vjetër shqipe dhe i traditës sonë letrare në përgjithësi.

Kështu, në vëzhgimin e studimit *Gjon Buzuku – poeti ynë i parë*, Ahmeti thekson se Berisha “përmbys” shumë vlerësime të deritashme lidhur me fillimet e poezisë shqipe. Sipas fakteve që jep Ahmeti, Berisha argumenton se në *Mesharin* nuk kemi thjesht përkthime biblike e teologjike, por edhe tekste të hartuara, të cilat dëshmojnë praninë e një vetëdijeje poetike te Gjon Buzuku. Ahmeti sjell vlerësimin e Berishës se Buzuku është “poeti ynë i parë i traditës sonë të shkruar që njohim deri më sot” dhe jo Pjetër Budi, siç ishte thënë më parë (Ahmeti, f. 14).

Ky pohim nuk është vetëm zhvendosje emrash në historinë e letërsisë, po nënkupton një ndryshim paradigme: fillimi i poezisë shqipe nuk shihet më vetëm në kuadër të autorëve të mëvonshëm të traditës së vjetër, por kërkohet në

brendësi të *Mesharit* si tekst i parë i madh i kulturës së shkruar shqipe.

Për Ahmetin, rëndësia e këtij ndriçimi qëndron në faktin se Berisha nuk e lexon Buzukun vetëm si përkthyes, por si hartues, përshtatës dhe krijues të një ligjërimi poetik në shqip. Në këtë mënyrë, *Meshari* del jo vetëm si dokument gjuhësor e fetar, por si dëshmi e hershme e artit të fjalës shqipe.

I njëjti model i rishikimit kritik shfaqet edhe në trajtimin e Pjetër Budit. Ahmeti vë në dukje se Berisha i kthehet veprës së Budit pas studimeve të mëparshme dhe e shqyrton atë në katër plane: tradita letrare para Budit, mendimet dhe vlerësimet për veprën e tij, Budi poet dhe Budi prozator (Ahmeti, f. 17). Kjo strukturë dëshmon se Berisha nuk niset nga interpretimi i izoluar i tekstit, por nga një metodologji që fillimisht rindërton kontekstin, pastaj shqyrton traditën kritike dhe më në fund jep vlerësimin e vet për vetë tekstet dhe cilësitë e tyre shprehëse ppoetike.

Ahmeti e konsideron këtë metodë si një nga cilësitë më të rëndësishme të Berishës: para se të japë gjykimin e vet, ai “sheshon punën paraprake të studiuesve të tjerë” dhe pastaj shpalos pikëpamjet që i plotësojnë studimet ekzistuese (Ahmeti, f. 20). Ky është një vëzhgim me peshë metodologjike. Berisha nuk e ndërton interpretimin mbi mohimin

e thjeshtë të pararendësve, por mbi dialogun kritik me ta. Ai i verifikon mendimet dhe vlerësimet, i kundërshton kur është e nevojshme dhe e vlerëson objektin letrar në dritën e argumentit të ri.

Në rastin e Budit, ky argument i ri lidhet sidomos me raportin ndërmjet krijimit, përkthimit dhe rikrijimit. Ahmeti sjell mendimin e Berishës se “Budi nuk është as krijues as imitues i Shkrimit të Shenjtë, por është krijues dhe rikrijues mbi atë bazë; aty ka marrë nxitjen dhe frymëzimin; aty ka marrë thelbin e mesazheve të poezive të veta” (Ahmeti, f. 21). Kjo fjali është kyçe për të kuptuar mënyrën si Berisha e sheh letërsinë e vjetër shqipe: jo si kopjim të teksteve biblike, por si proces krijues në të cilin teksti biblik shndërrohet në përvojë poetike shqiptare. Pra, në vend të kundërvënies së thjeshtë “origjinal/përkthim”, Berisha ndriçon një kategori më të ndërmjetme dhe më të saktë: rikrijimin.

3. Letërsia arbëreshe dhe kritika e leximit ideologjik

Një tjetër fushë ku Ahmeti e vlerëson lart veprën studimore të Berishës është mënyra e qasjes dhe e studimit të letërsisë arbëreshe të Italisë. Në kapitullin kushtuar veprës *Interpretime të letërsisë së arbëreshëve të Italisë*, Ahmeti thekson

se kemi të bëjmë me një studim të veçantë, madje “studimin e parë shkencor, më të plotin deri më tash”, që i kushtohet në mënyrë tërësore kësaj letërsie (Ahmeti, f. 23). Këtu shfaqet një dimension tjetër i Berishës: jo vetëm si studiues i veprave të autorëve të veçantë, por si rindërtues i një mënyre të shpalosjes dhe të ndriçimit të vlerave poetike të teksteve përkatëse.

Ahmeti vëren se rëndësia e këtij kontributi qëndron në gjerësinë e çështjeve të trajtuara, në thellësinë dhe objektivitetin e analizës, në përgjithësimet e mprehta dhe në forcën e argumentit shkencor. Sipas tij, Berisha e pasuron mendimin shkencor për letërsinë arbëreshe, e cila për një kohë të gjatë ishte studiuar nën ndikimin e platformës së ideologjizuar të sistemit komunist (Ahmeti, f. 24). Ky pohim e largon studimin e Berishës nga qasja tradicionale e retorike; ai nuk pezullon vetëm lexime të të autorëve të caktuar, por edhe mënyrën se si është prodhuar dije për një traditë letrare.

Në këtë pikë, Ahmeti e sheh Berishën si kritik të “gjymtimeve” dhe “shëmtimeve” të veprave të letërsisë së arbëreshëve, duke përmendur se, sipas Berishës, kjo letërsi jo rrallë është dëmtuar në mënyrë të rëndë nga disa studiues e botues (Ahmeti, f. 24). Kjo nuk është vetëm çështje filologjike, por edhe çështje etike e kulturore. Për

Berishën, teksti letrar duhet ruajtur në tërësinë e tij, sepse vetëm kështu mund të kuptohet plotësisht teksti i veprës, poetika dhe shumësia e kuptimeve. Në këtë kuptim, kritika e tij ndaj leximit ideologjik është njëkohësisht mbrojtje e autonomisë së artit.

Ahmeti e përmbledh qasjen e Berishës për letërsinë e arbëreshëve të Italisë si kërkim të “qenësisë, veçantisë e mëvetësisë” së veprës letrare, jo si kult të biografisë. Ai thekson se gjykimet vlerësuese të Berishës mbështeten në nocione thelbësore të studimit modern të tekstit letrar (Ahmeti, f. 29). Ky formulim tregon se Berisha largohet nga leximi i jashtëm, biografik apo ideologjik, dhe zbaton një interpretim thellësor që e sheh veprën si strukturë gjuhësore shprehëse, kuptimore dhe estetike.

4. Interpretimi i veprës së Fishtës: qenia kombëtare i shprehur me artin e fjalës

Në librin e Ahmetit, një vend të veçantë zë edhe vështrimi i veprës së Fishtës. Ahmeti e cilëson këtë vepër të Berishës si një studim të rrallë në mjedisin letrar e kulturor shqiptar, nga se Berisha e trajton veprën e Fishtës në mënyrë tërësore, duke zbuluar “qenësinë e veprës”, shumësinë e kuptimeve dhe mëvetësinë e shprehjes së tij poetike (Ahmeti, f. 30). Këtu Berisha paraqitet jo

vetëm si studiues i tekstit, por edhe si interpretues i veprimtarisë së një figure qendrore të identitetit kulturor shqiptar.

Ahmeti thekson se Berisha e sheh studimin e Fishtës si një ndërmarrje të vështirë dhe komplekse. Arsyet lidhen me mënyrën e koncepti-mit të veprës, pasurinë gjuhësore, vlerat poetike dhe thellësinë e kuptimeve që ajo ngërthen (Ahmeti, f. 32). Ky konstatim është i rëndësishëm sepse e mbron Fishtën nga leximi i thjeshtë ideologjik ose folklorizues: vepra e tij kërkon lexim të vëmendshëm dhe interpretim thellësor, sepse vetë të shprehurit poetik dhe shtjellimi i saj është e tillë.

Sipas Ahmetit, Berisha e vlerëson Fishtën si autor që përmes artit të fjalës ka shqiptuar çështje qenësore të botës shqiptare dhe ka synuar “zgjimin dhe forcimin e ndërgjegjes kombëtare” (Ahmeti, f. 34). Këtu del një ide qendrore: kombëtarja të Fishta nuk është thjesht temë, por shndërron në kategori poetike. Ajo nuk ekziston jashtë artit, por brenda tij, përmes figurës, ritmit, mitit, ritit dhe simbolikës.

Po ashtu, Ahmeti thekson se Berisha i kushton rëndësi pranisë së filozofisë së krishterë dhe Biblës në veprën e Fishtës. Sipas tij, ai shkriu në konceptin e tij poetik idetë kryesore biblike: të vërtetën, përshtirësinë, mirësinë, mëshirën dhe rregullsinë e jetës njerëzore (Ahmeti, f. 36). Ky

vrojtim është me rëndësi sepse e vendos Fishtën në një horizont më të gjerë se ai kombëtar: ai është poet i botës shqiptare, por kjo botë ndërtohet në lidhje me traditën biblike, evropiane dhe universale.

5. Romansieri: historia, miti dhe drama e qenies shqiptare e shprehur me art

Pjesa e dytë e librit të Isak Ahmtit i kushtohet romaneve për të rritur të Anton Nikë Berishës. Ahmeti e fillon këtë pjesë me romanin *Bimorja*, ku Berisha e trajton temën e zhvarrosjes së trupit të Pjetër Bogdanit. Sipas Ahmetit, përmes personazheve të skalitur me mjeshtëri, autori shpreh jo vetëm aftësinë e tij krijuese si romansier, por edhe “realitetin e një drame jetësore, pse jo edhe kombëtare”, të lidhur me figurën e Bogdanit (Ahmeti, f. 74).

E veçanta e *Bimores*, sipas Ahmetit, qëndron në faktin se Berisha shpalos fragmente të jetës së Bogdanit “nëpërmjet hijes së tij”, e cila nuk vdes dhe përfaqëson ndërgjegjen, ëndrrën dhe kalimin mes dy botëve (Ahmeti, f. 74). Kjo tregon se romani nuk është thjesht rrëfim historik, po një rrëfim poetik, që shndërrohet në të shprehur simbolike: hija e Bogdanit është kujtesë, prani shpirtërore dhe formë e pavdekësisë kulturore.

Ky dimension shfaqet edhe në romanet e tjerë të Berishës, ku Ahmeti veçon shtresimet kuptimore, origjinalitetin e gjuhës dhe ndërthrujen e fatit individual me fatin kolektiv.

Për romanin *Ferri i lodhur*, Ahmeti shkruan se është “roman shtresimesh e vlerash të shumta”, ku vezullon stili, gjuha dhe origjinaliteti, ndërsa rrëfëhet “Udha e Kryqit” e Sutës dhe e Kosovës (Ahmeti, f. 100). Kjo e vendos romanin në një horizont të qartë sakral dhe historik: vuajtja e individit bëhet shenjë e vuajtjes së Kosovës, ndërsa rrëfimi merr formën modern të shqiptimit të kalvarit jetësor.

Në këtë kuptim, proza e Berishës, ashtu si e lexon Ahmeti, është prozë e kujtesës, e dhimbjes dhe e mbijetesës shpirtërore. Ajo nuk mjaftohet me riprodhimin e ngjarjes, por kërkon kuptimin e saj më të thellë: çfarë mbetet nga njeriu pas dhunës, çfarë mbetet nga kombi pas shkatërrimit, çfarë mbetet nga fjala pas heshtjes. Pra, romanet e Berishës nuk duhen lexuar si rrëfime historike, por si përpjekje për të krijuar një metafizikë të kujtesës shqiptare.

6. Berisha poet: ndjeshmëria krijuese dhe poetika e fjalës

Në pjesën, ku trajton veprën – përsiatje poetike *Prushi i bukurisë* të Berishës. Ahmeti e sheh autorin si krijues me ndjeshmëri të lartë poetike dhe me aftësi të veçantë për ta shndërruar përvojën historike, shpirtërore dhe njerëzore në realitet artistik. Pra, vlera poetike e Berishës nuk qëndron vetëm te vargu ose te poezia në kuptimin e ngushtë, por te poetika e përgjithshme e krijimit të tij: te pasuria e figurës, thellësia e mendimit, gjuha e përpunuar dhe përmasa humane e tekstit. Berisha paraqitet si krijues që i bashkon dijen teorike, ndjeshmërinë artistike dhe përvojën shpirtërore në një vepër me vlera të mëdha poetike.

7. Përkthyesi letrar: ndërmjetësimi i vlerave universale

Pjesa e katërt e librit të Isak Ahmetit e vështron veprimtarinë e Berishës si përkthyes letrar. Në këtë fushë veçohet sidomos përkthimi i *Epit të Gilgameshit*, të cilin e cilëson si kryevepër poetike të përkthyer bukur. Ai thekson se kjo vepër e letërsisë së sumere babilonase, rreth 4000-vjeçare, është përkthyer për herë të parë në shqip

nga gjermanishtja prej Anton Nikë Berishës (Ahmeti, f. 111). Ky fakt ka rëndësi të madhe kulturore: përmes Berishës, një nga tekstet themelore të qytetërimit botëror bëhet pjesë e komunikimit letrar shqiptar. Ahmeti vëren se në *Epin e Gilgameshit* ballafaqohen tri botë: hyjnorja, njerëzorja dhe shtazorja, të cilat paraqiten në marrëdhënie të ndërsjellë dhe kushtëzuese (Ahmeti, f. 111). Ahmeti thekson se Epi i Gilgameshit përmban tema si kuptimi i jetës, vdekja, pavdekësia, bota e nëntokës, ëndrra, zgjimi, kaosi, rregulli, dashuria dhe miqësia (Ahmeti, f. 112). Këto janë tema universale, por përkthimi i Epit në shqip e pasuron edhe vetë gjuhën letrare shqiptare. Këtu qëndron një nga meritat kryesore të Berishës: ai nuk përkthen vetëm tekstin, por zgjeron horizontin shprehës të shqipes.

8. Shtojca: dëshmi e gjerësisë krijuese dhe kulturore

Në pjesën ku trajtohen veprat e Anton Nikë Berishës kushtuar Nënës Tereze, Ahmeti e vlerëson këtë fushë të krijimtarisë së tij si një nga dëshmitë më të rëndësishme të përkushtimit shpirtëror, letrar dhe studimor të autorit. Për Ahmetin, Berisha nuk i qaset figurës së Nënës Tereze vetëm si personalitet historik ose fetar, por

si shenjë të madhe të dashurisë, të flijimit, të përvujtërisë dhe të dritës hyjnore në jetën njerëzore. Në këtë kuptim, veprat e tij për Nënë Tereze, qofshin ato romane, studime, përzgjedhje tekstesh, përkthime ose doracakë, krijojnë një tërësi të veçantë brenda veprimtarisë së tij.

Ahmeti ndalet veçanërisht te vepra *Nëna Tereze në tri shpalime*, të cilën e cilëson si vepër monumentale, sepse ajo hap mundësi të shumta jo vetëm për trajtime teologjike, por edhe për kundërime eseistike, përsiatje të përshtirshme dhe zbërthime meditative (Ahmeti, f. 129). Në këtë vepër, sipas Ahmetit, Berisha e ndriçon figurën e Nënës Tereze në lidhje me pasurinë e saj shpirtërore, me hirin e Hyjit dhe me përmasën e hyjnimit të saj (Ahmeti, f. 129). Më tej, Ahmeti thekson se libri ndërtohet mbi tri shpalime kryesore: afritë ndërmjet Shën Palit dhe Nënës Tereze, errësirën dhe vuajtjen e saj shpirtërore si dhe testamentin e saj shpirtëror, ku dëshmohet dashuria e jashtëzakonshme për Hyjin dhe për njeriun (Ahmeti, f. 130). Pra, merita kryesore e Berishës qëndron në faktin se ai arrin ta paraqesë Nënë Tereze si figurë të gjallë shpirtërore, ku bashkohen besimi, lutja, dhembshuria dhe veprimi konkret për njeriun në nevojë.

Po aq me rëndësi është edhe vlerësimi që Ahmeti i bën *Doracakut për Nënë Tereze*. Ky libër,

sipas tij, cilësohet me vlera të shumta dhe përmban 670 referenca, të cilat dëshmojnë përkushtimin dhe seriozitetin e Berishës në trajtimin e kësaj figure të rëndësishme (Ahmeti, f. 133). Ahmeti thekson se përmes këtij libri ndriçohen disa nga çështjet më qenësore të shpirtit, të veprimit dhe të flijimit të Nënës Tereze, duke u dhënë vend parësor mendimeve, lutjeve, letrave dhe dëshmimeve për të (Ahmeti, f. 133). Përmes këtyre teksteve del në pah pasuria shpirtërore e Nënës Tereze, thellësia e besimit të saj dhe rëndësia e mesazhit që ajo ia la njerëzimit. Pra, në këto vepra, Berisha nuk është vetëm studiues i figurës së saj, por edhe interpretues i thellë i botës së saj shpirtërore dhe i flijimit të saj për njeriun.

Në fund, mund të thuhet se veprat e Anton Nikë Berishës kushtuar Nënës Tereze përbëjnë një kapitull të veçantë të krijimtarisë së tij. Ato dëshmojnë për një qasje ku letërsia, teologjia, meditimi dhe përkushtimi shpirtëror bashkohen në funksion të ndriçimit të një figure të madhe të njerëzimit. Sipas Ahmetit, Berisha ia ka dalë ta paraqesë Nënë Tereze që vepron sipas hirit të Hyjit, por si dëshmi universale të dashurisë hyjnore dhe të shërbimit ndaj njeriut. Pikërisht për këtë arsye, kjo pjesë e krijimtarisë së tij zë vend të rëndësishëm brenda veprës së tij të përgjithshme letrare e studimore.

9. Përfundim

Libri *Vepra vlerash të mëdha poetike* i Isak Ahmetit është një dëshmi e rëndësishme për vendin që zë Anton Nikë Berisha në letërsinë dhe botën shqiptare. Përmes këtij libri, Berisha del si një figurë e shumëfishtë: studiues që rishikon traditën, romansier që ndërton botë të pasura artistike, poet që e shndërron përvojën njerëzore në figurë artistike dhe përkthyes që sjell në shqip vepra të rëndësishme të letërsisë botërore si *Epin e Gilgameshit*, *Psalmet*, *Këngën e këngëve*, *Këngën e Nibelungëve* (dy këngë), *Qasje artit poetik* (Poetikën) e Aristotelit, *Këngët e Ali Binakut* të Radovan Zogoviqit etj.

Merita kryesore e Ahmetit është se nuk e sheh veprën e Berishës në mënyrë fragmentare. Përkundrazi, përpiqet të dëshmojë se brenda veprimtarisë së tij ekziston një vijë e përbashkët: kërkimi i qenësisë poetike të fjalës, të tekstit. Si studiues, Berisha kërkon thelbin estetik, kuptimor dhe të ndikimit estetik të tekstit në marrësin; si romansier, i cili i shqipton tundimet shpirtërore, dramën kombëtare, përvojën shpirtërore, ritet dhe mitet. Si poet, Berisha i jep fjalës ngarkesë figurative; ndërsa si përkthyes, artin e veprave të letërsive të tjera, përmes të shprehurit shqip. Pra,

vlera e këtij libri qëndron në faktin se i vështron, i interpreton dhe vë komunikim me disa nga veprat më të rëndësishme të Anton Nikë Berishës; i ndriçon dhe ndihmon të kuptohet një model i krijuesit, i cili nuk kufizohet në një zhanër, në një metodë apo në një fushë të vetme, po që të gjitha njësohen në besimin se fjala letrare, kur është e krijuar, e interpretuar dhe e përkthyer me përkushtim, bëhet formë e kujtesës, e dijes dhe e qëndrës shpirtërore.

NJË LEXIM HISTORIK-POETIK NË KONTEKST BIBLIK

1. Qasja metodologjike dhe pozicioni teorik i veprës

Libri *Letërsia shqiptare e Kosovës* (Lena, Pr., 2021) përfaqëson një nga përpjekjet më koherente dhe më të guximshme të kritikës bashkëkohore shqiptare për ta rilexuar traditën letrare të Kosovës në dritën e hipertekstit biblik. Që në faqet hyrëse, autori e pozicionon qartazi këtë letërsi jo si fenomen periferik apo të shkëputur, por si pjesë organike e trungut të vetëm të letërsisë shqiptare, duke kundërshtuar hapur ndarjet artificiale gjeografike dhe ideologjike, të cilat do të çonin në pretendimin për “dy letërsi” dhe “dy tradita”.³

Ahmeti thekson se letërsia shqiptare, pavarësisht hapësirës ku është krijuar, mbështetet mbi një traditë të vetme kulturore dhe shpirtërore, e ndërtuar mbi tri shtylla themelore: biblizmin, historinë dhe folklorin.⁴ Ky pozicionim teorik shërben si premisë themelore e gjithë veprës dhe e orienton analizën drejt një konceptimi integral të

³ Shih: Isak Ahmeti, *Letërsia shqiptare e Kosovës*, Lena Grafik, Prishtinë, 2021, f. 5.

⁴ *Po aty*.

historisë letrare, larg qasjeve fragmentuese ose ideologjike.

Metodologjikisht, Ahmeti ndërton një qasje të ndërthurur që kombinon:

- historinë letrare, si bosht kronologjik dhe kulturor;
- analizën intertekstuale, si instrument për të zbuluar marrëdhëniet e thella midis teksteve;
- kritikën kulturore dhe teologjike, si kornizë interpretuese për kuptimin e diskursit biblik në letërsi.

Në këtë kuptim, Bibla nuk trajtohet si burim tematik i jashtëm apo si repertor motivesh të izoluara, por si paratekst strukturor, si “paramodel dhe hipotekst” i letërsisë shqipe në përgjithësi dhe i asaj të Kosovës në veçanti. Autori nënvizon se diskursi biblik është i pranishëm në të gjitha rrafshet e shkrimit letrar: në kodet tematike dhe semantike, në figuracion, në stil dhe në strukturën e brendshme të veprës letrare, duke u transformuar përgjatë shekujve dhe duke u bërë referencë themelore e poetikës shqiptare.⁵

⁵ *Po aty*, f. 6-7.

Në këtë perspektivë, Ahmeti argumenton se letërsia shqiptare, sikurse shumë letërsi evropiane, “nis me shkrimet e shenjta dhe zhvillohet në këto suaza deri më sot”,⁶ ndërsa prirja ndaj këtij parateksti mbetet e jashtëzakonshme dhe strukturore. Pa këtë hipotekst biblik, sipas autorit, letërsia shqiptare në përgjithësi dhe ajo e Kosovës në veçanti “s’do të ishte kjo që është”.

Kjo qasje e afron veprën e Ahmetit me traditën perëndimore të studimeve letrare, ku teksti biblik kuptohet si arkitekturë e thellë e kulturës letrare dhe si burim themelor i formësimit estetik. Në këtë linjë, libri mund të lexohet në afërsi metodologjike me qasjet ndaj letërsisë evropiane të Dante Alighierit, John Miltonit dhe T. S. Eliotit, ku Bibla nuk është vetëm tekst fetar, por matricë kulturore dhe poetike e qytetërimit perëndimor.

2. Letërsia e Kosovës si traditë e pandërprerë biblike

Një nga tezat themelore të veprës *Letërsia shqiptare e Kosovës* të Isak Ahmeti është se letërsia shqiptare e Kosovës nuk është një dukuri e vonshme apo periferike, por nis që në shek. IV-V, me figurën e Shën Niketë Dardanit, i cili shënon

⁶ *Po aty*, f. 6.

fillesën e kësaj tradite në hapësirën e Dardanisë së lashtë.⁷ Me këtë pohim, Ahmeti e zhvendos qendrën e historisë letrare shqiptare shumë më herët sesa pranohet zakonisht në tekstet standarde dhe në historitë përmbledhëse të letërsisë shqipe.

Figura e Shën Niketës paraqitet jo vetëm si teolog i hershëm, por si poet dhe mendimtar evropian, i lidhur ngushtë me qarkullimin intelektual të kohës së vet. Autori thekson se himni i famshëm *Te Deum*, i atribuar Shën Niketës, përbën një nga krijimet më të bukura të poezisë kishtare dhe vazhdon të këndohet edhe sot në kremtimet më solemne të jetës liturgjike në mbarë botën.⁸ Në këtë mënyrë, Ahmeti argumenton se tradita letrare e Kosovës është e pranishme që në fillesat e qytetërimit të krishterë evropian dhe se ajo kontribuon drejtpërdrejt në formësimin e tij kulturor.

Këtu autori vendos një tezë me peshë të theksuar identitare dhe kulturore: Kosova nuk është periferi kulturore, por burim i hershëm i kulturës dhe letërsisë evropiane, një hapësirë ku diskursi biblik është shndërruar herët në shprehje poetike dhe filozofike.⁹

⁷ *Po aty*, f. 5-6.

⁸ *Po aty*, f. 11-12.

⁹ Shih: *Po aty*, f. 5-6.

Kjo vijë historike dhe shpirtërore vazhdon, sipas Ahmetit, me një varg autorësh të rëndësi-shëm që ndërtojnë një zinxhir të pandërprerë tradite biblike, ku fjala e shenjtë transformohet në gjuhë letrare shqipe. Në këtë kontekst përfshihen:

- Atë Pali prej Hasi, autor i vjershave me tematikë biblike *Dita e Gjyqit* dhe *Mortja*;
- Pjetër Budi, poeti që ndërtoi një doktrinë biblike-filozofike në vargje shqipe dhe që e ngriti poezinë fetare në nivel estetik evropian;
- Pjetër Bogdani, me veprën monumentale *Çeta e Profetëve*, si kulm i sintezës biblike, filozofike dhe humaniste në letërsinë shqiptare;
- Gjon Nikollë Kazazi, prelat, dijetar dhe autor i veprës *Doktrina e Krishtenë*, si dhe zbulues i *Mesharit* të Gjon Buzukut.

Nëpërmjet këtij zinxhiri autorësh, Ahmeti dëshmon se diskursi biblik nuk mbetet thjesht një shtresë tematike, por shndërrohet në gjuhë poetike, filozofike dhe kombëtare, duke garantuar vazhdimësinë historike dhe identitare të letërsisë shqiptare të Kosovës. Kështu, tradita biblike del si bosht strukturor i kësaj letërsie dhe si një nga faktorët themelorë të integritetit të saj në kontekstin e gjerë të kulturës evropiane.

3. Pjetër Bogdani dhe kulmi i sintezës biblike-humaniste

Në historinë e letërsisë shqiptare të Kosovës, Pjetër Bogdani zë një vend qendror dhe paradigmatic. Sipas Isak Ahmetit, vepra e tij madhore *Çeta e Profetëve* (*Cuneus Prophetarum*, 1685) përfaqëson jo vetëm kulmin e traditës biblike në letërsinë shqiptare, por edhe një nga arritjet më të larta të humanistikës shqiptare në përgjithësi. Autori e konsideron këtë vepër si tekst themelor, që e vendos letërsinë shqipe në dialog të drejtpërdrejtë me kulturën dhe mendimin evropian të shekullit XVII.

Ahmeti vëren se struktura e *Çetës së Profetëve* është ndërtuar sipas modelit organizativ të vetë Biblës, duke u ndarë në dy pjesë të mëdha, në analogji me Besëlidhjen e Vjetër dhe Besëlidhjen e Re. Pjesa e parë ka karakter filozofik dhe teologjik, ndërsa pjesa e dytë i kushtohet jetës së Jezu Krishtit, nga gjeneza deri te ringjallja dhe rishfaqja e tij, çka e bën veprën një sintezë të rrallë midis traktatit teologjik dhe narracionit artistik.¹⁰

Në qendër të kësaj vepre qëndron figura e Jezu Krishtit, por Ahmeti thekson se një rol tejet të rëndësishëm zë edhe figura e Shën Mërisë, e cila

¹⁰ Shih: *Po aty*, f. 18-19.

përshekruhet me një ndjeshmëri të lartë estetike dhe me thellësi shpirtërore të veçantë. Përmes jetës së saj, vuajtjeve, besimit dhe pjesëmarrjes aktive në ngjarjet biblike, Bogdani ndërton një portret që kapërcen kornizat e hagjiografisë dhe merr përmasa të plota letrare dhe antropologjike.¹¹

Ahmeti nënvizon se *Çeta e Profetëve* është e mbushur me figura, personazhe dhe toponime biblike, të cilat nuk shërbejnë thjesht si referenca, por si elemente strukturore të diskursit letrar. Emra si Adami, Eva, Kaini, Abeli, Maria Magdalena, Ponc Pilati, Betlehemi, Nazareti dhe Jerusalemi ndërtojnë një hapësirë tekstuale ku universi biblik shndërrohet në univers letrar shqip. Në këtë mënyrë, Bogdani realizon një akt të fuqishëm të rikontekstualizimit biblik, duke e bërë tekstin e shenjtë pjesë organike të kulturës kombëtare.

Sipas Ahmetit, vlera e veprës së Bogdanit qëndron edhe në faktin se ajo përfaqëson një sintezë të plotë midis teologjisë, filozofisë, etikës dhe letërsisë, duke e kthyer tekstin në një “krua të gjallë”, nga i cili mund të marrin breza të tërë lexuesish pa u shterur kurrë.¹² Kjo cilësi e bën *Çetën*

¹¹ *Po aty.*

¹² *Po aty.*

e Profetëve një vepër me jetëgjatësi kulturore dhe me fuqi të qëndrueshme interpretimi.

Në këtë prizëm, Ahmeti e vendos Bogdanin krahas autorëve të mëdhenj evropianë të prozës biblike të shekullit XVII, duke theksuar se vepra e tij është krahasuar me të drejtë me prozën më të mirë evropiane të kohës. Përmes Bogdanit, letërsia shqiptare e Kosovës arrin një nivel të lartë të ndërgjegjes estetike dhe humaniste, ku diskursi biblik shndërrohet në instrument të artikulimit të identitetit kulturor, shpirtëror dhe kombëtar.

4. Letërsia bashkëkohore dhe transformimi modern i diskursit biblik

Një nga kontributet më domethënëse të librit *Letërsia shqiptare e Kosovës* është shtrirja e analizës deri te letërsia bashkëkohore, ku Isak Ahmeti dëshmon se diskursi biblik nuk mbetet i ngurtë në format e tij tradicionale, por transformohet, risemantizohet dhe funksionalizohet në përputhje me poetikat moderne dhe postmoderne.¹³ Në këtë fazë, Bibla nuk shfaqet më vetëm si tekst referencial, por si kulturë shkrimi, si strukturë mendimi dhe si kod simbolik i ekzistencës njerëzore.

¹³ *Po aty*, f. 21.

Në këtë kontekst, Ahmeti ndalet veçanërisht te krijimtaria e Rexhep Qosjes, duke vënë në dukje se teksti biblik në veprat e tij merr një funksion më tepër simbolik dhe filozofik sesa narrativ. Në dramat *Sfingë e gjallë* dhe *Beselam, pse më flijojnë*, figura biblike e Kainit (e paraqitur në trajtën kuranore Kabil) dhe ajo e Luciferit/Iblisit risemantizohen për të artikuluar konfliktet morale, ekzistenciale dhe historike të njeriut modern. Po ashtu, në romanin *Vdekja më vjen prej syve të tillë*, referencat biblike funksionojnë si shtresime kuptimore që i paraprijnë dhe e strukturojnë rrëfimin, duke e ngritur tekstin në një nivel simbolik të shumëfishtë.¹⁴

Një analizë e veçantë i kushtohet edhe krijimtarisë së Anton Pashkut, veçanërisht romanit *Oh*, i cili, sipas Ahmetit, përfaqëson një nga shembujt më të fuqishëm të intertekstualitetit biblik në letërsinë moderne shqiptare. Struktura e romanit, e ndërtuar mbi skema trinitare dhe mbi numra simbolikë biblikë (3, 12), si dhe raportet midis personazheve, krijojnë analogji të qarta me strukturën e Ungjijve dhe me arketipet biblike të krijimit dhe shpëtimit. Në këtë rast, diskursi biblik nuk citohet drejtpërdrejt, por shndërrohet në

¹⁴ *Po aty*, f. 21-22.

model narrativ dhe ontologjik, duke i dhënë romanit një dimension të thellë metafizik.¹⁵

Ahmeti ndalet gjithashtu te vepra e Zejnullah Rrahmanit, duke theksuar se romanet *Sheshi i unazës* dhe *Jusufi* janë ndërtuar mbi raporte të drejtpërdrejta intertekstuale me Biblën. Në veprën *Sheshi i unazës*, autori inkorporon fragmente të plota biblike, veçanërisht nga *Ungjilli sipas Mateut*, duke i vendosur ato në funksion të idesë së qëndresës nacionale dhe të identitetit kolektiv. Ndërkaq, në *Jusufi*, personazhi kryesor konceptohet si figurë trinitare, e ndërtuar mbi analogjinë Ati-Biri-Shpirti i Shenjtë, çka i jep tekstit një strukturë shumështrësore dhe simbolikë të thellë.¹⁶

Përtej këtyre autorëve qendrorë, Ahmeti vëren se prania e diskursit biblik, qoftë në mënyrë implicite apo eksplicite, shtrihet edhe te një varg shkrimtarësh të tjerë të letërsisë bashkëkohore të Kosovës, si Azem Shkreli, Ali Podrimja, Anton Nikë Berisha, Mirko Gashi, Musa Ramadani, Beqir Musliu, Prend Buzhala, Sarë Gjergji, Ramadan Musliu dhe Sali Bashota, te të cilët motivet, figurat

¹⁵ Shih: *Po aty*, f. 22-23.

¹⁶ Shih: *Po aty*, f. 23-25.

dhe strukturat biblike funksionojnë si kod kulturor i brendshëm i shkrimit letrar.¹⁷

Në tërësi, Ahmeti argumenton se, në letërsinë bashkëkohore të Kosovës, diskursi biblik nuk funksionon më si model imitues, por si hipertekst kulturor që ushqen forma të reja shprehjeje letrare dhe filozofike. Kjo prani e vazhdueshme e Biblës, qoftë implicite apo eksplicite, dëshmon për një vazhdimësi të pandërprerë të traditës, e cila i jep letërsisë së Kosovës një dimension universal dhe e lidh atë organikisht me rrjedhat kryesore të letërsisë evropiane.

5. Polemika me Sabri Hamitin dhe rikonceptimi i “letërsisë së vjetër”

Një pjesë thelbësore e librit *Letërsia shqiptare e Kosovës* është polemika kritike që Isak Ahmeti zhvillon me disa koncepte të ngulitura në historiografinë letrare shqiptare, veçanërisht me nocionin e “letërsisë së vjetër” dhe me kriteret ideologjike të vlerësimit estetik. Kjo polemikë nuk është periferike, por përbën një nga boshtet teorike të veprës, përmes së cilës autori synon rikonceptimin e plotë të paradigmës së studimit të letërsisë shqiptare.

¹⁷ *Po aty*, f. 26.

Në qendër të kësaj polemike qëndron kritika ndaj qasjes së Sabri Hamitit, veçanërisht në tekstin shkollor *Letërsia e vjetër shqiptare*. Ahmeti vëren se vetë termi “letërsi e vjetër” nuk përkon me terminologjinë evropiane të historisë së letërsisë dhe se ai përdoret kryesisht në tradita jo-përëndimore, si ajo serbe dhe ruse. Në vend të këtij emërtimi, autori propozon termin “letërsi mesjetare”, i cili jo vetëm që është më i saktë kronologjikisht, por edhe më i përputhshëm me kontekstin kulturor dhe historik të zhvillimit të kësaj letërsie.¹⁸

Një tjetër pikë thelbësore e polemikës lidhet me mohimin ose minimizimin e thellësisë historike të letërsisë shqiptare, veçanërisht me përjashtimin e figurave të hershme si Shën Niketë Dardani dhe Shën Jeronimi nga disa histori letrare standarde. Ahmeti e konsideron këtë qasje si antishkencore dhe si formë të vetëpërjashtimit kulturor, duke theksuar se këto figura janë pjesë integrale jo vetëm e traditës shqiptare, por edhe e letërsisë dhe kulturës evropiane.¹⁹ Sipas tij, mospërfshirja e tyre e cungon ndjeshëm konceptin e vazhdimësisë historike të letërsisë shqipe.

¹⁸ Shih: *Po aty*, f. 28-29.

¹⁹ Shih: *Po aty*, f. 30-31.

Veçanërisht e mprehtë është kritika që Ahmeti i bën ndarjes ideologjike të letërsisë në “fetare” dhe “laike”. Ai argumenton se ky klasifikim është metodologjikisht i gabuar dhe estetikisht i papranueshëm, pasi letërsia nuk mund të vlerësohet mbi bazë të përmbajtjes ideologjike, por mbi kritere estetike dhe poetike. Në këtë kuptim, përdorimi i termave si “letërsi filobiblike” apo “letërsi jofetare” nuk ndihmon në kuptimin e vlerave letrare, por prodhon konfuzion teorik dhe interpretativ.²⁰

Ahmeti e zgjeron këtë kritikë edhe në trajtimin e letërsisë së bejtexhinjve, e cila, sipas tij, është vlerësuar shpesh mbi baza të gabuara ideologjike. Ai dëshmon se kjo letërsi është thellësisht e lidhur me tekstet e shenjta orientale dhe me moralin islam, dhe se ajo duhet të lexohet në kontekst me Kur’anin, ashtu si letërsia e shekujve XVI-XVII duhet të lexohet në kontekst me Biblën.²¹ Vetëm një qasje e tillë krahasuese dhe kulturore mund të japë një vlerësim të drejtë të kësaj tradite letrare.

Në përmbyllje, Ahmeti argumenton se historia e letërsisë shqiptare duhet të çlirohet nga ndarjet ideologjike, nga terminologjia e pasaktë

²⁰ Shih: *Po aty*, f. 32-33.

²¹ Shih: *Po aty*, f. 35-36.

dhe nga kriteret joletrare të vlerësimit. Vetëm përmes një qasjeje që e sheh letërsinë si intertekst të vazhdueshëm kulturor, të mbrytur me hipertekst biblik (dhe, në rastin e letërsisë orientale, kuranor), mund të ndërtohet një histori letrare e qëndrueshme, shkencërisht e besueshme dhe estetikisht e plotë.²²

6. Rikonceptimi kritik i historisë letrare dhe kanonit shqiptar

Duke filluar nga faqja 39 e tutje, Isak Ahmeti e zhvendos analizën nga trajtimi historik i autorëve drejt një reflektimi të thellë metodologjik mbi mënyrën se si është konceptuar dhe ndërtuar historia e letërsisë shqiptare. Në shqyrtimin e “shkollave letrare shqipe” të Sabri Hamitit, autori problematizon përdorimin e skemave teorike të ngurta në periodizimin dhe klasifikimin e letërsisë, duke theksuar se këto modele, ndonëse ndihmojnë në sistematizim didaktik, shpesh nuk përputhen me realitetin kompleks të zhvillimit letrar shqiptar, veçanërisht në hapësirën e Kosovës, ku letërsia është formësuar në kushte të veçanta historike, kulturore dhe shpirtërore.²³

²² *Po aty*, f. 37.

²³ *Po aty*, f. 39.

Sipas Ahmetit, një qasje e tillë rrezikon ta reduktojë letërsinë në kategori artificiale dhe të errësojë vazhdimësinë tematike dhe simbolike që e përshkon traditën shqiptare në shekuj.

Në vijim, Ahmeti ndalet te qëndrimet kritike të Ismail Kadaresë ndaj letërsisë shqiptare, të cilat ai i lexon jo si polemikë personale, por si shprehje e një krize më të gjerë të vetëdijes letrare, ku letërsia kërkohet të justifikohet përballë historisë dhe politikës.²⁴ Autori e vë në pikëpyetje pritshmërinë që letërsia të mbajë gjithnjë funksione morale, kombëtare apo ideologjike, duke argumentuar se një kërkesë e tillë cenon autonominë estetike të veprës letrare dhe e zhvendos vëmendjen nga kriteret artistike drejt qëllimeve jashtëletrare.

Kjo linjë reflektimi zgjerohet më tej në trajtimin e problemeve që lidhen me mënyrën se si është lexuar dhe interpretuar letërsia arbëreshe. Duke u mbështetur në vërejtjet kritike të Anton Nikë Berishës, Ahmeti vëren se kjo traditë letrare është shpesh gjymtuar dhe shtrembëruar nga historiografia shqiptare, përmes përjashtimit ose minimizimit të dimensionit të saj fetar, biblik dhe kulturor, çka ka sjellë një perceptim të cunguar të rolit të saj në zhvillimin e përgjithshëm të letërsisë

²⁴ *Po aty*, f. 47-49.

shqipe.²⁵ Për Ahmetin, letërsia arbëreshe nuk mund të kuptohet jashtë kontekstit të saj kishtar dhe liturgjik, pasi pikërisht aty qëndron forca e saj identitare dhe vazhdimësia e traditës shqiptare në hapësirën perëndimore.

Në pjesët pasuese, Ahmeti e zhvendos diskutimin drejt konceptimit të librit dhe të letërsisë si hapësirë e shtrirë kulturore, duke kundërshtuar çdo tentativë për ta kufizuar letërsinë shqipe brenda kufijve politikë apo territorialë (fq. 61-66).²⁶ Sipas tij, letërsia shqiptare është formuar dhe zhvilluar në një hapësirë të gjerë historike e gjeografike – nga Kosova dhe Shqipëria deri te diaspora – dhe vetëm një lexim që e pranon këtë shtrirje mund të jetë metodologjikisht i qëndrueshëm.

Kjo analizë kulmon me diskutimin mbi ekzistencën e shkrimtarëve kishtarë dhe të letërsisë kishtare shqiptare, ku Ahmeti mban një qëndrim të prerë se letërsia shqipe nis pikërisht si letërsi kishtare, fillimisht në gjuhën latine dhe më pas në shqip, dhe se mohimi i kësaj tradite përbën një deformim të fillesave të vetë shkrimit shqiptar.²⁷ Në këtë kuptim, autori e sheh diskursin biblik dhe

²⁵ *Po aty*, f. 54-60.

²⁶ *Po aty*, f. 61-64.

²⁷ *Po aty*, f. 67.

kulturën kishtare jo si shtresë dytësore, por si bazë strukturore të identitetit letrar shqiptar, e cila përshkon dhe lidh organikisht të gjitha fazat e zhvillimit të tij.

Përfundim

Studimi i veprës *Letërsia shqiptare e Kosovës* e Isak Ahmetit dëshmon se kemi të bëjmë jo vetëm me një histori letrare alternative, por me një ndërhyrje teorike të mirëfilltë në mënyrën se si është konceptuar, periodizuar dhe vlerësuar letërsia shqiptare. Qasja e autorit e zhvendos vëmendjen nga leximet fragmentuese dhe ideologjike drejt një kuptimi integral të traditës letrare, të mbështetur mbi vazhdimësinë historike, intertekstualitetin kulturor dhe kriterin estetik.

Në qendër të këtij rikonceptimi qëndron diskursi biblik, i cili në librin e Ahmetit nuk trajtohet si element periferik apo thjesht tematik, por si paratekst strukturor i letërsisë shqiptare në përgjithësi dhe i asaj të Kosovës në veçanti. Duke ndjekur këtë vijë interpretimi, autori arrin të rivendosë thellësinë historike të kësaj letërsie, duke e nisur atë nga autorët e hershëm të traditës iliro-dardane dhe mesjetare, për ta ndjekur më pas në fazat e humanizmit, barokut dhe modernitetit letrar.

Një kontribut i veçantë i veprës është kritika e paradigmave dominuese të historio-grafisë letrare shqiptare, sidomos e klasifikimeve të ngurta, terminologjisë së pasaktë dhe ndarjeve ideologjike të trashëguara nga leximet socrealiste. Përmes polemikës me modele të caktuara teorike, Ahmeti argumenton bindshëm se historia e letërsisë nuk mund të ndërtohet mbi përjashtime, reduktime apo hierarki ideologjike, por mbi leximin e tekstit në kontekstin e tij historik, kulturor dhe simbolik.

Po aq domethënës është edhe zgjerimi i perspektivës hapësinore, ku letërsia shqiptare lexohet si fenomen transhapësinor, i formuar dhe i zhvilluar në Kosovë, Shqipëri, te arbëreshët dhe diasporë. Në këtë kuptim, libri e çliron letërsinë shqiptare nga kufizimet territoriale dhe e vendos atë në dialog të drejtpërdrejtë me traditën evropiane, duke riafirmuar përkatësinë e saj kulturore dhe shpirtërore perëndimore.

Në përfundim, *Letërsia shqiptare e Kosovës* shfaqet si një vepër me vlerë paradigmatiche për studimet letrare shqiptare, e cila jo vetëm rishkruan disa kapituj të historisë letrare, por hap horizonte të reja interpretimi. Ajo i fton studiuesit të rishqyrtojnë kanonin, të rivlerësojnë traditën kishtarë dhe biblike dhe të ndërtojnë një histori letrare më gjithëpërfshirëse, më të saktë shkencë-

risht dhe më të ndershme ndaj trashëgimisë kulturore shqiptare. Si e tillë, kjo vepër mbetet një pikë referimi e domosdoshme për çdo studim serioz mbi letërsinë shqipe dhe identitetin e saj historik e estetik.

PËRFUNDIM

Nga ky studim kritik-letrar mbi Isak Ahmetin si poet dhe si studiues i letërsisë del se opusi i tij përbën një tërësi të ndërlidhur, ku poezia, kujtesa, besimi, kultura dhe interpretimi letrar ndërveprojnë vazhdimisht. Veprat e trajtuara në këtë libër dëshmojnë se Ahmeti nuk mund të shihet vetëm si autor i një fushe të veçantë, por si krijues dhe studiues që e ndërton veprimtarinë e tij mbi lidhjen ndërmjet fjalës poetike dhe vetëdijes kulturore. Kjo lidhje i jep veprës së tij një karakter të veçantë, në të cilin përvoja estetike nuk ndahet nga përvoja shpirtërore, ndërsa leximi i traditës nuk ndahet nga nevoja për rivlerësim dhe kujtesë.

Në krijimtarinë poetike, Isak Ahmeti shfaqet si poet i figurës së përqendruar, i mendimit të ngjeshur dhe i kërkimit të vazhdueshëm të kuptimit. Që nga *Gallatea*, poezia e tij dëshmon prirje drejt modernitetit estetik, fragmentit, simbolit, aludimit dhe ekonomisë së fjalës. Ajo nuk mbështetet në rrëfim të drejtpërdrejtë, por në sugjerim, në përplasje figurash dhe në një gjuhë që synon të hapë hapësira të reja interpretimi. Në këtë poezi, miti, historia, vetmia, tjetërsimi, dashuria, vendlindja, dhimbja dhe bukuria nuk shfaqen si

motive të rastësishme, por si pjesë të një sistemi poetik që zhvillohet gradualisht nga libri në libër.

Në vëllimet e mëvonshme, kjo poetikë zgjerohet dhe merr përmasa më të dukshme shpirtërore, historike dhe kulturore. Te *Uratë zbulimi*, fjala poetike merr funksion njohës dhe lëviz nga nocioni te transfigurimi e figuracioni, ndërsa në veprat e tjera, poezia hapet gjithnjë e më shumë drejt besës, përshpirtshmërisë, kujtesës kombëtare dhe dritës së përjetësuar. Në këtë rrugëtim, poezia e Ahmetit bëhet hapësirë ku përvoja njerëzore shihet në shumë rrafshe njëherësh: ekzistenciale, etike, shpirtërore dhe kombëtare. Ajo është poezi e kërkimit: kërkim i fjalës, i dritës, i Zotit, i vendit, i kujtesës dhe i identitetit.

Në anën tjetër, si studiues i letërsisë, Isak Ahmeti dëshmon një përkushtim të vazhdueshëm ndaj traditës shqiptare dhe ndaj shtresave shpirtërore që kanë ndikuar në formimin e saj. Në veprat mbi klerin katolik shqiptar, mbi Biblën në letërsinë shqipe, mbi letërsinë kishtarë dhe filozofinë e saj, si dhe mbi Kur'anin në letërsinë shqipe, Ahmeti e trajton letërsinë jo si sistem të mbyllur estetik, por si hapësirë të gjerë kulturore. Në këtë hapësirë ndërthuren gjuha, besimi, morali, historia, shkrimi dhe identiteti. Kështu, letërsia

nuk shihet vetëm si krijim artistik, por edhe si dëshmi e kujtesës dhe e vetëdijes së një populli.

Një meritë e rëndësishme e këtyre studimeve është përpjekja për t'i kthyer në qarkullim ato shtresa të kulturës shqiptare që, për arsye të ndryshme, kanë mbetur të nënvlerësuara ose të lexuara në mënyrë të pjesshme. Ahmeti e sheh klerin katolik shqiptar si bartës të rëndësishëm të shkrimit, arsimit, gjuhës dhe vetëdijes kombëtare; Biblën si burim të figuracionit, etikës dhe poetikës shqiptare; letërsinë kishtarë si pjesë të pandashme të traditës kulturore; ndërsa kodin kuranor si një shtresë tjetër të rëndësishme të historisë letrare shqiptare. Në këtë mënyrë, studimet e tij nuk kanë vetëm karakter përshkrues, por edhe karakter rivlerësues.

Ajo që del qartë nga ky vështrim është se poezia dhe studimi të Isak Ahmeti nuk qëndrojnë të ndara. Poezia e tij fiton thellësi nga vetëdija kulturore, ndërsa studimet e tij marrin ndjeshmëri nga përvoja poetike. Kjo e bën veprën e tij një hapësirë të ndërmjetme, ku krijimi dhe interpretimi, fjala dhe kujtesa, tradita dhe moderniteti, besimi dhe estetika hyjnë në marrëdhënie të vazhdueshme me njëra-tjetrën. Për këtë arsye, opusi i Ahmetit nuk mund të lexohet vetëm si prodhim letrar individual, por edhe si dëshmi e një

angazhimi më të gjerë për ta kuptuar dhe ruajtur trashëgiminë shpirtërore e kulturore shqiptare.

Në këtë kuptim, vepra e Isak Ahmetit mbetet e rëndësishme jo vetëm për historinë e letërsisë shqipe në Kosovë, por edhe për mënyrën se si letërsia mund të ruajë kujtesën, të shqiptojë përvojën shpirtërore dhe të hapë dialog me traditën evropiane. Krijimtaria e tij dëshmon se fjala letrare mund të jetë njëkohësisht figurë estetike, dëshmi historike, lutje, kujtesë dhe akt kulturor. Pikërisht në këtë ndërthurje qëndron rëndësia e opusit të tij dhe arsyeja pse Isak Ahmeti meriton të lexohet si poet dhe studiues i letërsisë, si pjesë e qenësishme e zhvillimeve letrare, shpirtërore dhe kulturore shqiptare.

SHTOJCË

Përveç veprave të trajtuara në këtë libër, Isak Ahmeti ka botuar edhe një varg veprash të tjera, të cilat e plotësojnë më tej profilin e tij krijues, përkthyes, studiues dhe kulturor. Këto botime dëshmojnë se veprimtaria e tij nuk kufizohet vetëm në krijimtarinë poetike autoriale dhe në studimet mbi letërsinë, Biblën, traditën kishtarë dhe autorë të veçantë shqiptarë, por shtrihet edhe në fushën e përkthimit, monografisë, kujtesës historike, marrëdhënieve ndërletrare dhe dokumentimit të jetës kulturore shqiptare.

Një pjesë e rëndësishme e kësaj veprimtarie lidhet me përkthimin dhe ndërmjetësimin kulturor. Me librin *Njeri i kohës sime* – poezi të S. Quasimodos, Ahmeti sjell në shqip një nga zërat e rëndësishëm të poezisë italiane dhe evropiane, duke dëshmuar interesimin e tij për poezinë moderne, për shprehjen e përqendruar dhe për dramën e njeriut bashkëkohor. Në të njëjtën vijë qëndrojnë edhe përzgjedhjet nga lirika e re gjermane, si *Qumështi i zi i agimit* dhe *Weisse Zeit (Kohë e bardhë)*, të cilat tregojnë vëmendjen e autorit ndaj poezisë evropiane, ndaj përvojave poetike moderne dhe ndaj mundësisë së komunikimit të letërsisë shqipe me horizonte më të gjera

kulturore. Kjo prirje vijon edhe me përkthimin e poezive të përzgjedhura të Paul Celanit, *Fuga e vdekjes*, ku Ahmeti i afrohet një poezie të ngarkuar me kujtesë tragjike, dendësi simbolike dhe peshë të madhe njerëzore.

Një drejtim tjetër i rëndësishëm i këtyre veprave është ai dokumentar, monografik dhe kulturor. Libri *Kosova*, si monografi, hyn në kuadër të interesimit të Ahmetit për hapësirën kombëtare, për identitetin dhe për kujtesën historike. Po kështu, *Rrjedha e një manifestimi kulturor-letrar-shkencor: Takimet e Dom Mikelit 1990-2024* përfaqëson një përpjekje për të dokumentuar vazhdimësinë e një manifestimi me rëndësi kulturore, letrare dhe shkencore, duke e vendosur atë në kujtesën institucionale dhe shpirtërore të një mjedisi të caktuar. Në këtë rrafsh mund të lexohet edhe libri *Një jetë për artin dhe kulturën e kombit*, i cili, që nga titulli, sugjeron përkushtimin ndaj figurave, ngjarjeve dhe vlerave që lidhen me kulturën kombëtare.

Në këtë korpus bëjnë pjesë edhe veprat që lidhen me Anton Nikë Berishën dhe me autorë të tjerë shqiptarë. *Mëvetësi e studimit dhe krijimit të letërsisë: Qasje veprave të Anton Nikë Berishës* e plotëson më tej interesimin e Ahmetit për interpretimin e letërsisë shqipe dhe për vlerësimin e autorëve që kanë ndërtuar një opus të gjerë

krijues e studimor. Ndërkaq, vëllimet *Autorë dhe vepra* dëshmojnë një angazhim të vazhdueshëm kritik e kulturor për të lexuar, sistemuar dhe vlerësuar krijimtarinë e autorëve të ndryshëm, duke e parë letërsinë si hapësirë kujtese, dialogu dhe interpretimi.

Veçmas duhet përmendur edhe libri *Golgota e Martirëve Shqiptarë të Karadakut*, i cili lidhet me kujtesën historike, fetare dhe kombëtare të shqiptarëve të Karadakut. Kjo vepër dëshmon një tjetër dimension të krijimtarisë së Ahmetit: përpjekjen për ta ruajtur nga harresa sakrificën, qëndresën dhe identitetin shpirtëror të një bashkësie. Në të njëjtën kohë, libri *Dashuri e bekuar*, i botuar në bashkautorësi me Mariana Grigore dhe në formë shqip–rumanisht, hap një dritare tjetër të komunikimit ndërkulturor, duke e vendosur poezinë në marrëdhënie me një gjuhë dhe kulturë tjetër.

Në tërësi, këto vepra e zgjerojnë dukshëm pamjen e opusit të Isak Ahmetit. Ato dëshmojnë një autor që nuk është vetëm poet dhe studiues, por edhe përkthyes, ndërmjetës kulturor, dokumentues i kujtesës dhe lexues i vëmendshëm i traditës letrare shqiptare e evropiane. Prandaj, veprat e përfshira në këtë shtojcë duhet parë si pjesë e një angazhimi më të gjerë intelektual, ku fjala poetike, kujtesa historike, studimi letrar, përkthimi dhe

kultura kombëtare ndërthuren në një projekt të përbashkët krijues e shpirtëror.

Në vijim jepet lista e këtyre veprave, të cilat e plotësojnë pamjen bibliografike të opusit të Isak Ahmetit përtej veprave të trajtuara në këtë libër:

1. *Njeri i kohës sime* – poezi të S. Quasimodos, Rilindja, Prishtinë, 1979.
2. *Qumështi i zi i agimit* – lirikë e re gjermane, Rilindja, Prishtinë, 1988.
3. *Kosova*, monografi, Prishtinë, 1996.
4. *Weisse Zeit (Kohë e bardhë)* – lirikë e re gjermane, shqip-gjermanisht, Zym-Has, 2000.
5. *Mëvetësi e studimit dhe krijimit të letërsisë: Qasje veprave të Anton Nikë Berishës*, ShB “Faik Konica”, Prishtinë, 2014.
6. Isak Ahmeti – Mariana Grigore: *Dashuri e bekuar*, poezi shqip-rumanisht, Am.Edit Verlag, Bukuresht, 2021.
7. *Golgota e Martirëve Shqiptarë të Karadakut*, ShB “Lena”, Prishtinë, 2021.
8. *Rrjedha e një manifestimi kulturor-letrar-shkencor: Takimet e Dom Mikelit 1990–2024*, monografi, LENA, Prishtinë, 2025.
9. *Një jetë për artin dhe kulturën e kombit*, ShB “LENA”, Prishtinë, 2025.

10. *Autorë dhe vepra*, vëll. I, ShB “LENA”, Prishtinë, 2025.
11. Paul Celan – *Fuga e vdekjes*, poezi të përzgjedhura, shqipëruar nga gjermanishtja, ShB “LENA”, Prishtinë, 2025.
12. *Autorë dhe vepra*, vëll. II, ShB “LENA”, Prishtinë, 2025.
13. *Autorë dhe vepra*, vëll. III, ShB “LENA”, Prishtinë, 2025.
14. *Autorë dhe vepra*, vëll. IV, ShB “LENA”, Prishtinë, 2025.
15. Eugenio Montale – *Duhi*, poezi të përzgjedhura dhe të përkthyera nga italishtja, , ShB “LENA”, Prishtinë, 2026.
16. *Poezia italiane - poetë italianë të shek. XX*, poezi të përzgjedhura dhe të përkthyera nga italishtja, ShB “LENA”, Prishtinë, 2026.

Në proces botimi janë edhe disa vëllime të tjera të veprës *Autorë dhe vepra*.

SHËNIME PËR AUTORIN

Sarë Gjergji ka doktoruar në letërsi shqipe pranë Universitetit “Shën Kirili dhe Metodi” në Shkup.

Veprimtaria profesionale

- Profesor në Universitetin Publik “Kadri Zeka” në Gjilan.
- Themelues dhe drejtor i Institutit për Trashëgimi Kulturore dhe Shkenca Humane “Akademia Stublla-1584”, një qendër kërkimore e përkushtuar ndaj studimit të trashëgimisë kulturore, historisë së arsimit, kulturës dhe letërsisë shqiptare.

Studime dhe vështrime kritike

- *Të tjerët për veprën letrare të Isak Ahmetit ose letërsia ndryshe e tij* (me Zef Ahmetin), Albanisches Institut, St. Gallen, 2011.
- *Logosi, fjala që nuk hesht* (Vështrime kritike 1), Akademia Stublla-1584 & Lena, Prishtinë, 2025.
- *Logosi, fjala që nuk hesht* (Vështrime kritike 2), *Universi poetik i Halil Matoshit*, Akademia Stublla-1584 & Lena, Prishtinë, 2025.

- *Logosi, fjala që nuk hesht* (Vështrime kritike 3), *Poetika e përmbajtjes dhe etika e gjuhës poetike në veprën e Merxhan Avdyllit*, Embeta, Prishtinë, 2025.

Monografi

- *Stublla* (grup autorësh), Prishtinë, 2005.
- *Stublla me shkollën e parë shqipe, 1584–1905*, Lidhja e Shkrimtarëve e Kosovës, 2014.
- *Dom Dedë Ramaj – udha, e vërteta dhe jeta*, Meshari, Prishtinë, 2017.
- *Gjenealogjia e lagjes Munishi – rrënjë, kujtesë dhe qëndresë* (në shqip dhe anglisht), Lena & Akademia Stublla-1584, Prishtinë, 2025.

Poezi

- *Golgota*, Drita, Ferizaj, 1994.
- *Kontrast ngjyrash*, Prometheus, Graz & Prishtinë, 1996.
- *Terapia e vdekjes – requiem për Kosovën?*, Ura & Martin Segoni, Gjiilan, 2000.
- *Peizazh toke*, Eurorilindja, Tiranë, 2004.
- *Foc nestnis* (në gjuhën rumune), Bukuresht, 2007.
- *Dashuri e pambarim*, T-Kom, Shkup.
- *Legjenda e tërfilit*, MediaPlusArt, Prishtinë, 2012.
- *Ave Aelia*, adonis a.h, Durrës, 2018.

Guidë

- *Vitia / Vitina 2009*, Zyra për Informim Publik e Komunës së Vitisë / Zyra e OSBE-së në Gjiilan, 2009. Autori ka edhe disa libra në dorëshkrim me studime në fushën e letërsisë dhe të kritikës letrare, si dhe studime të tjera që lidhen me historinë e arsimit dhe të shkollave të hershme shqipe, të mbështetura në dokumente arkivore ndërkombëtare.

Konferenca shkencore

Ka marrë pjesë në shumë konferenca shkencore brenda dhe jashtë vendit, me kumtesa të ndryshme mbi letërsinë dhe historinë e arsimit shqiptar.

Kontribute enciklopedike dhe shkrime të tjera

- Është autor i mbi 10 zërave në *Fjalorin Enciklopedik të Kosovës I-II*, ASHAK, 2018.
- Ka botuar ese dhe artikuj kritikë mbi Platonin, Horacin, Poperin dhe autorë të tjerë ndërkombëtarë; mbi një numër të madh shkrimtarësh e studiuesish shqiptarë, si dhe mbi ndikimin e Biblës në letërsinë shqipe dhe evropiane. Po ashtu, ka qenë redaktor dhe recensent i librave të autorëve të ndryshëm dhe ka shkruar dhjetëra vështrime

kritike për libra nga fusha të ndryshme të letërsisë, kulturës dhe studimeve shqiptare.

- Është përfshirë në *Fjalorin Enciklopedik të Kosovës* (2018), *Leksikonin Enciklopedik të Akademisë Shqiptare Amerikane* (2020), *Leksikonin e shkrimtarëve shqiptarë 1501–2001* (2003) etj.

Çmime letrare

- Çmimi vjetor për krijimtari, Prishtinë, 1992.
- Çmimi kombëtar “Imazhi Shqiptar në Arsim”, Tiranë, 2014.
- Çmimi ndërkombëtar “Azem Shkreli”, Pejë, 2017.
- ...dhe dhjetëra çmime të tjera.

Anëtarësi dhe përfaqësim

- Bashkëpunëtor profesional i jashtëm i Institutit Albanologjik të Grazit.
- Anëtar i Akademisë Evropiane të Arteve, Paris; i Lidhjes së Shkrimtarëve të Kosovës; i Ars Club “Beqir Musliu” në Gjiilan; dhe i shoqatës kulturore-shkencore “Dom Mikel Tarabulluzi”.
- Ambasador i Paqes nga Universal Peace Federation, 2024.
- Krijimtaria e tij është përfshirë në disa antologji kombëtare dhe ndërkombëtare:

-*The Galway Review* 7, Galway Academic Press, 2019.

-*Fjala – Antologji e poezisë shqipe në Kosovë*, Ballkan Free Press / Jalifat Publishing, 2013.

-*Antologji e poezisë moderne shqipe*, <http://www.sa-kra.ch>.

-*Vulcanul rabdarii*, Editura Do-Minor, Bukuresht, 2008.

-Ferdinand Laholli, *Anthologie der modernen albanischen Lyrik*, Doruntina Verlag, Bückebug, 2003.

-*Çağdaş Kosova Arnavut Şiiri Antolojisi Tanıtılacak*, 2016, antologji e krijuesve shqiptarë në gjuhën turke, etj.

Aktivitet redaksional dhe organizativ

- Është botues i revistës shkencore *Academia Stublae*.
- Ka shërbyer si redaktor dhe kryeredaktor i revistave *Fakti shkencor*, *Identiteti*, *Lajmëtari*, *Kalendari letrar*, si dhe i buletinit *Takimet e Dom Mikelit*.
- Ka përgatitur për botim disa numra të buletinit *Takimet e Dom Mikelit* dhe shtatë numra të revistës shkencore *Academia Stubllae*, ideator dhe themelues i së cilës është.

- Është ndër ideatorët dhe organizatorët kryesorë të manifestimit letrar, kulturor dhe shkencor “Takimet e Dom Mikelit”.

